

časopisni oddelek

94(497.4)

ZGODOVINSKI . . .

2016

94(497.412)

19022049,1

CODISS •

ZGODOVINSKI LISTI

2016

ZGODOVINSKI LISTI

Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer

Izdala in založila: Splošna knjižnica Ljutomer, december, 2016
Za izdajatelja in založnika: Vesna Laissani

Letnik 24, številka 1, prva izdaja
Leto 2016
Naklada: 250 izvodov

ISSN 1318-6795

Lektoriranje: Breda Kerčmar

Na naslovnici:
Grafika: Vladimir Potočnik, ak. slikar spec.
Trg Ljutomer 1681, G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae

Oblikovanje: Ikaruss, grafično oblikovanje in tisk, Robert Vajs, s.p.

Tisk: Arma, tiskarstvo, poslovne storitve, Arpad Žoldoš, s.p.

Za vsebino objavljenih prispevkov so odgovorni avtorji.

Kazalo

<i>Dr. Miran Puconja</i> Ljutomersko gospostvo Dolnji grad - povezujoča točka Alapičev in Zrinskih. (Ob 450-letnici sigetske bitke)	1
<i>Jelka Pšajd</i> »Ti boš pač ti lepega vraga najša!« Ali marsovca? Vloga škrate v Slovenskih goricah	8
<i>Mag. Franc Kuzmič</i> Josip Križan - pisec prve slovenske logike	16
<i>Anton Ratiznojnik</i> Bralno društvo v Križevcih pri Ljutomeru	20
<i>Dr. Ivan Rihtarič</i> Martin Ritonja - življenjska pot (1894-1945)	38
<i>Mag. Dušan Ščap</i> Deška šola v Apačah med svetovnima vojnama	44
<i>Vlado Ferenc</i> Spomini na 2. svetovno vojno v Veržeju	56
<i>Anton Ratiznojnik</i> Sodni proces obtoženih sodelovanja z oboroženo skupino v Slovenskih goricah, 1946	71
<i>Rafaël Pavličič</i> Pet stoletij družinskega vinogradništva	75
<i>Srečko Pavličič</i> Rodbine naše fare	84
<i>Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju</i> Pater Bruno, dr. Jožef Korošak (1920-2015)	88
Zapis pogovora z Marico Zacherl, hčerko glasbene pedagoginje Minke Zacherl	92

**Ljutomersko gospostvo Dolnji grad - povezujoča točka
Alapičev in Zrinskih
(Ob 450-letnici sigetske bitke)**

Izvleček

Po zmagi Turkov nad krščansko vojsko pri Mohaču leta 1526, ko je madžarska država z vanjo vključeno Hrvaško prešla pod gospodarsko - politični dežnik Avstrije, je tudi Ljutomersko gospostvo postalo potencialno torišče hrvaškega plemstva.

Ključne besede: Schweinbecki, Alapiči, Draškoviči, Frankopani, Zrinski

Vpad Turkov v Evropo, zlasti v jugovzhodno, je spremenil tudi težišče in interesno sfero tako v političnem, gospodarskem kot tudi demografskem in migracijskem pogledu. Avstrijska država je pomenila močno kohezivno vez doslej samostojnih državnih tvorb, kot je bila recimo Madžarska, pa tudi povezovalni element različnih etnosov, vključenih v to državno tvorbo, zlasti hrvaškega. Hrvaška je še posebej predstavljala težje premagljivo oviro turškim osvajanjem. Posamezne hrvaške plemiške rodovine, predvsem Zrinski, so bile zaradi širitve osvajalnega koridorja prisiljene svoje zaledje stalno premikati; slednji začeni od šibeniškega zaledja pa vse do Medžimurja. Zgodovina Zrinskih je predvsem epopeja obrambe pred turško nevarnostjo.

I.

Tisto, kar je v našem kontekstu predvsem pomenljivo, so rodovne povezave ljutomerskih plemiških družin z Zrinskimi; najprej med Alapiči in Zrinskimi, kasneje tudi med Draškoviči in Zrinskimi, čeprav v zadnjem primeru le za krajši čas. Z Gašparjem Alapičem nas ta vez vodi v samo jedro sigetske bitke. Pri tem ne moremo mimo ožje rdeče niti rodovne spirale, ki nekatere ljutomerske plemiške rodovine povezuje z Zrinskimi.

Ljutomerski grof Jurij Schweinbeck (II.) (njegov oče, sin Janeza Schweinbecka, dvornega maršala bratov nadvojvodov Wiljema in potem Ernesta, je bil tudi Jurij) je po svoji smrti zapustil Dolnji grad sinu Silvestru. Ta je imel tri hčere; Marjeto, ki se je pozneje omožila s Krištofom Frankopanom Brinjskim, Uršo, ki se je v drugem zakonu poročila z Andrejem Rindscheitom in tretjo, katere ime ni znano in se je poročila z Baltazarjem Alapičem, solastnikom Ljutomerskega Dolnjega gradu. Sicer je domovina Alapičev bila Velika Kamenica na Hrvaškem, kjer je bil Baltazar Alapič po smrti leta 1530 tudi pokopan.

Baltazarjev sin Janez se je leta 1520 poročil z Marjeto, grofico Zrinsko. Tako je stopil v najožje sorodstvo z junakom sigetske bitke Nikolajem Šubičem Zrinskim. Janez je imel dva sinova, in sicer Nikolaja in Gašparja, ter hčerko Barbaro. Nikolaj se je poročil s Saro, sestro ormoškega graščaka Ladislava Pettheja (prva žena), s katero je imel edino hčer Marijo Ano. Ta se je kasneje poročila s Petrom Draškovičem, sinom Gašparja Draškoviča iz Trakoščana. Bil je c. kr. svetovalec; bojeval se je v bitki pri Sisku leta 1592 in bil poveljnik huzarjev v Vojni krajini. Po poroki z Ano Marijo Alapič je potem, ko je sam plačal dolg Marije Ane teti Barbari, grofici Erdödy, ob Trakoščanu in Klenovniku postal naslednji lastnik (»Freyher«) Dolnjega gradu, kamor se je tudi preselil. Peter Draškovič je umrl 17. februarja 1616, Ana Marija pa 20. novembra 1629 v 52. letu starosti. Oba sta bila položena v grobnico njenih staršev v prezbiteriju ljutomerske cerkve. Njun sin Gašpar, rojen verjetno v Dolnjem gradu, ki je po očetu podedoval Trakoščan in Klenovnik, po materi pa Veliki Kalnik in Vukovino v Posavini, se je poročil z Ano Veroniko iz Eibisfelda pri Lipnici. Leta 1631 sta dobila hčerko Evzebijo, ki se je že pri dopolnjenem 14. letu zaročila in naslednje leto, 11. februarja 1646, poročila s slavnim ženinom Nikolajem Zrinskim, pravnikom Nikolaja Zrinskega »Sigetskega«. Tako so Alapiči, tokrat po ženski liniji, še enkrat stopili v stik s plemenito rodovino Zrinskih. A zveza ni trajala dolgo, ker je Evzebija že leta 1651 umrla. Med Nikolajem Zrinskim in Gašparjem Draškovičem pa je zaradi dediščine nastala zdraha. Draškovič je namreč za doto dal Zrinskemu Trakoščan in Klenovnik, Zrinski pa mu je v zameno položil 30.000 goldinarjev. Po smrti Evzebije je Draškovič zahteval gradova nazaj, Zrinski pa položeno vsoto goldinarjev. Prišlo je do konflikta, posledica katerega je bila, da si je Zrinski naslednjih 12 let k čakovskemu gospostvu priključil 9 vasi na Murskem polju, ki so bile podložne Dolnjemu gradu. Spor se je razrešil šele po dolgoletnih peripetijah.

A Nikolaj Zrinski je vmes umrl. Po pričevanju ga je na lovu raztrgal divji merjasec v kuršanskem gozdu leta 1664. Mnogi pa menijo, da naj bi se to dogodilo v čudnih okoliščinah in kažejo s prstom na takratni hegemonizem dunajskega dvora, kateremu so se Zrinski zoperstavljali. Tako naj bi bila smrt Nikolaja Zrinskega VII. že uvertura v kasnejše žrtve tega zoperstavljanja, namreč v likvidacijo njegovega brata Petra in svaka Franje Krste Frankopana v Dunajskem Novem mestu leta 1671.

II.

Videli smo, da je celovita rodovna kompleksnost tega obdobja »gospodov ljutomerskih«, kakor so se sami imenovali, v dokajšnji meri komplementarno povezana z Zrinskimi. V tem delu se bomo v zvezi z Zrinskimi osredotočili predvsem na junaka sigetske bitke, Nikolaja. Rod Zrinskih izvira iz plemena Šubičev Bribirskih, ki leta 1347 izgubijo gospostvo Bribir in Ostrovico in namesto teh ga dobijo v osrednji Hrvaški, ob reki Uni Zrin. To je doba, ko je Hrvaška zmanjšana na ostanek nekdanje velike in slavne Kraljevine Hrvaške.

To je obdobje, ko se velike množice Hrvatov rešujejo pred turškim suženjstvom in se zato preseljujejo v zahodno Madžarsko, Dolnjo Avstrijo, Moravsko, Slovaško, Krajnsko in Štajersko. Nikolaj IV. Šubič Zrinski se je rodil 1508 v Zrinu na Zrinski gori. Zato so se Šubiči odslej nazivali Zrinski. Vzgojen je bil kot vojak in vitez, torej kot sposoben nosilec fevdalnega gospostva. S porazom krščanske vojske pri Mohaču leta 1526 je propadlo staro hrvaško-madžarsko kraljestvo. V borbi za hrvaško in madžarsko krono med Ferdinandom I. Habsburškim in Ivanom Zapoljo se je Nikolaj Šubič Zrinski postavil na stran Habsburžana, ki je tudi zmagal. Ferdinand I. je s tem ostal Zrinskemu dolžan tako v vojaškem kot finančnem pogledu. Zrinski ta čas kupuje in dobiva ogromno posestev na Hrvaškem ter na Madžarskem. Leta 1546 dobi v zameno za vsoto 40 tisoč forintov, ki mu jih je dolgoval cesar, celo Medžimurje; tako v Čakovcu in Legradu takoj gradi mogočne trdnjave. Po poroki s Katarino Frankopanko je dobil obsežno frankopansko posest in postal največji fevdalec na Hrvaškem. Njegova posest se je raztezala iz Madžarske preko Medžimurja in Oslja do Vinodola, Pounija in Gorskega kotarja. Ker je s svojimi četami vse bolj sodeloval v borbah proti Turkom, tudi pri obrambi Dunaja, in ker je leta 1542 kot poveljnik krščanske vojske premagal Turke pri Budimu, ga je avstrijski cesar imenoval za hrvaškega bana. V tem času so Turki osvojili velik del Madžarske: Pečuh, Šikloš, Ostrogon, Vespem, Solnok, Kapošvar, Bogovišče. V severni Hrvaški pa Požego, Virovitico, Pakrac, Čazmo, in na jugu mesto Klis. V južni Hrvaški se je tako, razen obalnega pasu ter Dubrovnika, hrvaško-turška črta premaknila z Vrbasa na Uno. Zato je kralj leta 1561 imenoval Zrinskega za glavnega poveljnika vseh sil v Prekodonavju ter za kapetana sigetske trdnjave.

III.

Takoj po prihodu Zrinskega v Siget so italijanski mojstri izdelali načrte za razširitev trdnjave. Nekaj let je 300 in več kmetov sodelovalo pri izgradnji. Tako so prostori sigetske trdnjave, ki predstavlja pravo čudo renesančne vojne izgradnje, dobili svoja imena. Zunanja in notranja trdnjava ter stari in novi grad. Vsi so bili povezani z mostovi.

Leta 1566 je bil sultan s 100.000 vojaki namenjen osvojiti Dunaj ter se je spotoma odločil, da napade sigetsko trdnjavo. Zrinski je razpolagal samo z 2500 vojaki, večinoma Hrvati. Krvava obramba Sigeta je trajala več kot en mesec. Začela se je 5. avgusta in se tragično končala 7. septembra tega leta. V primeru svoje smrti je Zrinski za naslednika določil Gašparja Alapiča, ki se tudi edini omenja kot knez in grof, ostali poveljniki so bili kapetani.

Dospevši do Sigeta so Turki po enomesečni borbi uspeli razrušiti in osvojiti sigetsko Novo mesto in Veliko mesto. Zrinskemu je ostala neosvojena trdnjava Stari grad, v katero se je potem s preostalimi branitelji in meščani umaknil. Pri nadaljnjem poskusu osvojitve so bili Turki dvakrat odbiti; tudi

29. avgusta, na dan 20. obletnice bitke pri Mohaču. Zaradi neuspeha pri zavzetju Sigeta z orožjem sta Sultan Sulejman in veliki vezir Mehmed Paša Sokolovič poskušala trdnjavo osvojiti s prevaro. S strelico sta poslala Zrinskemu pismo, v katerem sta mu, če se vda, obljubljala vladarstvo Hrvaške. A ponudbo je odbil. Ko niso uspeli niti z ujetjem trobentača, češ da so ujeli njegovega sina Jurija, so Turki Stari grad zasuli z letaki v hrvaškem, madžarskem in nemškem jeziku in tako vojake pozivali k predaji. A tudi na ta način niso uspeli.

Dne 2. septembra 1566 so Turki začeli s spodkopavanjem obzidja. Med 4. in 5. septembrom so pred trdnjavo nanosili veliko drv, desak in razstreliva ter vse to 5. septembra zažgali. Eksplozija je močno poškodovala sigetsko obzidje in ogenj se je ob močnem vetru razširil v notranjost Starega Sigeta.

V času teh velikih bojov, po mnenju nekaterih v noči med 4. in 5., po mnenju drugih med 5. in 6. septembrom, je umrl Sultan Sulejman, kar pa je veliki vezir Mehmed Paša Sokolovič v strahu, da se bo turška vojska razbila, zatajil. Čeprav so branilci z nadčloveškimi naporji odbijali turške napade, je Nikolaj Zrinski spoznal, da ne more več vztrajati v zunanjem delu Starega Sigeta. Zato se je s preostalimi živimi 500 do 600 branilci umaknil v notranji del Starega grada. Ko pa so Turki 7. septembra z ognjenimi strelami in krogli zažgali notranji grad, se je Zrinski odločil s preostalimi vitezi in vojaki prebiti iz grada, a ne s predajo, ampak v častni borbi. Nekateri branilci so imeli s seboj tudi žene in otroke. In žene so moše prosile, naj jih oni pobijejo, samo da ne bodo prišle žive Turkom v roke.

Njegov jurišni izpad iz grada v gotovo smrt je dejanje, ki v zgodovini skoraj nima primerjave. Zadnje trenutke je nazorno opisal komornik Nikolaja Zrinskega, Ferenc Črnko, ki je, še z nekaterimi bojevniki, sigetsko bitko tudi preživel. Tako Črnko pripoveduje, da je takrat slavni gospod Zrinski izrekel sledeče besede: »Moji bratje in vitezi! Tu vidimo vsi, kako nas gospod Bog kaznuje z ognjem, da bi nas tako naši sovražniki v ognju premagali; pa ne toliko zaradi svoje premoči, kakor zaradi ognja, ki nas lahko ugonobi. Za vse to naj bo hvala gospodu Bogu. Mi moramo hvaležno sprejeti to božjo kazen, pa ne zaradi naših grehov, temveč zaradi grehov drugih držav, zaradi katerih nam je poslal kazen ...« In tedaj je Zrinski zakričal trikrat: »Jezus! Jezus! Jezus!« In potem je dal cesarjevo zastavo Lovrencu Juraniču, ki naj jo nese pred njim in zatem je ukazal odpreti vrata notranjega grada... In tu so se na mostu notranjega grada spopadli s Turki – mož na moža. Tu so janičarji gospoda Mikloša Zrinskega zadeli s puščicami na treh mestih in tako je zaradi ran na glavi slavni gospod Zrinski na mestu padel. Tedaj so Turki na ves glas trikrat zakričali: »Hala! Hala! Hala!«

O. Iveković: Nikola Zrinski pri Sigetu (1890)

Dne 9. septembra v ponedeljek, zgodaj zjutraj, je poslal Mehmed Paša Sokolovič, sultanov zet in veliki vezir, glavo kneza Nikolaja Zrinskega v Budim k svojemu bratu Mustafi Sokoloviču – budinskemu paši. In ta jo je takoj, ko jo je dobil, zamotal v svilo in pokrival s tankim platnom, na kar sta jo dva kmeta odnesla v Győr v cesarjev tabor. Glavo svojega očeta in še nekaj za čuda preživelih branilcev, med drugim že omenjenega Ferenc Črnka, kneza Gašparja Alapiča, viteza Berta Gereczya in še po imenu neznanih treh ali štirih branilcev, je od Turkov odkupil Nikolajev sin Jurij Zrinski. Nikolajevo glavo je Baltazar Bačani odnesel v Čakovec, kjer so jo v pavlinskem samostanu sv. Jelene položili v grobnico ob njegovi ženi Katarini Frankopanki, njuni hčerki ter dveh sinovih. Ta grobnica je tudi edino, kar je še danes ohranjeno od nekdanjega pavlinskega samostana v današnjem Šenkovcu.

IV.

Videli smo, da Gašpar Alapič, ki je po rodu vsekakor vezan na Ljutomerski Dolnji grad in potemtakem tudi na širše zaledje tega gospostva, predstavlja zelo markantno osebnost v sigetski bitki, saj je, kakor smo ugotovili, bil postavljen za drugega človeka trdnjave, za kar ga je imenoval sam Nikolaj Zrinski. Nenazadnje sta bila tudi ožja sorodnika. Zato bomo v nadaljevanju na osnovi skopih virov, ki so nam na razpolago, nekoliko podrobneje osvetlili njegov lik.

Kmalu bo sigetski bitki je bil imenovan za banskega namestnika. Leta 1571 je postal poveljnik konjenice v Veliki Kaniži. Kot poveljnik plemiške vojske je dne 6. februarja 1573 v hrvaško - slovenskem kmečkem uporu premagal kmečke čete pri Kerestincu in Mokricah. Prav tako je 9. februarja istega leta pri Stubiških Toplicah zatrl upor kmečke vojske Matije Gubca. Znano je, da je Alapič takrat pisal cesarju: »Sodili mu bomo - Gubcu - (op pisca) na svoj način, se ve, ako Vaše Veličanstvo dovoli.« Po zatrtju kmečkega upora marca 1573 je postal poveljnik trdnjave v Veliki Kaniži, vendar je kot poveljnik storil veliko napako. Ko so namreč pred pustom močvirja okrog trdnjave zamrznila in se je ljudstvo na veliko vesejalo, je očitno nepazljivost Alapiča izkoristil Ali - Paša, sedaj že poveljnik v turški sigetski trdnjavi, in napadel je Veliko Kanižo, opustošil mesto in tako naredil veliko škode. Trdnjave sicer ni mogel zavzeti, ker jo je Alapič, ki dolgo ni verjel, da bo do napada sploh prišlo, vendarle ubranil. Vendar je bil zaradi svoje neodgovornosti, velike škode ter žrtev, ki so jih utrpeli - odvedenih je bilo več tisoč ljudi, zaplenjenih nekaj sto konjev in orožje - odstavljen kot poveljnik. Njegovo mesto je zasedel Jurij, sin Nikolaja Zrinskega. Ker pa je Gašpar Alapič vendarle slovel zaradi vojaških zaslug, ga je cesar Maksimilijan II. brez predhodne procedure, se pravi objave v hrvaškem saboru, mimo pobude kraljevih svetovalcev in prisege pred hrvaškim saborom, imenoval za banskega namestnika - skupaj z Jurijem Draškovičem II. Tako je bil v letih 1574-1578 potrjen kot hrvaško - slavonsko - dalmatinski ban. V tem obdobju je močno okreplil protiturško vlogo Vojne krajine.

Glede na pretežno strateško poklicno vlogo je težje določiti njegovo krajevno in prebivališčno pripadnost za razliko od brata Nikolaja Alapiča, ki je po zavesti kot »gospod Ljutomera in Velike Kamenice« s svojo prvo ženo Saro, pokopan v presbiteriju ljutomerske cerkve. Tudi dedovanje obeh bratov je šlo na dvoje: brat Nikolaj je ob ljutomerskem Dolnjem gradu dobil Veliki Kalnik, Gašpar pa Vukovino v Posavini in Gregurovec, kar je kasneje podedovala Nikolajeva hčerka, ljutomerska Ana Alapič, poročena Draškovič, kot je bilo razvidno že prej. Gašpar Alapič je umrl v Vukovini pri Veliki Gorici dne 4. aprila 1584. V oporoki si je izprosil mesto pokopa: pavlinski samostan pri Remetih, ob svojem očetu Janezu Alapiču. O rojstnih podatkih Gašparja Alapiča nam do zdaj ni znanega ničesar.

Zaključek

Vsekakor je v zvezi z »Oberlüttenbergom«, torej ljutomerskim Dolnjim gradom in plemiškimi rodovinami, ki so živele na njem, izredno pomembna strateška vloga tega gospostva, ki je označeno na vseh zahodnoevropskih kartografijah 16. in 17. stoletja, in kar ga uvršča v pomembno obrambno točko takratnega srednjeevropskega prostora. Najprej je njegova prvenstvena vloga v obrambi pred madžarskimi napadi, kasneje pa kot lokacijsko pa tudi populacijsko izhodišče na avstrijsko – madžarski (hrvaški) meji. Četudi je bil grad najprej v lasti salzburških škofov, potem pa deželnih knezov, opazamo z vključevanjem madžarsko – hrvaškega prostora v avstrijsko politično in gospodarsko sfero tudi na ljutomerskem Dolnjem gradu, od začetka 16. stoletja dalje, močno dominacijo hrvaškega plemstva. Poudariti je treba, da so se za ljutomersko gospostvo še posebej potegovali tudi Frankopani, zlasti ko se je Krištof Frankopan Brinjski poročil z Marjeto, hčerko Silvestra Schweinbecka. Ob zemljiško-posesstvenem pa v zvezi s tem tudi ni zanemarljiv demografski vidik. Namreč ob izpraznjenju prebivalstva v času kuge in ob turških pohodih je vredno upoštevati tudi naseljevanje prebivalstva, ki je prihajalo prav tako iz hrvaških pokrajin in so ga omenjene plemiške rodovine tudi naseljevale. Prav hrvaške plemiške rodovine ljutomerskega gospostva so tista vez, ki pomeni neko kontinuiteto vključevanja današnje severnozahodne Hrvaške in vzhodnoslovenskega prostora v tok širokega vojaškega, gospodarskega in kulturnega povezovanja.

Literatura

Bartolić, Zvonimir, U navečerje Male maše, Hrvatski kajkavski kolendar, Čakovec, 2008, stran 23-29.

Črnko, Ferenc, Podsjedanje i osvajanje Sigeta, Zagreb, 1971.

Feletar, Dragutin, Sigetska epopeja Nikole IV. Šubića Zrinskog, Hrvatski kajkavski kolendar, Čakovec, 2016, stran 15-18.

Kovačić, Fran, Ljutomer, Zgodovina trga in sreza, Maribor, 1926, stran 184-201.

Kukuljević – Sakcinski, Ivan, Glasoviti Hrvati, Zagreb, 1886, stran 172-173.

Mesić, Matija, Život Nikole Zrinskoga – Sigetskoga, Zagreb, 1866.

Mijatović, Anđelko, Obrana Sigeta, Split, 1987.

»Ti boš pač tū lepega vraga najša!« Ali marsovca?

Vloga škrata v Slovenskih goricah

Škrat v slovenskogoriških povedkah ni neznan mitološki lik. O njegovi pojavnosti beremo v starejših zapisih, škrat je vsebina ustnih pripovedovanj posameznikov na terenu (ki naglo izginja iz spomina in pripovedovanja!), škrtati so element podeželskega likovnega izražanja, postal pa je tudi preoblikovan in sodoben lik za potrebe lokalne turistične ponudbe.

Po razlagi nekaterih nemških avtorjev palčki redko nastopajo v slovanski mitologiji, pojavljajo pa se pri Slovencih, najverjetneje prevzeti od Germanov.¹ Palčki, škrtati se prikazujejo povsod, po gozdu, gorah, rudnikih, starih drevesnih panjih, ob domačem ognjišču, v hiši, letali naj bi celo po zraku. Škrat je bajeslovno bitje prtljkave postave s starikastim obrazom in dolgo belo brado. Z barvo svojih oblačil (zeleno, rdečo) poudarja življenjsko energijo. Na glavi navadno nosi koničasto kapo. Vendar pa je škrat prevzemal tudi druge podobe. Sicer pa tako kot ostali slovanski narodi Slovenci poznamo veliko vrst škratov: gozdni, ki čuvajo gozdove, drevesa, divjad ali gozdne zaklade; poljske škrate, ki pomagajo človeku pri poljskih opravilih in za plačilo pričakujejo dar; planinske škrate, ki so se zadrževali pri živini; rudniške škrate oziroma gorske; vodne škrate. Palčki so bližnji sorodniki škrata, vendar prijaznejši.²

Starejši zapisi o škrtatih, pridobljeni s terena, so iz leta 1884. Škratec leta po zraku, podoben žareči metli in nosi svojim »zaveznikom« denar. Človek si ga lahko pridobi na razpotju s posebnimi molitvami. V zameno mu mora obljubiti sebe ali svoje družinske člane tako, da pogodbo podpiše z lastno krvjo, vendar mu škratec prinese vse, kar si posameznik želi; samo na okno je potrebno postaviti. Škrat najrajši je proseno kašo, ki mu jo je tudi potrebno postaviti na okno. Pri Mali Nedelji je kmet škratcu obljubil ženo z otroki in škratec mu je nosil denar. Sosed je večkrat opazil, da je nekaj žarečega letalo v dimnik. Zavisten sosed je nekoč opazil, da je kmet na okno položil srebrno krono, ki jo je ukradel in namesto nje položil mrtvega mačka. Škratec je celo noč mačke pobijal in jih kmetu toliko nanesel, da jih je drugo jutro komaj pokopal. Ko je prišel čas, je škrat terjal od kmeta plačilo – ženo z otroki. Zviti kmet mu je dal za plačilo kokljo z vsemi piščanci, škrat pa je jezen

¹ Zmago Šmitek, Mitološko izročilo Slovencev, Študentska založba, Ljubljana 2004, str. 299.

² Monika Kroječ, Od ajda do zlatoroga : slovenska bajeslovna bitja, Mohorjeva založba, Celovec, Ljubljana, Dunaj 2008, str. 258, 267.

odletel. Ko je kmet umiral, je škrat hotel imeti njegovo dušo in le s težavo ga je župnik rešil zaobljube (op. rešil je njegovo dušo pred hudičem). Škrat menja podobe, spremeni se v psa, v žarečo metlo (ko prinaša denar), mladega fantiča, starega moža, tudi v staro žensko. Oblečen je v črno ali rdečo kapico in zeleno suknjo. Kdor si pridobi škratovo kapico in jo obleče, postane neviden. Po telesu je kosmat in ker ga je sram, svoje telo skriva. V Negovi so verjeli, da si škrate pridobiš tako, da moraš nositi od črne kokoši jajce pod pazduho devet dni, vmes misliti na hudiča ter preklinjati Boga. Deveti dan se izleže škrat iz jajca. V zameno mu je potrebno obljubiti svoj del telesa (okončine). Nekoč se je siromak zaobljubil škratu tako, da mu je za denar obljubil svojo nogo. Ko je prišel čas plačila, se je prebrisani siromak znašel tako, da mu je namesto svoje noge dal leseno nogo od stola.³

Iz leta 1935 imamo zapis o škratu iz Razkrižja (Gibine): *Pa se je zgodilo kumo, ka je šo zaron mimo storoga pila k zornicam ali kom, i samo naednok je s seče stopjo mali človik, ves zeleno oblečeni, v škornjih, na glovi pa z zelenim špičastim škrlokom i velikim perom za pantlikom. To je bijo škrot. Popašćjo se je za tobom, dok sta se ne bila štric, i te si vidjo, ka mo v očeh žarečo vogleje, z vust pa se mu kadi črlena megla. Reko je toti škrotec ne nigdar nikomo nič, lahko pa bi se zgodilo, ka bi što od stroha škrej dojšo. Ludi so rekli, ka je toti škrot brščas som nečistjak, ki turške duše pose.*⁴ [Pa se je zgodilo nekomu, da je šel zjutraj mimo starega pila (op. kamnitega križa) k zornicam ali kam in je naenkrat iz žive meje stopil majhen človek, zeleno oblečen, v škornjih, na glaví pa z zelenim zašiljenim klobukom in velikim peresom za trakom. To je bil škrat. Pohitel je za tabo, dokler nista bila vštric in takrat si videl, da ima v očeh žareče oglje, iz ust pa se mu kadi rdeča megla. Rekel ta škrat ni nikoli nikomur ničesar, lahko pa bi se zgodilo, da bi kdo umrl od strahu. Ljudje so rekli, da je verjetno ta škrat sam nečistnik, ki pase turške duše.]⁵

V Slovenskih goricah poznamo najpogosteje hudiča v podobi ognjene luči ali črte, leteče po zraku. »Stari Iskrovca so tan bili. Naš Franček, sin od jega, je pri nas na pragi viini seda večer in je prleta noter: 'Porka mazerja, Micka, ke je pr Tuniki v raufank letelo? Tak kak bi žerjavo brezovo metlo nor potegna!' In so pravli, da je baba proseno kašo postavlja pr peči in je hudič peneze prnesa. Če si babi večer priša prosit penez, nikol ni mela, če si pa vjütro priša, pa je peneze mela.«⁶ [Stari Iskrovca je tam živel. Naš Franček, njegov sin, je pri nas zunaj na pragu sedel zvečer in pritekel v hišo: »Porka mazerja Micka, kaj je pri Tuniki v dimnik zletelo? Kot bi žarečo brezovo metlo noter

³ Josip Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Matica slovenska, Ljubljana 1884, str. 228–229.

⁴ Franjo Žabot, Store gibinske povesti, Emonica, Ljubljana 1989, str. 30.

⁵ Vlado Žabot, Murska mitologija, v: Reka Mura, Založba Franc-Franc, Murska Sobota 2003, str. 99.

⁶ Povedka iz Cogetincev, zapisana leta 2003, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lüdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 45.

potegnilo.« In so govorili, da je ženska proscno kaša nastavila pri peči, hudič ji je pa prinesel denar. Če si k tej ženski zvečer prišel prosit denar, ga nikoli ni imela, če si pa prišel zjutraj, ga je pa imela.] »Z materjo sma enok na štegh stale, te pa sma vidle, kak je leteča metla v Ločkem Vrhi pred enim hramom se spūstla v raufank. Vona sma opunoči stale na pragi. Žalibog, še f šolo sen hodla, gda sen to vidla.«⁷ [Z materjo sva nekoč stali na stopnicah in sva videle, kako je leteča metla spustila v dimnik v Ločkem Vrhu. Verjetno sva opolnoči stali na pragu. Še v šolo sem hodila, ko sem to videla.] »Jas sen tiidi vidla enkrat žarnico. Šla sen večer iz šole iz Maribora, te pa sen šla, gren peš, te pa sen vidla žarnco, ki se je gori pelala, pa v raufank. Te pa sen domu tak prletela. Šla sen prta punoči, proti dvanajsti.«⁸ [Jaz sem tudi enkrat videla žarnico, ki se je po zraku peljala in noter v dimnik. Sem domov tekla! Šla sem nekje proti polnoči.]

Škrat se pojavlja v podobi psa. »Moj oča je tiidi prpovediiva. Vjūtro gre k rani meši, malo veter popihna, pa jemi potegne klabiuk z glave. Pa je misla za klabiuk prjeti, pa je odneslo klabiuk. Te pa naenkrat dva vejka pesa kak kujja! Tisto odleti, veter henja, sploh ni veda, je reka: »Da sen meja noge pa lase na glavi!« Celi del čela je meja trdi, lase pokunci, te se malo pogladi, pa gre napre. Tisto mine, pa je tak šo napre. Pa je reka, da se nigdar ni več f tisto smer podo. Negda teh strahov bilo.«⁹ [Moj oče je tudi pripovedoval. Zjutraj je šel k prvi maši, malo je popihal veter in mu odpihnil klobuk z glave. Hotel je prijeti klobuk, pa ga je odneslo. Nacnkrat pa zagleda dva psa, kot konja velika. Tisto odleti, veter neha pihati, je rekel: »Sem imel noge in lase na glavi!« Čelo je imel trdo, lase pokonci, malo se je počesal in šel naprej. Tisto je minilo, pa je odšel dalje. Je rekel, da nikoli več ni šel v tisto smer. Nekoč je bilo več teh strahov.]

Verjetno ni brez razloga predstava, da je škrat zloben hudič. Če parafraziram, se mi zapiše, da je človeški strah v 20. stoletju (tudi še 20 let po drugi svetovni vojni) škrate spremenil v hudiča z nadnaravnimi karakteristikami (fizična moč; majhnost, ki se spremeni v velikost; zloba; zeleno). Kar nekaj povedk je z vsebino zelenega škrate, zelenega *puheca*, hudiča ali malega moža. Gre za isto osebo v dveh podobah: zelenega škrate/možica, ki je v resnici hudič. Prevladujoča in izrazita zelena barva ima v široki simbolni razlagi tudi zlohотно in nočno moč.¹⁰ Takšni slovenskogoriški škrate tudi so. »To pa je moji babici pripovedovala njena mati. Ko so otroci bli mali, so matere hodle kmetom služiti, da so mele za hrano, mleko in kruh za otroke. In

⁷ Povedka iz Vintarovcev, zapisana leta 2002, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lūdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 45.

⁸ Povedka iz Vintarovcev, zapisana leta 2002, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lūdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 45.

⁹ Povedka iz Levanjevcev, zapisana leta 2002, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lūdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 36.

¹⁰ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 696.

tak je blo tudi, da je mati šla na delo nekemu kmetu, in ko se je vračala, je bla že tema. Otroci so ostali sami v hiši. V glavnem, naenkrat so se vrata odprla, vsi so pač mislili, da se je mati vrnila, ne. In so zagledali enga maliga škrata, zeleno oblečenga, je jezik enostavno z roko potegnil ven in si z nožem žagal jezik. /.../«¹¹ »Tisto večer je šo san domu, pa je šo mujmo ene kapele v Bišečken Vrhi. Tan pa je priša en zeleni pubec viin, celi zeleni, pa je meja zeleni klabuček, pa ga je prjeja tak močno za roko, tak da ga je bolela skoro. Je reka: 'Pa nič guča. Pa jas sen tüdi ne moga gučati.' Pa ga je gno gor, je reka: 'Grema proti dumi gor. Tan pa sen se pr hiši nor obrna.' Tisti zeleni pubec ga je spüsta, to je bija hudiček, ne. Pa ga je spüsta, te je spreguča, pa je reka: 'Te pa ze idi, kan misliš.' F tisten pa je tak počilo, kak bi najhuje fstrela. Te pa je samo zginlo, pa ne blo nigi nider nič. Je reka: 'Pa sen ne vida tistega pubeca, pa ne nič. Strah pa me je tak blo, ke sen skozi zaprta vrata nor priša. To sen prvo vida, pa zadnjo, pa nigdar nič več.'«¹² [Tisti večer je šel sam domov, mimo kapele v Bišečkem Vrhu. Od tam je prišel en zelen fantek, ves zelen, z zelenim klobučkom in ga prijel močno za roko tako, da ga je skoraj zbolelo. Je rekel: »Pa nič ni govoril. Pa jaz tudi nisem mogel govoriti.« Pa ga je gnal gor, je rekel: »Grega proti domu. Tam pa sem se pri hiši noter obrnil. Takrat ga je zeleni fantek izpustil, to je bil hudič. Pa ga je spustil in spregovoril: »Sedaj pa pojdi kam si namenjen.« V tistem pa je tako udarilo, kot bi najmočneje ustrelil. Potem pa je izginilo, pa nikjer nikogar ni bilo več. Je rekel: »Pa nisem videl več fantka, pa nič več. Strah pa me je tako bilo, da sem skozi zaprta vrata prišel v hišo. To sem prvič videl, pa zadnjič, pa nikoli več.«] »Enkrat so pravli babica moja, pa dedek. So meli v Ločkem Vrhi piti f kleti, te pa sta šla večer f taki cajt, ke so bli kostaji, sta hodila po mošt gorsen v vrh. Mi smo meli v Letkajovi klečaji pijačo. Pa greta domu, prideta v Lipno, tan pa je tak dosti kostajovega drevja, pa prideta notri v les, pa je en mali pubec v zeleni obleki, celi zeleni je bija, pa cejo meja, pa kostaje nabira. Tema pa bila taka, ki sta si onija s treskami svetla! Taka tema je bila skoz les, sta mela treske sobi, pa šibice, pa sta si svetla. Te pa grejo dedek naprej, pa vidijo tistega puba, ki je tan kostaje nabira, pa so rekli: »Ze boš ti hudiča nabra, pa ne kostaje f toti temi!« Pa jih je tisti pubec tak meta, da jih je tak meta, ke so ni foigali gor fstajati, ki so babica začeli moliti polek. Dedek so bili tak močen, vejki ded so bli, in to jih je tisti pubec tak meta, da so babica polek tistoga tak molili, ki jih te spüsta, ki so lahko šli dale. To so dostikrat povedali. To je bija hudič, hudiča so te vidli!«¹³ [Enkrat sta pripovedovala moja babica in dedek. So imeli v kleti v Ločkem Vrhu pijačo, pa sta šla zvečer, v čas kostanjev po mošt v to klet. V Letkajovi kleti

¹¹ Povedka iz Plintova, zapisana leta 1999, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lüdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 57.

¹² Povedka iz Ločkega Vrha, zapisana leta 2002, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lüdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 57–58.

¹³ Povedka iz Destrnika, zapisana leta 2002, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lüdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 58.

smo imeli pijačo. Pa gresta domov, prideta v Lipno, veliko kostanjev je bilo tam, sredi gozda pa je bil en majhen fantek v zeleni obleki, ves zelen, imel je košarico in nabiral kostanje. Tema pa je bila taka, da sta si onadva s trskami svetila. Pa gre dedek naprej, pa vidi tistega fanta, ki je nabiral kostanje, pa mu reče: »Zdaj boš ti hudiča nabral, pa ne kostanje v tej temi!« Pa jih je fant tako metal, da dedek ni uspel tako hitro vstajati. Babica pa je molila. Dedek je bil velik, močan možakar, ampak ga je tisti fant tako metal, da je babica zraven molila, da je dedka spustil in sta z babico lahko šla dalje. To sta velikokrat povedala. To je bil hudič, hudiča sta takrat videla!«] *»Mene je ne blo strah, ke sen dosti hodla po taverhjih. Enkrat pa sen šla domu iz Doliča, sen bla že ožejena, smo likali, in priden v Gomilce na križof pot. Jas priden, pa zaglednen tan enega malega pubeca, čisto zeleno obleko je meja, pa zeleni špichut, kak so negda meli. Bija pa je pubec tak mali, da če je bija tri leta star. Pa jas ga gledan, se postavin. pa sen mislla, sen htela rečti: 'Kaj delaš, koga čakaš?' Pa sen ne mogla. In naenkrat me je tak strah gratalo, gda sen ga gledala, da sploh ne ven, kak sen prišla od križovega pota pa gorta do Petriča. Tak me je strah gratalo! Bija pa je čista zeleni: zelena obleka, zeleni špic. Pa me nigdar ni blo pret strah pa ne pol, samo to, ke sen vidla, sen vidla, to je blo!«*¹⁴ [Mene ni bilo strah, ker sem veliko hodila na dnine. Nekoč pa sem šla domov iz Doliča, sem bila že poročena, smo ličkali koruzo in pridem v Gomilce na križišče. Tam zagledam malega fanta, v zeleni obleki, z zeleno koničasto kapo, kot so jo nosili nekoč. Bil je majhen, star okrog tri leta. Pa ga gledam, se postavim in sem hotela reči kaj tu dela oziroma koga čaka, pa nisem mogla. Naenkrat me je postalo tako strah, ko sme ga gledala, da sploh ne vem, kako sem prišla do križišča in do Petričevih. Tako me je postalo strah. Bil pa je ves v zelenem: zelena obleka, zelen klobuk. Pa me nikoli prej, ne pozneje ni bilo strah, samo to, kar sem videla, sem videla, to je bilo!«] *»Coprnice imajo vezo s hudičem. Kaj vam jaz vsega ne povem! Tudi pri tisti hiši z žerjavo metlo, tam je baje eden videl malega fantka z zelenimi hlačami in zelenim klobukom, kako je mešal kašo pod dimnikom. To so videli, tistega fantka. To so naši stari ljudje pripovedovali.»*¹⁵ *»Kmet gre pozno večer čist sam domu. Bla je trda tema. Ko gre tak po bregi, si sam za sebe reče: 'Ko bi le meja kakega spremljevalca!' Komaj to reče, je polek njega mladenič, oblečen v zeleno obleko. Prime ga za roko, nič ne guči, samo hodi polek njega. Naenkrat odbije vira polnoč, mladenič izgine. V roki prestrašenega kmeta pa ostanejo škremplji hudiča. Kak je domov priša, sploh ne ve.»*¹⁶ *»To pa so tudi od mojega moža oča pravli, ki je eden gori f Svetincih, niso vedli povedati gi, en večer šo z dela od kmeta, gi so kostaji bli. Človik gre,*

¹⁴ Povedka iz Destrnika, zapisana leta 2002, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lūdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 58–59.

¹⁵ Povedka iz Cenkove, zapisana leta 2003, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lūdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 59.

¹⁶ Povedka z Zgornje Ščavnice, zapisana leta 2000, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, Lūdi so gučali, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 59.

naenkrat pa vidi enega malega možeka, kak je kostaje zbira, pa tema je bila. Pa si je človik zguča: 'Ti boš pač tii lepega vraga najša!' Te pa je tista mala prikazen dvakrat okoli jega tak skočla, ki se je komaj zadržla, ki je ne padna, strah pa ga je tak blo, da se je pošlatna, če še ma klabük na glavi ali ne. Te pa je zginalo. Kak otrok sen si to zapunla.¹⁷ [Je pripovedoval od mojega moža oče, da je šel eden iz Svetincev, ni vedel povedati kdo, je šel z dela, kjer so bili kostanji. Človek gre, naenkrat pa zagleda enega majhnega možakarja, ki je nabiral kostanje v temi. Pa si je rekel: «Ti boš pa tu res našel lepega vraga!» Naenkrat je tista majhna prikazen dvakrat okrog njega skočila, da se je komaj uspel zadržati, da ni padel. Strah ga je postalo, da se je potipal, če ima še klobuk na glavi. Potem je prikazen izginila. Kot otrok sem si to zapomnila.]

Škrati v kleti pri delu z vinskimi sodi in vinom.

Vir: Perkova zidanica v lasti družine Petek-Plohl. Foto: Tomislav Vrečič.

Posebnost in kulturna podeželska vrednost v slovenskogoriškem prostoru je tram Perkove zidanice na Račkem Vrhu v lasti družine Petek-Plohl. Na tramu je bogata poslikava različnih vinogradniških del, ki jih opravljajo škrati. Ročna dela v vinogradih so bila naravnana po letnem času in vremenskih svetnikih. Posamezna dela v vinogradu so likovno bogato upodobljena na lesenem tramu nekdanje lovske sobe omenjene zidanice iz 18. stoletja. Poslikava škratov v kratkih hlačah, koničasti kapi in z dolgo belo brado pri delu je iz leta 1927, neznanega avtorja (domnevno nekega Alberchna).¹⁸ Gre za umetnost v podeželskem okolju, ki si jo je lahko določena (lovska) družba, poleg veseljačenja, v bivanjskem prostoru večkrat ogledovala. Sklepamo, da so nekateri posamezniki na podeželju dobro živeli od vinske prodaje in

¹⁷ Povedka iz Levanjcev, zapisana leta 2002, v: E. Ajtnik, A. Peserl, M. Lozar, J. Pšajd, *Lüdi so gučali*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 60.

¹⁸ Kopijo trama z ilustracijami je mogoče videti na stalni razstavi Radgonski mostovi v Špitalu v Gornji Radgoni.

lastnik Felix von Perko Monshoff je to zagotovo bil. Nekaj drugačnega, izpovednega in družinskega je verjetno Perko želel pustiti na kosu lesenega trama, ki je bogat tudi z vinogradniško vsebino. Ni nam znano, zakaj so kot delavci upodobljeni škrtati, ki pomagajo človeku pri poljedelskih in vinogradniških opravilih. Po ljudskem verovanju si je bilo škrtata mogoče pridobiti v službo, prinašal je lahko denar ali žito, vendar pa mu je moral človek z lastno krvjo podpisati pogodbo, s katero se je zavezal, da mu bo dal svojo dušo, ženo ali otroka. Leta 1700 so npr. v Radgoni Veroniko Werbner obtožili kot čarovnico in lastnico škrtata. Samo ugibamo lahko, koliko in kdaj so vinogradniški *škrateci* pomagali posestniku Perku, da je vedno pravočasno opravil delo in imel dovolj denarja. Je prodal svojo dušo v zameno za bogate vinske letine? Ali pa so bili *škrateci* vendarle tisti pridni viničarji, ki so iz kakovostno pridelanega vina ustvarili dober zaslužek?

V vaseh ob Muri (na desni strani reke) je bilo znano reklo: *nese se kot škrotec*.¹⁹

V Veržehu in okolici se je ohranilo, največ v ustnem spominu, izročilo o gozdno-travniškem škrtatu leščeečku, dobrodušnem navihancu, ki je iz gozdnih obronkov prežal na nepridiprave, ki so po jasad in travnikih trgali narcise in s tem povzročali škodo.²⁰ Verženci leščeečka poznajo kot moškega/fanta, ki je pazil svoja dekleta v vasi pred fanti iz drugih vasi, pa tudi narcise. Po pripovedovanju so po drugi svetovni vojni, zahvaljujoč dobri železniški povezavi, iz Maribora in okolice prihajale ženske in v velikih količinah nabirale po travnikih narcise ter jih prodajale na mariborski tržnici. Zaradi tega so fantje in moški, oblečeni v leščeečka, pazili in preganjali ženske, ki so neomejeno trgale narcise.²¹ Kasneje je bil leščeeček predvsem varuh narcis, ne več škrtat.²² Danes je Leščeeček moška podoba (lutka, spominek), oblečena v stara zakrpana oblačila, s klobukom na glavi in leskovo palico v roki²³, ki po zunanjem videzu spominja na osrednje slovenskogoriškega ovtarja (Lenart z okolico) - čuvaja vinogradov. Leščeeček sta tudi uspešna folklorna skupina, sestavljena iz dijakov in študentov in vokalna skupina iz Veržeja.²⁴

V sodobnem času, ko ima fantastično zaradi znanstvenih odkritij tudi kozmičen pomen, so Marsovci kot nasprotje ali obrnjena podoba ljudi

¹⁹ Vlado Žabot, Murska mitologija, v: Reka Mura, Založba Franc-Franc, Murska Sobota 2003, str. 99.

²⁰ Vlado Žabot, Murska mitologija, v: Reka Mura, Založba Franc-Franc, Murska Sobota 2003, str. 99, 106.

²¹ Po pripovedovanju Mirke Topolovec, rojene leta 1925 v Veržehu. Informacijo posredoval Ivan Kuhar, rojen leta 1980 iz Veržeja.

²² Izvor besede leščeeček ima dve razlagi. Bolj verjetno, izhaja ime iz besede *leska*, ker v roki nosi leskovo palico. Druga razlaga pojasnjuje izvor z roso, ki se je *lesketala* v zgodnjih jutranjih urah, ko je pazil verženske travnike. (vir: Ivan Kuhar, rojen leta 1980, Veržej, 6. 10. 2016)

²³ Leščeeček, Projektna naloga, učenci 8. in 9. razredov OŠ Veržej, mentorica Ksenija Sršen, v šol. letu 2014/2015, str. 11–12.

²⁴ <http://www.pomurec.com/vsebina/35769/>

prikazani v podobi zelenih hudičkov ali človečkov.²⁵ So se v Slovenske gorice naselili zeleni ljudje z Marsa? Za resnejši zaključek velja napisati, da se je mitološka podoba škrate v sodobnem slovenskogoriškem prostoru močno sofisticirala in preoblikovala v podobah lešččeka in ovtarja, ki danes (p)ostajata del lokalne turistične ponudbe. Tako kaže zaenkrat.

²⁵ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 696.

Josip Križan – pisec prve slovenske logike

Gotovo jih je malo slišalo in se seznanilo z imenom Josipa Križana, ki je bil doma iz Prlekije in se je zapisal med vidne ustvarjalce predvsem na področju logike.

Josip Križan je bil rojen 31. decembra 1841 v Kokoričih. Gimnazijo je obiskoval kot večina Prlekov takrat v Varaždinu v letih 1855 do 1863. Nato je v Gradcu študiral matematiko, fiziko in filozofijo. Tu je leta 1867 opravil profsorski izpit in leta 1869 tudi promoviral.

Najprej se je leta 1867 zaposlil na gimnaziji v Požegi, nato pa od leta 1869 do upokojitve na gimnaziji v Varaždinu. Umrli je v Varaždinu 16. julija 1921.

Poleg pedagoškega dela se je zanimal za vremenoslovje, zvezdoslovje, psihologijo in še posebno za fiziko. O tem je tudi pisal.

Njegovi članki v hrvaščini so izšli sprva v gimnazijskih programih (Požega 1868/69, Varaždin 1870, 1874, 1877), potem v Vijencu (1871/72), Napredku (1876/77, 1887), Hrvatskem učitelju (1884/85) in še drugod.

Samostojno je izdal *Nauk o čuvstvima* (1885) in kot ponatis iz *Naših pravic* *Životopis Luke Zime...* (Varaždin 1908).

Članke v slovenščini je objavljial v *Zori* (1872, 1875-1877), v *Vestniku* (1873-1875), *Kresu* (1881, 1884-1885).

Ob tem omenimo vsaj prispevke *Pozabljenje in spomnenje*, *Naloga in izviri dušeslovja* (*Zora* 1872), *O naši zemlji* (*Zora* 1875), opisal je planete (*Zora* 1875-1877), *Sonce* (*Zora* 1877), *elektriko* (*Vestnik* 1875) idr.

V *Letopisu Matice Slovenske* je opisal *Severni sij* (1874), v *Kresu* je objavil življenjepis *Luke Zime* (1885) in druge prispevke.

Pri *Popotniku* je sodeloval z *Naravoslovnimi črticami* (1885-1886) in z *Logiko* (1886), ki je pozneje izšla tudi v knjigi (*Maribor* 1887). V *Domu in svetu* je opisal tudi *Fludo uro* (1885).

Ob vsej obsežni publicistični dejavnosti je najbolj pomembna njegova *Logika*, ki obsega 92 strani.

Josip Križan

Spodbudo, da se je lotil tega dela, mu je dal Janko Pajk, ki je v Zori objavil misel, da bi morali imeti tudi Slovenci filozofijo. Svojo Logiko je Križan sestavljal več let kot učbenik oz. skripto za pouk logike na gimnaziji, ki je bila tedaj tudi učni predmet. Pri tem se je opiral na dr. Nahlovskega (svojega profesorja filozofije v Gradcu) in na Lindnerjevo Formalno logiko, prav tako pa je upošteval Drobnitschevo, Drbalovo, Zimmermannovo, Kaulichovo in Beckovo logiko. V predgovoru je zapisal, da je imel posebne težave s terminologijo, ki jo je moral sestavljati sam, kajti svoje delo je končal pred izidom Cigaletove terminologije (1878).

Križanova Logika je prva slovenska knjiga o logiki in je po mnenju strokovnjakov tega področja resno in solidno delo. Tudi terminologija velja še danes. Kot učbenik logike za srednjo šolo je dobra propedeutika. Seznanja z najosnovnejšimi problemi logike in njene terminologije in to omogoča nadaljnji razvoj logike. Njegova Logika sodi po svoji vsebini in namenu med tipične logike »tradicionalnega« tipa.

Logiko je sestavil iz uvoda, počeloslovja (gre za zakone mišljenja, nauk o pojmu, o sodbi ter o sklepanju) in načinoslovja (ki ga sestavljajo nauk o razlaganju, delitvi, dokazu in metodi).

F. Jerman pravi: »Ta logika se je zavestno distancirala od matematike in poudarjala predvsem razlike med njima. Sam Križan meni, da se npr. algebra ukvarja s povsem abstraktnimi formami (tudi števila so abstrakcije) in tako v formulah zamenjujemo ene forme z drugimi, v logiki pa vstavljamo v formalne izraze »stvarne pojme.«

In glede zasnove knjige? »O sami zasnovi knjige lahko povemo le to, da definira logiko kot znanost, ki obravnava pojme ne glede na njihov izvor in

vsebino. Njen predmet so torej splošne *oblike pojmov, sodb in sklepanj*. V svoji sicer ne preveč obsežni knjigi namenja največ prostora Aristotelovi silogistiki, manj pa tako imenovani metodologiji znanosti.« (Frane Jerman).

Njegove terminološke rešitve so zanimive in so se nekatere obdržale do danes.

»... iz obravnavanja zakonov mišljenja, je očitna Križanova novoveška, kartezijska utemeljitev logike in gotovosti vsega spoznanja sploh na stavku *cogito, ergo sum* ali na samozavesti, ki je postala v novoveški filozofiji od Descartesa naprej izhodišče filozofiranja in zato tudi prvi neporušni razlog-temelj filozofije in vsega znanja in delovanja sploh. Iz Križanovih formulacij lahko vidimo, da gre pri taki *utemeljitvi* vsega za samopostavljenost človeka. Če napreč – po Križanovi utemeljitvi logike – ne smem sprejeti *nobene* misli brez razloga in je zadnji, sam v sebi gotov in resničen razlog-temelj vseh misli in razlogov misel »jaz«, potem ima tudi misel boga svoj temelj in osnovo šele v misli »jaz« (sem) isto velja tudi za naravo.« (Ivan Urbančič).

Njegova Logika je naletela na zelo pozitiven odmev. O njej je posebno pisal Lovro Požar (Ljubljanski Zvon, Slovenec, Učiteljski tovariš, Slovan). Omenjali so ga tudi drugi.

Pomen Križanove Logike je tudi v tem, da je hotel »... dokazati Nemcem, da smo tudi Slovenci sposobni za samostojno znanstveno delo v svojem jeziku in za slovensko poučevanje znanosti.« (A. Ule).

»S to knjigo je Križan odprl vrata slovensko pisanim znanstvenim razpravam, česar so se lotili ob koncu stoletja predvsem neotomisti, ki so poskrbeli tudi za začetek slovenske filozofske, pretežno aristotelovsko sholastične terminologije.« (F. Jerman).

Križanov članek *Naloga in izvirki dušeslovja* iz leta 1872 (objavljen v Zori) je verjetno prvi slovenski psihološki zapis sploh in s tem začetek slovenske psihologije.

Psihologija je zanj tisti del filozofije, ki ima za predmet našo zavest in njeno oblikovanje. Pri tem se je naslanjal na Herbarta. Naposled je prišel do sklepa, da samo na osnovi izkustva znanstvena psihologija ni mogoča, ker je samo izkustvo negotovo. Zaradi tega je vir (izvirek), na katerem temelji znanstvena psihologija, povsem različen od izkustva. In ta vir je sedaj premišljevanje ali spekulacija.

Križan vidi razliko med logiko in psihologijo v tem, »da je predmet logike celotnost vseh pojmov, psihologija pa raziskuje samo nekatere med njimi. Sicer pa se je povsem ujel z Aristotelom, ko je zapisal, da je logika *priprava* za vsako znanosti.« (F. Jerman).

Več o Josipu Križanu in njegovem delu sta do sedaj analizirala Ivan Urbančič in Andrej Ule.

LITERATURA:

JERMAN, Frane: Križan Josip. Enciklopedija Slovenije. Zv. 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992 (geslo Križan Josip)

JERMAN, Frane: Slovenska modroslovna pamet. Ljubljana: Prešernova družba, 1987

PIRJEVEC, Avgust: Križan Josip. Slovenski biografski leksikon I. Ljubljana, 1025-1932. (Geslo: Križan Josip, str. 574)

ULE, Andrej: Zgodovina slovenske logike. Ljubljana: ISF, 1976

URBANČIČ, Ivan: Poglavitne ideje slovenskih filozofov med sholastiko in neosholastiko. Ljubljana: Slovenska matica in Inštitut za sociologijo in filozofijo, 1971

Bralno društvo v Križevcih pri Ljutomeru

Kulturno prosvetno dejavnost so razen čitalnic v mestih in trgih na podeželju gojila bralna društva – liberalna in katoliška, slednja so nastala v okviru župnij, pri utrjevanju narodne in državljanske zavesti, etnične in domoljubne drže širše plasti prebivalstva, vzgojenega v krščanskem duhu. Med bralnimi društvi v Ljutomerskem okraju je bilo zelo dejavno katoliško bralno društvo v Križevcih pri Ljutomeru, ustanovljeno kot »Bralno društvo pri sv. Križu na Murskem polju«, leta 1889.

Ob čitalnici se je v društvu sčasoma razvila tudi pevska, glasbena (moški in mešani pevski zbor, tamburaši) in gledališka dejavnost, ki je presegala občinske okvire društva po vsebini in številu prireditev, ko se je v kulturno prosvetno dejavnost vključevalo vse več mladih članov. Posebej se je dejavnost društva okrepila po nastanku Dekliške in Mladieniške zveze in kasneje telovadnega odseka Orel, ki so, razen organiziranja samostojnih prireditev, delovali tudi pri kulturno prosvetni dejavnosti bralnega društva.

Zaradi izgube društvenega arhiva je prispevek napisan predvsem na osnovi časopisnih poročil. Največ je o delovanju katoliških izobraževalnih in telovadnih društev poročal *Slovenski gospodar*, osrednji politični katoliški časopis za slovensko Štajersko, *Straža*, *Murska straža* in nekatere revije: *Vigred*, *Naš dom*, *Mladost*, povezane s kulturno prosvetno dejavnostjo katoliških društev.

Društveni žig na eni od knjig bralnega društva.

Dne 23. maja 1889 je bila v častniku *Slovenski gospodar* objavljena novica, da rodoljubi župnije sv. Križa na Murskem polju ustanovljajo bralno društvo. Pravila so sestavili že v zimskih mesecih in sicer po zgledu drugih bralnih društev, ustanovljenih v Ljutomerskem okraju. Prva pravila društva je c. kr namestništvo v Gradcu zavrnilo, kar naj bi bila »običajna praksa oblasti pri

ustanavljanju narodnih društev, saj jim slovensko - krščanska pobuda naših kmetov smrdi, torej jih zatreji ali vsaj ovirati, kjer je mogoče«, je zapisal dopisnik. Po spremembi pravil je bilo rečeno, da se društvo namerava ustanoviti dne 26. maja 1889, zato »prav vljudno vabimo torej vse narodne, pravega krščanskega napredka željne kmete na Murskem polju, naj bi se v obilnem številu začetnega zborovanja vdeležili ter temu vse skozi koristnemu društvu tudi v obilnem številu pristopili. Prav tako pa tudi vse sosedne narodnjake prosimo, da bi nas ta den z mnogoštevilnim prihodom počastili.«

Že neimenovani dopisnik je v kasnejšem poročilu o ustanovitvi društva avgusta 1889 zapisal, »... ker ni bilo tako dolgo nobenega poročila o njem, si bo marsikdo domišljjal, da je naše bralno društvo šele na porodu«. V poročilu je navedeno, da je bilo v tem času v društvu 44 članov, med njimi štirje podporni člani. Slovesne ustanovitve društva so se udeležili mnogi zavedni rojaki, kljub slabemu vremenu, saj so se zavedali pomena društva za župnijo, ki naj bo »steber naši veri in narodnosti in naj blažilno vpliva na um in srce ter da naj nam vzgaja odločilne značaje, može in ne mevže, kateri ne bodo strepetali in se vpognili, ako jim kak gospod, kateri si domišljuje, da je v našem kraju vsemogočen, hoče svoje mnenje vsiliti.« Ob nastanku društva naj bi policija »pošiljala ovaduhe, kateri so vohali in na uho vlekli ter poizvedovali, če bi mogli kje kaj stakniti, kar bi bilo povod razpuščenju društva. Kadar gre kako slovensko stvar zadušiti, kaj o kakem narodnem predstojniku poizvedeti tedaj je povsod dovolj žandarjev. Kadar bi se moral javni mir vzdrževati, nemiri ponočnjakov zabranjevati, pa bojda ni tako. Kljub zunanjim - kar je še huje notranjim sovražnikom - ne vstrašimo se. Spoznajmo svoje prave prijatelje od onih, ki prihajajo k nam v ovčjih oblačilih, se nam prilizujejo, roke stiskajo itd. Pristopajmo pridno k hasnovitemu bralnemu društvu, a berimo še pridneje ...«

Na ustanovnem občnem zboru, 26. maja 1889, so bili v odbor bralnega društva izvoljeni: Andrej Keček¹, kaplan - predsednik, dr. Josip Lebar, zdravnik - podpredsednik, Janko Karba, učitelj - blagajnik, Anton Herzog², učitelj - tajnik, Anton Lacko, župnik, Ivan Farkaš - odbornika.

V naslednjih letih ni zaslediti poročil o društvenem delovanju. Iz poročila predsednika društva, Jožefa Rožmana, kmeta iz Stare Nove vasi, z občnega zbora, dne 22. januarja 1893, pa je navedeno, da se je društvo v preteklih letih lepo razvijalo. Pristopilo je tudi več novih članov. V okviru društva je deloval že moški pevski zbor »broječ štirideset Križevskih pevcev« pod

¹ Keček Andrej, kaplan v Župniji sv. Križ na Murskem polju, od 1887 do 1890, ustanovitelj bralnega društva.

² Herzog Anton, (1865-1924), rojen v Ljutomeru. Leta 1884 je nastopil učiteljsko službo v Veržeju. Od leta 1887 je bil učitelj in nato nadučitelj na ljudski šoli v Križevcih pri Ljutomeru. Od leta 1894 je opravljal tudi službo organista.

vodstvom ustanovitelja, učitelja Antona Herzoga. Pevski zbor je na občnem zboru zapel več slovenskih pesmi. V odbor društva so bili tega leta izvoljeni: Jožef Rožman - predsednik, dr. Jožef Lebar - podpredsednik, Anton Herzog - tajnik, Janko Karba - blagajnik, Anton Lacko in Josip Weixl³ - odbornika. Pregledovalca računov sta bila Franc Štuhec, župan v Logarovcih, in Alojz Jureš, posestnik v Borecih. Zborovanje so zaključili z veselico »prosto zabavo« v gostilni T. Zadavec, »pri kateri so nas naši pevci z lepim petjem in nekateri udje z jednatimi govori razveseljevali in navduševali, da bi vedno ostali izvrstni narodnjaki in Slovenci Križevčani in pridno pristopali k društvu«.

Naslednje poročilo društva je z občnega zbora, meseca januarja 1895. Po nastopu moškega pevskega zbora in govoru društvenih predstavnikov in predsednika Jožefa Rožmana, je kot slavnostni gost nastopil Ivan Kukovec⁴, načelnik okrajnega zastopa v Ljutomeru. »Kot izvrsten govornik je prav v zanimivih in praktičnih zgledih dokazoval preteklo, sedanje in prihodnje stališče našega kmeta; globoko so prepričale njega besede vsakega, kako mu je postopati od sedaj, da bode mogel shajati v sedanjih razmerah, sploh v vsakem oziru, duševnem in gmotnem«.

V novi odbor društva so bili izvoljeni: Josip Weixl, kaplan - predsednik, dr. Josip Lebar, zdravnik - podpredsednik, Anton Lacko, duhovni svetovalec in župnik - tajnik, Ivan Pušenjak, učitelj - blagajnik in knjižničar, Jožef Rožman, posestnik v Stari vasi, Anton Herzog, učitelj v Križevcih - odbornika. V društvo je pristopilo mnogo novih članov, za kar je bil zaslužen kaplan in tedanji predsednik društva Josip Weixl, ki je vabil člane z oglasi.

Za društveno dejavnost so bili pomembni podporni člani, rojaki, ki so z denarjem in knjigami podpirali razvoj društva: dr. Ivan Križanič, kanonik v Mariboru, Ludevik Lederhas, c. kr. profesor v Ljubljani, Mat. Štrakl, korvikar v Mariboru, Jos. Kardinar, kaplan v Dobrni. Leta 1895 sta postala podporna člana Ivan Kukovec, načelnik okrajnega zastopa in veleposestnik v Ljutomeru in Janko Karba, učitelj v Ljutomeru, član prvega upravnega odbora bralnega društva.

³ Weixl Josip (1867 - 1945), rojen v Zrkovcih, v župniji Hoče. Kot kaplan je služboval v župniji Sv. Križ na Murskem polju, od 1892 do 1898, nato v Ljutomeru in v Ptuj. Po smrti ljutomerskega dekana Josipa Ozmeča, je leta 1923 postal upravitelj ljutomerske dekanije, od leta 1924 stalni dekan. Od leta 1900 je bil župnik Župnije Sv. Križa na Murskem polju.

⁴ Kukovec Ivan, (1834 - 1908), ljutomerski gospodarstvenik in politik, okrajni zastopnik v Ljutomeru, deželni poslanec, eden od ustanovnih članov čitalnice v Ljutomeru, leta 1868 in soorganizator I. slov. tabora v Ljutomeru, taborski govornik, ustanovitelj prve slovenske zadruške posojilnice v Ljutomeru, 1872.

Osnovni namen društva je bil branje slovenskih knjig in časopisov, utrjevanje slovenstva oz. narodne zavesti, izobraževanje in širša kulturno prosvetna dejavnost. Društvo je večji del sredstev namenjalo za nakup knjig in časopisov, ob podpori donatorjev – v denarju in v knjigah. Leta 1895 je bilo društvo naročeno na časopise: *Slovenski gospodar*, *Domoljub*, *Ljubljanske novice*, *Domovina*, *Kmetovalec*, *Dom in svet*, *Mir*, *Dolenjske novice*.

Leta 1897 so na občnem zboru izvolili stari odbor društva. Gmotno stanje se je precej izboljšalo, zato so naročili tudi več novih časopisov, nekatere tudi po več izvodov. Časopise v nemškem jeziku so pridobili člani sami. Med naročenimi časopisi so bili: *Slovenec*, *Slovenski list*, *Slovenski gospodar* (3), *Domovina* (2), *Dom in svet*, *Mir* (2), *Glasnik*, *Ljubljanske novice*, *Dolenjske novice*, *Kmetovalec* (2), *Zora*, *Brivec*, *Venec cerkvenih bratovščin*.

»Naše bralno društvo ima dovolj zdravega berila, tudi se zna prav pošteno zabavati brez praske, godbe in plesa in Bog daj, da bi vsi dobro misleči možje in fanti naše fare spoznali korist bralnega društva in v obilnem številu pristopili.« Po zborovanju je bila veselica pri gostilničarju Ignaciju Hauptmannu, v družbi dveh pridruženih vinskih trgovcev, ki sta bila navduščena nad narodnimi pesmi društvenega pevskega zbora in sta darovala nekaj litrov vina in 7 gld v društvene namene.

Minilo je nekaj let brez društvenih poročil. Leta 1900 so bili v upravni odbor izvoljeni: Josip Mihalič, kaplan - predsednik, Anton Herzog, nadučitelj - tajnik, Ivan Bernot, učitelj - blagajnik, Karol Mavrič, učitelj - knjižničar, Anton Lacko, župnik, Jožef Rožman, posestnik - odbornika. Posebno zahvalo je društvo izreklo dobrotnikom: dr. Iv. Križaniču, kanoniku v Ljutomeru, Lud. Lederhasu, profesorju v Mariboru in Josipu Weixlu, beneficiatu v Ptuj.

Neimenovani dopisnik, podpisan kot »Ščavniški mladenič bralnega društva«, je marca 1901 zapisal kritiko zaradi nedejavnosti društva. «Z veseljem berem v *Slovenskem gospodarju* o napredku bralnih društev po drugih krajih: Jarenina, Sv. Bolfenk in Ljutomerska okolica, ki imajo do 200 udov. Kako je pa pri nas? Naše bralno društvo je imelo v lanskem letu 39 udov, in to je za tako župnijo kot je Sv. Križ, ki je bila zmiraj na glasu narodna in kjer so tako dobri posestniki, jako žalostno, če primerjamo naše bralno društvo z drugimi.« Temu naj bi bila »kriva narodna mlačnost in to v času, ko tako rkoč naše narodne svetinje kar teptajo naši narodni nasprotniki. Dolžnost posestnikov naj bi bila pristopiti k društvu, ako ne zaradi lastnih interesov, pa za zgled mladini, ki vendar narodno napreduje, v času, ko nas razjeda nesloga«. Ker naj bi bilo društvo nedejavno, so nekateri člani izgubili veselje do društva in plačevanja članarine. Na razpolago so bili samo trije časopisi, primanjkovalo je knjig ... Društvo naj bi se v kratkem materialno okrepilo, zato naj bi v večjem številu pristopili novi člani, saj je društvo »edini naš zaklad s katerega zajemajo mladeniči veselje do narodne stvari, do svojega

milega materinega jezika«. Porok za napredek društva je bil, po mnenju dopisnika župnik, Josip Weixl.

Dopisnik »Mihov« pa je že aprila tega leta zapisal, da je bralno društvo »pognalo letos krepke korenine globoko v naše sredine. Dasi je bilo to društvo lansko leto nekako zaspano, dvignilo se je letos krepko iz svojega spanja, zato smo dolžni v prvi vrsti hvaliti našim rojakom duhovnikom in drugim blagim podpornikom, ki so nam priskočili z obilnimi doneski na pomoč«. Tudi obiski čitalnice so postali živahnejši pri branju časopisov, kar je bilo po mnenju dopisnika veliko bolj spodbudno kot pa zapravljanje denarja po maši v gostilnah. Bralno društvo naj ne bi samo poučevalo, temveč tudi prirejalo večkrat tudi »nedolžne veselice, da bi se društveniki in drugi pošteno zabavali.« V društvu se je pogrešalo več kmetov in moške mladine. Iz nekaterih vasi župnije ni bilo niti enega člana, prav tako so bili slabo zastopani člani občinskih odborov. Okaral je nekatere občinske predstojnike zaradi rabe nemških pečatov in uradovanja v nemškem jeziku, saj bi se morali posluževati materinega jezika, zato »pokažimo pred svetom, da smo Slovenci, da se ne sramujemo svojega materinega jezika, ampak da stojimo trdno za našo sveto vero in narodom«.

Dne 15. avgusta 1901 je bralno društvo priredilo prvo »javno veselico mladeničev«, v veliko veselje občinstva. V pevskem delu so »kmečki fantje z veliko dovršenostjo peli težke umetne pesmi« pod vodstvom Antona Herzoga. Posebno sta občinstvo navdušili gledališki igrari »Kmet Herod« in »Vedeževalka«, v kateri »so igrali, kakor bi bili sami izurjeni igralci, ne pa kmečki fantje, katerim je usojeno le za plug in motiko držati«. Posebno dobro sta vlogi igrala Franc Štuhec in Jakob Štuhec. Gost prireditve je bil kaplan Muršič, iz Sv. Benedikta, ki je poudaril velik pomen bralnih društev pri utrjevanju slovenskega jezika in zahtevo po slovenskem uradovanju.

Število članov društva se je do leta 1902 povečalo na 93. Sodelovali so z bralnima društvoma iz Jarenine in Sv. Benedikta, dveh zgladno organiziranih društev v širši okolici. Največ zaslug za porast članov in števila prebranih knjig je imel knjižničar Franc Štuhec. Tega leta je odšel k vojakom, zato si je društvo prizadevalo pridobiti knjižničarja, ki bi imel veselje do knjig, saj je knjižničar glavna oseba pri bralnem društvu. V društvu se je pojavila razvada, da so se določeni časopisi odnašali iz knjižnice, kar je slabilo delovanje društva. Na občnem zboru, dne 26. januarja 1902, je bilo ugotovljeno, da je društvo doseglo velik napredek, posebno po številu članov, zlasti mladine. V letu 1901 so člani prebrali 705 knjig in več častnikov iz društvene knjižnice. Društvena članarina je znašala 2 kroni. Odbor je sklenil, da v letu 1902 priredijo več veselice in se izdela novi oder za gledališke igre. V novi odbor društva so bili izvoljeni: Matija Slavič, posestnik v Bučečevcih - predsednik, Josip Weixl, župnik - podpredsednik, Jožef Rep, posestnik v Logarovcih - blagajnik, Franc Novak - tajnik in Jakob

Štuhec, iz Stare vasi – knjižničar, Josip Mihalič in Jožef Rožman, posestnik v Stari vasi - odbornika. Posebno pohvalo društva je prejel Anton Herzog prvi tajnik društva, ob njegovi ustanovitvi in kot voditelj 16 članskega pevskega zbora. Društvo se je posebej zahvalilo podpornim članom, ki so darovali društvu knjige in denarna sredstva: Josip Weixl, župnik (70 knjig), Josip Mihalič, kaplan (Sudst. Prese), Štrakl, stolni koralist v Mariboru (4 K), Topolnik, kaplan v Kamnici (10 K), Kardinar, profesor verouka v Celju (6 K), Šijanec, kaplan v Šoštanju (5 K), Kosi, kaplan pri Sv. Petru (4 K), Šreiner, kaplan v Dobrni (2 K), dr. Rosina, odvetnik v Mariboru (4 K), Magdič, profesor v Zagrebu (4 K in 13 knjig), Lederhas, profesor v Ljubljani (4 K) in Ivan Kralj, posestnik v Iljaševcih (več knjig).

Dne 14. septembra 1902 je društvo pripravilo veselico s petjem in igro »Dr. vse znal in njegov sluga«, na posestvu Zamuda (v Zamudovi uti). Po veselici je bila prosta zabava pri Mariji Špindler.

Križevci na Murskem polju – razglednica iz začetka 20. stoletja.

Leta 1903 je bilo v društvu 71 članov. Čeprav je pristopilo nekaj mladih članov, jih je več zapustilo društvo, ker niso plačevali članarine. V odbor društva so bili izvoljeni: Franc Štuhec, posestnik v Logarovcih - predsednik, Josip Weixl, župnik - podpredsednik, Josip Mihalič, kaplan - odbornik, Jakob Štuhec, kmetski fant v Stari vasi - tajnik, Jožef Rep, posestnik v Logarovcih - blagajnik, Jožef Kosi, kmetski fant v Logarovcih - knjižničar, Jožef Farkaš, kmetski fant v Iljaševcih - odbornik. Sklenili so kupiti več knjig, ob podpori križevskih rojakov.

V letu 1904 se je razmahnila kulturno prosvetna dejavnost bralnega društva. Že na svečnico, 2. februarja 1904, je bila v Hauptmannovi gostilni veselica s petjem, recitali, govori in igra »Čevljar in bogatin«, v režiji kaplana Matije Zemljiča. Nato je sledila prosta zabava s srečelovom. Druga prireditev – veselica – je bila na velikonočni ponedeljek, 4. aprila 1904, v gostilni Hauptmann v Križevcih, na dan ustanovitve vojaškega veteranskega društva. Prireditve bralnega društva se je udeležila velika množica ljudi, navdušena nad krajšima igrama, »Tihotapci«, (v priredbi kaplana Matije Zemljiča) in igro »Njegov maček«, dovršenim petjem moškega in mešanega pevskega zbora, (slednji se je tega leta ustanovil pod vodstvom Antona Herzoga), recitalom dekleta Ivanke Razlag in slavnostnim govorom mladeniča Franca Zamude. Veselice so se udeležili mnogi gostje iz Ljutomera, mladeniči in dekleta iz Sv. Jurija, Veržeja in Male Nedelje. Terezija Nemeč iz Sv. Jurija je predstavila delovanje dekliške organizacije katoliških mladenk in povabila dekleta iz križevske župnije k ustanovitvi Dekliške zveze v okviru bralnega društva.

Kaplan Matija Zemljič je razgibal delovanje društva. Razen dveh odmevnih veselic je društvo imelo tudi več poučnih shodov in govornih vaj, v katere se je vključevala mladina. Prebralo se je 815 knjig in različnih časopisov. Društvo je na občnem zboru januarja 1905 izreklo posebno zahvalo tedanjim podpornim članom in župniku Josipu Weixlu. V novi odbor društva so bili izvoljeni: Josip Weixl - predsednik, Anton Herzog - podpredsednik, Jakob Štuhec, mladenič iz Stare vasi - tajnik, Jože Rep, posestnik iz Logarovcev - blagajnik, Jože Kosi, mladenič iz Logarovcev - knjižničar, Anton Postružnik, kaplan, Matija Slavič, posestnik v Bučečevcih - odbornika.

Društveno delovanje katoliških bralnih društev je bilo, razen učiteljev in zagnanih zavednih občanov – rodoljubov, v veliki meri odvisno tudi od duhovnikov, predvsem kaplanov, ki so vodili in usmerjali dejavnost društva ali so bili njegov pomembni člen. Kjer je bil za kulturno-prosvetno delo zavzet kaplan ali duhovnik, je bilo tudi društveno delovanje živahnejše. Že v začetku februarja 1905 je društvo v gostilni Hauptmann priredilo veselico z moškimi in mešanim pevskim zborom, recitalom, govorom in igrama: »Pevčev zaklad«, in »Lokavi snubač«. V igri »Pevčev zaklad« so nastopili: Ignac Zamuda, Josip Kosi, Jakob Štuhec, Josip Godič in Anton Slavič. V igri »Lokavi snubač« so nastopili: Jakob Štuhec, Otilija Kosi, Jožefa Kovačič, Marija Slavič, Ivan Slavič, Alojz Štuhec Josip Gala, Fran Kolar in Alojz Horvat. Po predstavi je bila prosta zabava s petjem in šaljivim srečelovom.

Na občnem zboru društva januarja 1906 so bili v odbor izvoljeni: Josip Weixl - predsednik, Jože Kosi - podpredsednik, Jakob Štuhec - tajnik, Anton Herzog - blagajnik, Franc Štuhec – knjižničar, Matija Slavič in Matija Kosi -

odbornika. V preteklem letu je k društvu pristopilo 15 članov. Na občnem zboru so izrekli zahvalo rojakom, podpornim članom društva, med katerimi so bili: Ludovik Lederhas, c. kr. profesor v Ljubljani, Jakob Kosi, mestni kaplan v Celju, Matej Štrakl, župnik pri Sv. Petru pri Mariboru in J. Bežan, c. kr. notar v Marenbergu. Sklenili so, da se v društvu prične s poučnimi predavanji. Prvo predavanje, o zgodovini križevske župnije, naj bi na lastno pobudo izvedel župnik Josip Weixl.

Že tradicionalno društveno prireditev – veselico, je društvo pripravilo na svečnico in sicer 4. februarja 1906. Veselice so se udeležili gostje iz Ljutomera in Male Nedelje, pevci in pevke bralnega društva iz Veržeja in Sv. Jurija. Najbolj sta mnogoštevilno občinstvo v prepolni dvorani gostilne Hauptmann, razen petja domačega pevskega zbora, pritegnili krajši igr »Pevčev zaklad« in »Trije tički«. Na željo občinstva so veselico že naslednjo nedeljo ponovili. Velike pohvale je bila prireditev deležna od kaplana Jan. Ev. Kocipra, predsednika in glavnega snovalca kulturno-prosvetne dejavnosti Bralnega društva za ljutomersko okolico v Ljutomeru in nadučitelja Vinko Vauda iz Veržeja. V napitnici sta omenila, »da taka veselica, tako izborna petje, recitali, govori in nastopi v igrah, so krasni sad izobrazbe, katero ponujajo bralna društva«. V mesecu decembru so priredili veselico z veliko narodno igro »Deseti brat« v gostilni Hauptman.

V preteklem letu so nakupili mnogo novih knjig. V odbor leta 1907 so bili izvoljeni: Josip Weixl - predsednik, Jože Kosi - podpredsednik, Jakob Štuhec - tajnik, Anton Herzog - tajnik, Alojz Štuhec - blagajnik. K društvu sta pristopila podpora člana Mihael Rantaša, gostilničar pri Mali Nedelji, in J. Bežan, c. kr. notar v Marenbergu.

Na občnem zboru je predsednik Josip Weixl v daljšem poučnem predavanju orisal nastanek in razvoj društva, pomen članov pri delovanju katoliških bralnih društev na podeželju in vlogo katoliške cerkve pri utrjevanju narodne zavesti in širjenju izobrazbe in vzgoje: »Naloga vsakega dušnega pastirja je poleg svoje službe tudi širiti omiko. V tem smislu se je tukaj vedno delovalo. Doslej še smo imeli vedno knjige in častnike, katerim je veljalo geslo: *Vse za vero dom, cesarja*; a dandanes pa po naših krajih krožijo častniki, katerim je to geslo zastarelo in kričijo eni narodnost proč, drugi le narodnost, a vero pa hočejo v kot potlačiti«. Veselice bralnega društva naj ne bi bile glavni namen, ampak naj bi bile le sredstvo, da je društveno delovanje prijetnejše. O pomenu knjig in častnikov v bralnem društvu je zavzel stališče »da branje naj ima le namen nas podučevati, razveseljevati in blažiti, vse kar je drugega, je slabo. Edino le ta namen naj imajo knjige našega bralnega društva. Isto velja tudi o častnikih, katere naročimo. Vse, kar je nasprotno naši veri, naši narodnosti in težnjam našega kmetskega stanu, naj tudi nima prostora v našem bralnem društvu.«

V začetku meseca februarja 1907 je bila veselica, na kateri je razen moškega pevskega zbora nastopil tega leta ustanovljen društveni tamburaški zbor, pod vodstvom ustanovitelja in vodje zbora, učitelja Alojza Rajha. Za nastanek in delovanje tamburaškega zbora so bili zaslužni tudi podporni člani, ki so prispevali del denarja za nakup glasbil. Igra »Doktor Hribar« ni požela velikega uspeha, ker naj bi bila težka za igralce »kajti ti salonski nastopi delajo težave našim diletantom in tudi našim gledalcem posebno ne ugajajo«. Slavnostni gost prireditve je bil Franc Štuhec, kaplan iz Sv. Jurija, ki je govoril o dobrem in slabem tisku. Kot novost prireditve je bil »kinematograf«, slike pokrajin Tajske, katere je poslal iz potovanja inž. Ferdo Lupša, rojak iz Male Nedelje, »razne premikajoče podobe pa so izvabile iz občinstva mnogo smeha.« Slike in filme (verjetno gre za prve slovenske filme) je prikazoval dr. Karol Grossmann, član čitalnice v Ljutomeru. Dne 29. decembra je društvo priredilo Finžgarjevo igro »Divji lovec«, na kateri je sodeloval tudi tamburaški zbor. Igra je bila za igralce težka, zato je niso najbolje odigrali.

Društvo je leta 1908 imelo 68 članov, večinoma mladih, ki so prebrali 648 knjig. Gledališke predstave so bile že utečena dejavnost društva. V tem času so bili odborniki: kaplan Mihael Golob - predsednik, župnik Josip Weixl - podpredsednik Jakob Štuhec - tajnik, Anton Slavič iz Bučečovec - blagajnik, Alojz Štuhec iz Logarovcev - knjižničar, Jože Kosi iz Logarovec in Matija Kosi iz Grab - odbornika.

Iz tega časa je manj poročil o delovanju društva. Zmanjšala se je pevska dejavnost (moški in mešani pevski zbor je imel v preteklem letu 20 članov), ker naj bi nekaj članov pevskega zbora pristopilo k tamburaškem. V vmesnem obdobju, leta 1908, je umrl ustanovitelj tamburaškega zbora učitelj Alojz Rajh, katerega je nasledil vaditelj Dunaj iz Cezanjevcev.

27. decembra 1908 so priredili veselico, s tamburaškim zborom in igro »Mlinar in njegova hči«. Veselico so nato ponovili 24. januarja 1909. Tamburaški zbor je v gostilni Jureš izvedel tudi samostojni zabavni večer.

Leta 1909 so bili v odbor društva izvoljeni: Anton Slavič, ml., iz Bučečovec - predsednik, župnik Jože Weixl - podpredsednik, Jakob Štuhec - tajnik, Franc Novak - blagajnik, Alojz Štuhec - knjižničar, Dr. Josip Lebar in Jože Kosi - odbornika. Društvo je imelo 70 članov.

Leta 1910 je bilo članov društva 49. Iz društvene knjižnice so si člani izposodili 654 knjig. Pri Mohorjevi družbi so naročili 48 novih knjig, s poučno in strokovno vsebino. Med društvenimi časopisi so bili v čitalnici: *Slovenec*, *Straža Slovenski gospodar*, *Domoljub*, *Mir*, *Zarja*, *Naš dom*, *kmetovalec*, *Bogoljub*, *Glasnik najs. src*, *Dom in svet*, nekateri izmed njih v več izvodih. Na občnem zboru društva so bili izvoljeni večinoma stari

odborniki, s predsednikom Antonom Slavičem. Tega leta so priredili dve veselici.

Na občnem zboru januarja 1911 je bil izvoljen novi upravni odbor društva: Franc Ostrž – predsednik, Josip Weixl – podpredsednik, Jože Gala – tajnik, Alojz Štuhec – blagajnik, Franc Slavič – knjižničar, Franc Novak, Alojz Kosi – odbornika. V društvu je bilo 65 članov. Društveni dohodki so znašali 477 K. Prebralo se je 594 knjig. Priredili so štiri veselice z gledališkimi predstavami in tamburaškim zborom. Čitalnica je imela naročene časopise: *Slovenec*, *Straža*, *Slovenski gospodar*, *Domoljub*, *Naš dom*, *Kmetovalec*, *Gospodarski glasnik*, *Dom in svet*, *Slovenska matica*, *Društvo sv. Mohorja*.

Leta 1911 je pristopilo 35 novih članov. Čeprav naj bi bilo »z več strani slišati, da bo tukajšnje brašno društvo razpadlo,« predvsem zaradi nedejavnosti pevskega zbora, je gledališka dejavnost potekala nemoteno. Že februarja 1911 so priredili gledališko igro, J. E. Kreka »Tri sestre« s tamburaškim zborom, konec oktobra pa veliko veselico s tamburaši in igro »Za pravdo in srce«, s prosto zabavo in šaljivo pošto. Tudi pevska dejavnost se je nadaljevala po prenovi pevskega zbora. V začetku januarja 1912 so pevci sodelovali v igri »Mojstra Križnika božični večer« z ubranim petjem, pod vodstvom kaplana Ostrža, ki je pevski zbor obnovil z mladimi člani.

Društvo si je za nemoteno kulturno-prosvetno dejavnost prizadevalo za lastno prostorno dvorano, pri izgradnji katere je z veliko denarno podporo sodelovala križevska posojilnica⁵, društveni podporniki in člani društva, tudi z delom. Z zidavo so pričeli v začetku avgusta 1912, in sicer dvorano dolžine 14 m, širine 7 m in višine 6 m. Že 22. septembra 1912, ob odprtju »Slomškove dvorane«, poimenovane po Antonu Martinu Slomšku, duhovniku, škofu, pisatelju, pesniku in pedagogu, so organizirali »Slomškovo slavnost«. Slovesnosti se je udeležila velika množica domačinov in gostov iz Ljutomer, Veržeja, Sv. Jurija in predstavnikov drugih društev. Glavna govornika na prireditvi sta bila zastopnik zadružnih posojilnic Vladimir Pušenjak in domačin Franc Štuhec. Nastopili so člani društva s pevci in igralci in pevski zbor iz Sv. Jurija ob Ščavnici.

Dne 3. novembra 1912 je bila ustanovljena Dekliška zveza, kot »ženski odsek bralnega društva«. Prireditve je ob veliki udeležbi domačinov in gostov, predvsem mladine, potekala v cerkvi, kulturni del, z govori in recitali deklet, pa v društveni dvorani. Častni gost prireditve je bil organizator katoliške mladine, dr. Josip Hohnjec, predsednik Prosvetne zveze iz

⁵ Posojilnica v Križevcih pri Ljutomeru je bila ustanovljena 9. maja 1889, z zadružno pogodbo. Registrirana je bila kot zadruga z neomejenim jamstvom, 24. 5. 1899. Prvi člani upravnega odbora so bili: Alojz Štiblar, posestnik v Križevcih - predsednik, Franc Babič, posestnik v Bunčanih, Anton Slavič, posestnik na Grabah, Alojz Štuhec, posestnik v Logarovcih, Ivan Pušenjak, učitelj v Križevcih, Franc Osterc, posestnik v Bučočovcih, Franc Vaupotič, posestnik v Lukavcih.

Maribora. Ob tej priložnosti je nastopil tudi novoustanovljeni dekliški pevski zbor pod vodstvom nadučitelja Antona Herzoga.

Z nastankom Dekliške zveze se je še okrepila gledališka dejavnost bralnega društva. Prvo predstavo »Lurška Marija«, dne 12. januarja 1913, so odigrale dekleta na prenovljenem odru dvorane. Igro so nato ponovili še v februarju. Dobiček od prireditve je bil namenjen za ureditev knjižnice Dekliške zveze. Že 26. januarja 1913 je društvo priredilo veselico, z nastopom mešanega pevskega zbora in gledališko predstavo »Turški križ«. Drugi del prireditve, s prosto zabavo, je potekal pri gostilni Jureš, v Borecih.

Leta 1913 je postal predsednik bralnega društva kaplan Franc Ostrž, Josip Weixl - podpredsednik, Jožef Gala - tajnik, Alojz Štuhec - blagajnik, Franc Slavič - knjižničar, Alojz Kosi in Franc Štuhec - odbornika. V društvu je pristopilo nekaj novih članov. Vseh članov je bilo 100. Premoženja je društvo imelo 1191 K. Prebralo se je nad 900 knjig.

Novi predsednik društva, kaplan Franc Ostrž,⁶ je tega leta obnovil tamburaški zbor bralnega društva, katerega so sestavljali »mladeniči«, ki so si večinoma sami kupili instrumente. Načrtovali so tudi velikonočni koncert, izkupiček pa so namenili za nakup še preostalih instrumentov.

Dekliška zveza je v mesecu juniju 1913 priredila igro verske vsebine »Dve materik«. Na sporedu so bile tudi pevske točke. Igro so ponovili meseca novembra, zaradi velikega zanimanja občinstva. Dne 28. junija pa je bila velika kulturna prireditev društva »Konstantinova slavnost«, z recitali, pevskim zborom, tamburaši in zgodovinsko igro »Sv. Just«, iz časa preganjanja kristjanov.

Ena največjih prireditev – slavnost ob 25-letnici društva, je bila septembra 1914, v Slomškovi dvorani. Na prireditve je društvo povabilo telovadno društvo Orel iz Ljutomera, ki je s prostimi vajami in vajami na orodju navdušilo številno občinstvo. V kulturnem programu so nastopili tamburaši in mešani pevski zbor, gledališka skupina društva pa je uprizorila eno največjih dramskih uprizoritev – ljudsko igro »Miklova zala«. Igra z igralci in kostumi je navdušila občinstvo. Recital ob 25-letnici društva je predstavil

⁶ Ostrž Franc je bil od leta 1911 do 1923 kaplan pri Župniji Sv. Križ na Murskem polju. Rodil se je pri Sv. Tomažu, leta 1878. Služboval je kot kaplan v Ptujju, pri Sv. Vidu pri Grobelnem, pri Sv. Martinu v Rožni dolini, na Ptujski gori, v Turnišču v Prekmurju. Leta 1924 je postal provizor. Od leta 1925 je bil župnik pri Mali Nedelji.

župnik Matija Zemljič, slavnostni govor pa je imel Franc Štuhec. Društvo je podelilo visoka priznanja imenovanim častnim članom. Prejeli so jih: nadučitelj Anton Herzog, soustanovitelj društva, pevovodja in dolgoletni tajnik in blagajnik društva, župnik Andrej Keček, ustanovitelj društva, in kaplan Franc Ostrž, predsednik društva. Častne diplome je izročil Josip Weixl, prvi častni član društva. Učitelj Anton Herzog je daroval društvu 20 K.

V času prve svetovne vojne bralno društvo ni delovalo. Občasne nastope je imela le Dekliška zveza, ki je za praznik svetih treh kraljev, v januarju 1915, organizirala prireditev v pomoč vojnim invalidom za Rdeči križ: klavirski nastop Minke Zacherlove iz Ljutomera, petje z recitali in igro »Blagor usmiljenim«. Prav tako so dekleta pripravile dobrodelno prireditev za cesarjev god, novembra 1915, za vojne invalide.

Konec leta 1918, ob nastanku Kraljevine SHS, se je društvo znova organiziralo. V začetku januarja 1919 so s pevskim zborom in gledališko skupino priredili igro »Daj nam danes naš vsakdanji kruh«. Častni gost prireditve in slavnostni govornik je bil dr. Josip Hohnjec, predstavnik Prosvetne zveze iz Maribora. Že 21. aprila so pripravili zelo uspelo igro »Rokovnjači«, katere izkupiček so namenili šolski mladini.

S predhodnim nastankom Dekliške zveze in kasneje Mladiške zveze so bili položeni temelji za telovadno organizacijo Orel, ki se je kot samostojni telovadni odsek moške mladine ustanovil 15. avgusta 1919. Slovesnost je potekala ob prisotnosti zastopnikov Orla mariborskega okrožja, telovadci ljutomerskega Orla pa so nastopili v prostih vajah in vajah na orodju. Seveda se člani Orla niso ukvarjali le s telovadbo, temveč samostojno ali v sodelovanju z bralnim društvom tudi s kulturno dejavnostjo. Že v letu 1920 so razen predavanj priredili tudi igre: »Deseti brat«, »Cvetina Borograjska«, »Vse naše«, »Dva gluha«. Križevski Orli so nastopali na vsakoletnih domačih prireditvah – orliških akademijah, na nastopih ljutomerskega orlovskega okrožja in na drugih prireditvah, vse do ukinitve Orla, leta 1929. Nato so, po letu 1938, ko je bila znova dovoljena katoliška telovadna organizacija pod drugim imenom, nekdanji orli in orlice delovali v kulturno-prosvetni dejavnosti Fantovskega odseka in Dekliškega krožka, pri tem pa tudi šport ni izostal. V novi organizaciji so nosili tudi nove kroje.

Dne 2. februarja, na svečnico, sta bralno društvo in Dekliška zveza uprizorili dekliško igro »Večna mladost in večna lepota«, ob sodelovanju tamburaškega zbora in šaljivih iger. Sledila je prosta zabava s tamburaši pri gostilni Jureš v Borecih. Dne 6. junija 1920 je društvo organiziralo veselico, z namenom zbiranja prispevkov za razširitev društvene dvorane. Veselice so se udeležila bralna društva iz Ljutomera, Male Nedelje, Sv. Jurija, Kapele, Gornje

Radgone, Veržeja in Prekmurja. Častni gost prireditve je bil Franjo Žebot, urednik časopisa *Slovenski gospodar*.

Za nastanek Orlic - dekliškega telovadnega odseka, je bil pomemben shod dekliških zvez ljutomerske dekanije, 5. septembra 1920, v Križevcih. Osnovali se dekanijski odbor dekliških zvez z duhovnim voditeljem Francem Štubecom, župnikom pri Sv. Juriju. Sprejeli so sklep, da se ustanovi telovadni odseki Orlic in okrepi dekliška organizacija. V okviru shoda je Dekliška zveza križevskih mladenk pripravila igro »Moderno suženjstvo«. V čast organizatorju srečanja, kaplanu Ostržu, so sodelovali tudi tamburaši in ženski pevski zbor.

Ob ustanovitvi, leta 1921, je imel telovadni odsek Orlic 30 telovadk in 80 podpornih članic. Leta 1926 je bilo v odseku 13 odraslih članic, 15 mladenk in 15 gojenk - telovadk.

Trideseta leta 20. stoletja so bila ena najbolj dejavnih obdobij bralnega društva v sodelovanju z Dekliško zvezo in Orлом. Aprila 1921 so uprizorili eno od najbolj uspešnih iger – žaloigro »Ne pričaj po krivem«, skupaj s pevci in tamburaši. Na splošno navdušenje občinstva so igro ponovili še dvakrat v aprilu, saj so mnogi ob prvi predstavi ostali brez vstopnic.

Ena največjih prireditev bralnega društva in Orla je bil okrožni orlovski tabor v Križevcih, na Petrovo, 29. junija 1921. Na telovadišču, pred Slomškovo dvorano, se je zbralo 300 orlov (110 v kroju) in okoli tisoč gledalcev. Tabora se je kot zastopnik mariborskega Orla udeležil brat Fran Kovačič, zastopniki Slovenske dijaške zveze, in kaplan Ivan Jerič, zastopnik prekmurskega Orla. V telovadnem delu, ob spremljavi godbe, so v prostih vajah nastopili člani, članice in naraščaj domačega Orla, Orli iz Središča, Sv. Jurija, Ljutomera in gojenci Salezijanskega zavoda iz Veržeja. Nato so nastopili vaditelji v prostih vajah in vajah na orodju. Kulturni del programa je pripravilo domače bralno društvo v Slomškovi dvorani. Nastopili so tamburaši, moški pevski zbor in igralci z igro »Ne pričaj po krivem«.

Decembra 1922 je Dekliška zveza proslavila 10. letnico nastanka. Prireditve se je udeležil rojak, duhovnik dr. Matija Slavič, ki je govoril o pomenu katoliških prosvetnih društev za mladino. Sledila je igra »Zmaga najsv. Zakramenta«, s katero so se mladenke predstavile kot »prave diletantke« in pokazale, kaj zmore kmečko dekle, vpreženo ves dan v naporno kmečko delo«. Prireditve je imela tudi velik pomen za krepitev Zveze, saj je ob obletnici pristopilo okoli 100 novih članic. Zveza je imela 200 članic, kar je bilo za župnijo velik ponos.

10. decembra je bralno društvo priredilo Slomškovo slavnost, z obširnim sporedom: govor župnika Matija Zemljiča, petje, recitale in igro »Za pravdo in srce«. Po daljšem premoru so nastopili tudi tamburaši, ki so igrali tudi na veselici pri gostilni »Jureš«.

Konec januarja 1923 sta bralno društvo in Orel pripravila kulturni program z orliško akademijo. Bogati spored prireditve je obsegal igro »Goslarica naše ljube gospe«, petje, tamburanje, telovadbo in krajši šaljivi samospjev »Iznajdba gospe Znanoslave«.

Aprila 1923, na velikonočni ponedeljek, je Bralno društvo priredilo proslavo 5. obletnice konca prve svetovne vojne. Predstavili so igri »Mrak in »Proč s starim ognjem«. Dopisnik je pel hvalo igralcem, posebej pa mentorju, kaplanu Ostržu. »Brez laskanja se mora zapisati in poudariti, da tako dovršenega podeželskega odra z igralskim osebjem in posebno tako dobrim voditeljem, kakor je č. g. Ostrž – ni daleč na okoli. Človeku, ki ni križevski domačin, se zdi, da je oder z igralci, godbo in s svojim požrtvovalnim vodjem ena duša, ena misel, cela harmonična celota. Pri takih razmerah je izven vsakega dvoma, da mora prosvetno delo napredovati in sijajno prospevati ... Brez dvoma imajo Križevčani sedaj prvenstvo glede mladinske izobraževalne organizacije, ki se je doseglo edinole s složnim, vzajemnim delom, ki ima za osnovo globoko disciplino, medsebojno strpljivost in delavnost, v katerih društvenih vrtilinah tekmujejo brez izjemno vsi člani križevske izobraževalne organizacije (telovadci, igralci, tamburaši) med seboj«. Prireditve se je udeležil tudi dr. Anton Korošec, ki se je mudil na svojem domu v Biserjanah pri Sv. Juriju. Ob koncu julija, na Anino nedeljo, so pripravili javno tombolo na Štiblerjevem travniku.

Dne 18. maja 1924 je društvo ponovilo igro »Na razvalinah življenja.« Pred proslavo 5. obletnice ustanovitve Orla, julija 1924, na Anino nedeljo, sta bralno društvo in telovadni odsek Orel priredila javno telovadbo s tombolo in prosto zabavo na Štiblerjevem travniku. Dne 8. septembra 1924 pa je Orel proslavil 5-letnico nastanka z razvitjem prapora, katerega je blagoslovil rojak, dr. Matija Slavič. Botra praporu je bila Micka Ribič. Kaplan Franc Ostrž, častni član društva, je prejel častno diplomu za zasluge pri ustanovitvi Orla. Po orlovski himni je sledila telovadba članov, članic in naraščaja križevskega Orla in Orlov ljutomerskega okrožja, v prostih, orodnih, skupnih vajah in v lahki atletiki.

Dne 23. novembra je bralno društvo pripravilo igro »Kmet tožbar«, s tamburaši in pevskim zborom, Dekliška zveza pa je priredila na Štefanovo, dne 26. decembra, igro, »Roka božja« in šaljiv prizor »Izgubljena stava«, s tamburaši in pevci.

V začetku februarja 1925 je bralno društvo priredilo eno največjih zgodovinskih iger »Ben – Hur«, katero so ponovili na križevo, dne 21. maja.

Meseca novembra je sledila žaloigra »Mlinar in njegova hči,« ob koncu decembra 1925 pa igra iz dobe Rimljanov »Najdena hči«. Vse nastope so spremljali tamburaši.

Gledališka skupina bralnega društva; igra Ben - Hur, 1925.

Ob 25. letnici župnega dela dekana Josipa Weixla je bila dne 9. avgusta 1925 cerkvena slovesnost in blagoslovitev zvonov v cerkvi sv. Kríža. V telovadnem nastopu so sodelovali domači Orli, Orlice in naraščaj, ob spremljavi ljutomerske godbe, bralno društvo pa je priredilo v čast jubilanu kulturni program vseh sekcij in igro »Materina ljubezen«.

Leto 1926 je bilo v znamenju številnih prireditev. Bogata je bila gledališka dejavnost bralnega društva. Na svečnico, februarja 1926, so priredili igro »Graničarji«, na materinski dan, 25. marca, pa igro »Klic božji«. Nastopili so tudi tamburaši, pevski zbor in recitatorji. Na veliki ponedeljek, 5. aprila 1926, so uprizorili dramo »Naša kri«, pisatelja F. S. Finžgarja.

Na praznik presv. rešnjega telesa, junija 1926, je bila prireditev Orla, Marijine družbe in gasilcev, ob spremljavi novoustanovljene godbe salezijanskega zavoda iz Veržca. Dne 25. julija je bralno društvo priredilo igro »Oderuštvo in vrednota«, konec oktobra pa igro »Požigalka« in kratko šaljivo igro (burko) »Zamorec«, ob sodelovanju pevskega zboru. Dne 26. decembra 1926 in 2. ter 6. januarja 1927 so na prenovljenem odru in ob novi električni razsvetljavi uprizorili eno največjih iger v zgodovini društva »Quo vadis«- zgodovinsko igro iz krščanstva, v 10 dejanjih.

Orli in Orlice so z bralnim društvom v počastitev materinskega dne, 25. marca 1927, pripravili igro, »Za pravdo in srce«, bralno društvo pa je na binškošni ponedeljek, 6. junija, priredilo igro »Miriam«, iz prvih časov krščanstva. Sodelovala sta pevski in tamburaški zbor društva.

Proslava 15. obletnice Slomškove dvorane bralnega društva je potekala v začetku meseca novembra 1927. Po cerkveni slovesnosti je bilo popoldan slavnostno zborovanje s kulturnim programom: pevski zbor, godba in igra »Veriga.« Na zborovanju je govoril poslanec Hrastelj, nekdanji in tedanji odborniki društva. Igro F.S. Finžgarja »Veriga« so ponovili na Štefanovo, 26. decembra. Na prireditvi so sodelovali moški in mešani pevski zbor in tamburaši. 12. februarja 1928 sta društvo in Orel priredila igro »Zlatorog«. Igro so še večkrat ponovili. Ob 15-letnici Dekliške zveze pa so Orlice priredile igro »Ljudmila« iz staro slovenskih časov. Dne 2. decembra 1928 je bralno društvo priredilo igro »Ne pričaj po krivem«, na svečnico in nato 10. februarja 1929 pa so ponovili igro »Zapravljivec«.

Ob 40-letnici bralnega društva, avgusta 1929, so priredili veliko tombolo. Glavni dobitki so bili 1500 din, nov okovan voz, žensko kolo, sveženj drv, vreča moke, boks usnje, plug, brane in še 400 drugih dobitkov. Dne 2. marca 1930 je društvo priredilo žaloigro »Scapinove zvižaje«, ob sodelovanju pevskega zbora in tamburašev. Nato so v aprilu, na velikonočni ponedeljek, priredili ljudsko igro – dramsko delo pisatelja Josipa Jurčiča, »Deseti brat«.

15. februarja, 1931 so priredili komedijo »Zanikarna trojica«, s tamburaškimi in pevske točkami. V mesecu marcu, na velikonočni ponedeljek, so pripravili zgodovinsko igro »Mlini pod zemljo« ali »Zadnje ure poganstva v Rimu«, s sodelovanjem tamburaškega zbora. Igro so ponovili v mesecu aprilu, vendar je bil tudi tokrat obisk slab. Poročevalec je ob tem zapisal, »da je temu krivo, da kmečka mladina rajši zapravlja svoj denar po gostilnah in, da temu ni glavni vzrok gospodarska kriza«. Vendar je že naslednja igra »Ozdravljena«, s pevskim zborom in tamburaši, dne 27. decembra 1931, katero so nato ponovili, žela splošno priznanje občinstva v polni dvorani.

Na velikonočni ponedeljek, marca 1932, so priredili igro »Revček Andrejček.« Ob 20-letnici izgradnje Slomškove dvorane in proslave Slomškove obletnice, novembra 1932, pa so priredili igro »Pri kapelici«, z recitali in pevske točkami. V mesecu decembru, na Štefanovo in na novo leto, leta 1933, so pripravili veliko zgodovinsko igro iz turških časov »Miklova Zala«, v prepolni dvorani. Pohvale so bili deležni tamburaši, posebno pa igralci za odigrane vloge. 26. februarja 1933 so priredili žaloigro »Jurčki« in komedijo »Mutasti muzikant«, s tamburaškim zborom, moškim in mešanim pevskim zborom.

Po letu 1933 se je zmanjšala dejavnost društva, tudi dramske sekcije, ki je bila jedro društvenega delovanja. Avgusta 1934 so pripravili veseloigro »Slaba vest«, za katero so igralci prejeli pohvale, prav tako pevski in tamburaški zbor. Obisk predstave pa je bil slab. Avgusta 1935 so uprizorili igro »Moč zvestobe«. Tudi knjižnica društva je znova pričela z izposojajo knjig in časopisov in sicer je bila odprta za obiskovalce ob nedeljah in praznikih. Tega leta sta član društva – gonilna sila vsega verskega in družbenega življenja v župniji, župnik Josip Weixl in rojak, dr. Matija Slavič, tedanji prorektor univerze v Ljubljani, praznovala 35-letnico maševanja, katerima so domačini ob godu sv. Ane pripravili veliko slavnost. Konec decembra 1935 in za tri kralje, januarja 1936, so priredili igro »Črna žena«, s petjem. Igra je zelo uspela, gledalci pa so napolnili dvorano do zadnjega kotička. Meseca oktobra 1936 je bil Josip Weixl imenovan za častnega kanonika od lavantinskega škofa, ki je prisostvoval slavnosti v Križevcih. Slavnostni govornik je bil Matija Slavič, ki je predstavil Josipa Weixla kot duhovnika in prosvetnega delavca in kaplana Maksa Ašiča, kot dolgoletnega organizatorja in vodjo bralnega društva.

Dne 7. februarja 1937, na pustno nedeljo, so pripravili veseloigro »Lesena peč«, v režiji kaplana Maksa Ašiča, v sodelovanju z mešanim pevskim zborom (cerkveni in društveni zbor), pod vodstvom kaplana Vršiča. »Smejali smo se, da nas je vse bolelo«, je zapisal kronist prireditve. Pohvale za odigrani vlogi sta bila posebej deležna Horvatičeva in Strekl. Igro »Žrtev spovedne molčečnosti« so uprizorili na velikonočni ponedeljek in na belo nedeljo, nato pa v avgustu ljudsko igro »Na dan sodbe«.

16. januarja 1938 je društvo uprizorilo igro resne vsebine »Dobrava« in se pripravljalo že na veliko zgodovinsko igro »Kruc«, katero so uprizorili 20. in 27. februarja, v prepolni dvorani. Na Štefanovo, 26. decembra 1938, so priredili čarobno pravljico »Zapravljivec.«

V začetku februarja 1940 so uprizorili veseloigro »Stara skrinja« in komedijo »Izposojena rodbina«. Sodelovali so pevci in tamburaši. Dne 7. aprila so priredili zgodovinsko igro »V tem znamenju boš zmagal«.

Mešani pevski zbor bralnega društva, pred 2. svetovno vojno.

Z okupacijo, aprila 1941, je nemški okupator kmalu nato ukinił slovenska kulturno-prosvetna društva, med njimi tudi »Bralno društvo pri sv. Križu na Murskem polju«. Po letu 1945 se je v Križevcih na Murskem polju ustanovilo društvo na novih temeljih in nadaljevalo z bogato kulturno-prosvetno dejavnostjo nekdanjega bralnega društva.

Martin Ritonja – življenjska pot (1894 - 1945)

Martin Ritonja je bil rojen 24. oktobra 1894 v Bučečevcih, v takratni župniji Sveti Križ na Murskem polju. Bil je nezakonski sin Marije Ritonja, ovdovcele Šijanec, kočarice iz Sv. Andraža pri Ptuja, ki se je pred tem preselila iz Sv. Andraža v Bučečevce. Krščen je bil kot » Martinus « v križevski cerkvi od kaplana Josipa Weixla, botra pa mu je bila Marija Šijanec, kmetica iz Bučečevc. Martinu je mama umrla, ko je bil star komaj 7 let, zato je odraščal pri družini Šijanec v Bučečevcih¹

Osnovno šolo je obiskoval in jo končal v bližnjih Križevcih pri Ljutomeru ter se odpravil v avstrijsko Radgono (danes Bad Radkersburg) v uk za mesarja. Ob izbruhu prve svetovne vojne je bil star skoraj 20 let in bi bil vpoklican v avstroogrsko vojsko, a je imel poškodovana dva prsta (kazalec in sredinec) na desni roki in se je tako izognil vpoklicu².

Po zlomu Avstroogrške monarhije (1918) se je Martin preselil v Gornjo Radgono, v novoustanovljeno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. v poznejšo Kraljevino Jugoslavijo.

Začela se je njegova izredno podjetna poklicna kariera, ko je do leta 1940 nakupil naslednje nepremičnine:

1. V Gornji Radgoni, na Spodnjem Grisu (današnja Kerenčičeva ulica), je Martin Ritonja v kupni pogodbi (27. 9. 1922) omejen kot » trgovec z živino iz Zg. Radgone, h. št. 13«, kupil od Ivanc Pircher, »posestnice iz Svetega Lenarta v Slovenskih goricah« na Spodnjem Grisu št. 4, dvorišče, gospodarsko poslopje in vrt ter kletne ganterje (podstavki za vinske sode). Kupnina je znašala 700.000 kron, torej je bila računana še v prejšnji avstrijski denarni valuti. Prejšnja lastnica si je po pogodbi zagotovila še preužitek: dosmrtno sobo v pritličju »proti sosedu B Baumgartnerju« (takrat pekarna, pozneje Kompas, danes Kavarna Štručka), malo klet, drvarnico ter gotovinsko letno plačilo 250 kron³.
2. Maja 1924 je kupil, kot »posestnik in izvoznicar živine v Gornji Radgoni, Spodnji Gris, št. 37«, od Marije Zang, »posestnice iz Gornje Radgone, št. 6«, objekt na Zg. Grisu (današnja Jurkovičeva ulica).

¹ Krstni list, PAM (Pokrajinski arhiv Maribor)

² Ustni vir : Martin Frank (21. 4 .2014);Martin Frank, nezakonski sin Martina Ritonje, rojen 20. 5. 1930, materi

Julijani Frank, ki se je pozneje poročila z Alojzjem Šikerjem iz Maribora.

³ Kupna pogodba, št. 761/22 (27. 9. 1922), notar Franc Štupica iz Sv. Lenarta v Slovenskih goricah

Ritonja je dobil gostilniški inventar v klavnici in kuhinji, vso opremo v stanovanjih oziroma po sobah uslužbencev ter tudi led in vodno črpalko, ki pa je bila na zemljišču Karla Baumgartnerja. V ledenici je bila velika količina ledu, ki pa je bil polovični lasti Clotarja Bouvierja, »ker je dal isti skupno s prodajalko ta led navoziti«. bo lahko zaživela njegova gostilniška dejavnost, si je moral še pridobiti gostinsko koncesijo oz. obratno dovoljenje. Prodajalka je bila ob prodaji že v splošni bolnišnici v Gradcu in se je morala vsa kupnina vplačevati na njen račun na banki v Radkersburgu. Celotna kupnina je bila 550.000 din; izplačanih je bilo že 50.000 din, ostanek 500.000 din pa v obrokih v roku 5 let, s 6 % obrestno mero. Kot zanimivost si je prodajalka v pogodbi zagotovila poleg teh obresti še obročno odplačevanje po kurzu dinarja na banki v Zürichu (Švica)⁴.

3. Konec leta 1929 je Martin Ritonja, »posestnik, gostilničar in mesar v Gornji Radgoni«, kupil posest v Črešnjevcih. Prodajalci so bili iz Štajerske v Avstriji, Anton Demmer (učitelj v pokoju) iz Donawitza, njegov brat Alojz (hišni posestnik) in sestra Martha, oba iz Leobna. Pridobil je posest v Zbigovcih s hišama št. 6 in 7 z gozdom, pritklinami in »zraven spadajočo posodo vred ...« ter v kupnino še všteto razno gospodarsko orodje, stiskalnico in 40 praznih polovnjakov, jabolčnino in nekaj pohištva. Kupnina je bila dogovorjena za 13.000 avstrijskih šilingov oz. 104.000 din. Ritonja je že plačal prodajalcu 1.000 šilingov, ob podpisu pogodbe še 9.000 šilingov, ostanek, 3.000 šilingov, pa je moral kupec plačati do 2. januarja 1930. Tudi v tej pogodbi so si prodajalci zagotovili še dodatno, »letno iz sadovnjaka 200 kg namiznih zimskih jabolk, pakirane in na kolodvor v Radkersburg dostavljene«. Pogodbi sta bila priložena pooblastilo Marthe in Alojza Demmerja bratu Antonu, v nemščini, in overjen slovenski prevod⁵.
4. Leta 1933 je Martin Ritonja, »posestnik in gostilničar v Gornji Radgoni«, kupil od Betty Gottscheber, posestnice iz Črešnjevca, h. št. 37, »postopja, premičnine in pritekline ...« za ceno 350.000 din. Dogovorjen je bil poseben način plačila kupnine: Občinski hranilnici v Gornji Radgoni (100.000 din + 22.000 din obresti), Francu Korošču - starejšemu., trgovcu v Gornji Radgoni (50.000 din), kupec oz. Ritonja si zaračuna svojo terjatev (20.024 din), kupec je plačal prodajalcu že del kupnine (20.000 din), preostanek kupnine (137.976 din) pa v obroku po 10.000 din do 1.1.1934, po 20.000 din do 1.7.1934, ostanek 107.976 din pa »po potrebi, ne pa vsega naenkrat«. Vsa kupnina je bila vezana na kurz dinarja glede na švicarski frank.

⁴ Kupna pogodba., št. 511/24 (31. 5. 1924)

⁵ Kupna pogodba, št. 3/30 (9. 11. 1929); polovnjak = 280 litrov

V tej pogodbi si je prodajalka zagotovila še nekaj posebnih ugodnosti, v breme kupca, in sicer: ostanejo ji pohištvo in oprema v prvem nadstropju prodane hiše, po smrti pa njeni rejenki Mary Gottscheber »kot odškodnina za njeno dolgoletno (20 let) brezplačno službovanje«. Prodajalka si je še zagotovila dodatno »za sebe, svojo rejenko in otroka Otto Mulec« dnevno 1,5 l mleka, letno pa 50 kg svinjske masti, prosto zelenjavo, sadje za 3 osebe, 120 kg pšenične moke, 100 kg mesa (1/3 govejega, 1/3 svinjskega in 1/3 telečjega), metrski klafter drv ter vejevje in 10 l bučnega olja ter da sme uporabljati tudi neprodani voz, »če se hoče peljati v bližnjo okolico in v Radgono ...«. Vsi ti njeni dodatki so bili ocenjeni po pogodbi na 1.000 din letno⁶.

5. Poleti 1937 je Martin Ritonja, »posestnik v Gornji Radgoni«, kupil v Črešnjevcih pašnik in njivo od Margite Toplak, posestnice v Šratovcih, št. 2, za 11.000 din in kupnino v celoti tudi takoj plačal⁷.
6. V začetku leta 1938 je Martin Ritonja, »posestnik, mesar in gostilničar v Gornji Radgoni«, z menjalno pogodbo s pismonošo Ivanom Fekonjem in ženo Marijo, rojeno Dajčman, ki sta imela posest v Črešnjevcih, št. 108, stanujoča pa v Podgradu št. 9 pri Gornji Radgoni, ker jima je odstopil njivo in pašnik, ki ju je imel po prejšnji pogodbi od 28.12.1926. Pridobil je »zemljišče, stavbišče, vinograd, travnik, njivo in še en vinograd«, kar je bilo v pogodbi izrecno omenjeno, da »se nič ne plača eden drugemu«. Celotna menjava je bila pogodbeno ocenjena na 5.000 din⁸.
7. Februarja 1940 je s kupno pogodbo Martin Ritonja, »gostilničar in mesar v Gornji Radgoni št. 6«, kupil od Marije Karbaš, posestnice v Zbigovcih, ki je pa stanovala v Mariboru, Tržaška cesta št. 47, v Zbigovcih travnik, gozd in njivo, skupaj 2 ha 69 a in 92 kv. m, za 13.500 din⁹.

S temi nakupi in menjavami si je Martin Ritonja ustvaril precejšnjo premoženje in postal takoj po prvih nakupih vpliven tržan. Bil je gostilničar, eden izmed 13. v kraju (Gostilna pri Iedenici, Fišerjeva, Pri veslem kmetu, Jurša, Klemenčič, Koler, Kaufinan, Hibber, Berlan, Kavarna Rozmanič, Vračko, Novi svet in Ritonja), posestnik in mesar oz. trgovec z živino.

Kot lastnik klavnice in mesarije (desni trakt gostilne na Zg. Grisu) je imel zaposlenih več delavcev. Maskota firme je bil njegov ljubljenec, bernardinec Bari, ki je tehtal kar 92 kg.

Na posestvih je uporabljal tedanjo sodobno mehanizacijo, imel je silos, napajalnike za živino, kosilnice, izkopalnike krompirja, vzorno urejene vinograde in kleti na več lokacijah. Kot pomemben in vpliven je imel med prvimi tržani tudi osebni avtomobil znamke Stayer, s katerim je 9. 2. 1930

⁶ Kupna pogodba, št. 829/33 (16. 10. 1933)

⁷ Kupna pogodba, št. 936/37 (5. 7. 1937)

⁸ Menjalna pogodba, št. 322/38 (25. 1. 1938)

⁹ Kupna pogodba, št. 281/40 (26. 2. 1940).

sodeloval na otvoritvi novega betonskega mostu čez Muro v Gornji Radgoni¹⁰.

Poslovno je sodeloval tudi z Jožefom Kernom iz Lutverc pri Apačah, ki je trgoval-izvažal perutnino in jajca v Avstrijo. Kern je bil tudi boter Martinovemu nezakonskemu sinu, Martinu Franku¹¹.

Martin Ritonja je imel tudi žago, ki je v letu 1929 imela električno napeljavo od črešnjevske opekarnice¹².

V letu 1933 je bil Martin Ritonja, ob izvolitvi novega gornjeradgonskega trškega župana, imenovan v gospodarski odsek ter v odsek za prehrano in se tako aktivno vključil v lokalno politiko¹³.

Ko se je v Gornji Radgoni spomladi 1940 zbiralo denar za postavitve spomenika radgonskim žrtvam iz leta 1918 (Svetilnik miru), ki je bil postavljen in svečano odkrit poleti 1940, je Martin Ritonja prispeval zanj 200 din¹⁴.

Ob napadu Nemčije na Jugoslavijo (6. april 1941) je bil pri njem sin Martin, ki se spominja, kako so prišli nemški vojaki v gostilno, enemu so celo morali obvezati ranjeno roko, nastal je problem s hrano za goste, ker je bila nedelja. Gostilna je bila med vojno zaprta ob torkih, ko se je moralo administrativno urediti živilske nakaznice, imenovane tudi »kartek«. Mesnica med vojno ni delovala, strogo mu je bilo določeno tudi, koliko živine lahko zakolje za potrebe lastne gostilne, ki so jo v glavnem zasedli nemški vojaki in jo spremenili v vojaško spalnico. Stanovanjski prostori v nadstropju so ostali v gospodarjevem upravljanju, kljub temu pa je Martin Ritonja večino časa bival na svojih posestvih v Črešnjevcih in Zbigovcih. Nemci mu osebnega avtomobila niso zaplenili, nikoli tudi ni bil ovaden ali zaprt od okupatorja¹⁵.

¹⁰ Jože Rogan, Kronika trga Gornja Radgona od leta 1918 do 1935, Glasilo 2001/1, str. 17

¹¹ Ustni vir, sin Martin Frank (21. 4. 2014)

¹² Jože Rogan, Kronika trga Gornja Radgona od leta 1918 do 1935, Glasilo 2000/2, str. 30

¹³ Jože Rogan, Kronika trga Gornja Radgona od leta 1918 do 1935, Glasilo 2001/1, str. 24

¹⁴ Slovenski narod (29. 3. 1940)

¹⁵ Ustni vir, sin Martin Frank (21. 4. 2014)

Njegovo gospodarstvo je v celoti utrpelo vojno škodo, povzročeno od okupatorja, kar je bilo po osvoboditvi tudi uradno prijavljeno, a nikoli ni bil škoda tudi povrnjena¹⁶.

Leto 1945 je bilo usodno za življenje in premoženje Martina Ritonje. Trije Radgončani, eden (J.S.), celo sosed iz Spodnjega Grisa, so ga prišli aretirati, ko je sin Martin bival v Črešnjevcih, in ga odpeljali v Maribor v zapor (11. junij 1945).¹⁷ Zaplenjen mu je bil osebni avtomobil in 27. septembra 1945, le dva dni pred njegovo smrtjo, premoženje na podlagi »Pravnomočne odločbe okrajne zaplembene komisije, z dne 27. sept. 1945, št. 895, v lastninsko pravico splošnega ljudskega premoženja«. Večina teh posesti je bila pozneje dana Vinogradniškemu gospodarstvu Gornja Radgona, KLO Radgona (Krajevni ljudski odbor) in Gozdnemu gospodarstvu Murska Sobota in pozneje Maribor¹⁸.

Ko je bil Martin Ritonja zaprt v kaznilnici v Mariboru, so njegovi svojci pričakovali, da bo kmalu izpuščen, a se je njegova usoda obrnila v drugo stran - po mesecu dni zavora je smel pisati, dobil je lahko paket s hrano (do 3 kg) enkrat mesečno. Paket mu je bil izročen le enkrat, saj so sinu Martinu Franku pazniki govorili, »da ima tu hrano in tudi kino«. Ko so mu svojci prinesli paket s hrano (fazanje meso, kruh in jaboika), je dobil v celico le fazanje kosti. V zaporu je bil zasliševan, šikaniran, ozmerjan za sodelavca Nemcev in pretepan, kot je sinu Martinu pozneje pripovedoval njegov sozaprnik Polajenko, ki je bilo pred tem zaposlen v Koroščevi železnini v Gornji Radgoni.

Ko je sin Martin Frank prinesel 29. septembra 1945 paket do vratarja zavora, ga je že tam čakala njegova mama in mu povedala, da morata nujno v bolnišnico, ki je bila nasproti mariborskih zaporov. Tam sta v mrtvašnici našla in identificirala (poškodovana prsta na desni roki) Martina Ritonjo (listek »Martin Ritonja«). Truplo je bilo shirano (živ je Martin tehtal od 115-120 kg) in oropano (manjkal je zlat zob). Uradno je umrl »zaradi splošne oslabelosti in vnetja debelega črevesja«, kot je bilo zapisano v izdanem mrliškem listu.

Martin Ritonja je bil pokopan na pobreškem pokopališču v Mariboru, le sin Martin in njegova mama sta bila na pogrebu, brez duhovnika, brez rož, kot je zahtevala oblast. Grob je imel kmalu le skromen napis »Martin Ritonja 1894 - 1945«. Čez nekaj let je bila nagrobna plošča odstranjena in je danes tam

¹⁶ Simona Velunšek, Okrajna komisija za vojno škodo 1945-1946, Gornja Radgona, Murska Sobota, Slovenj gradec, Maribor 1997. str. 93 (za Črešnjevci 38, sign .3/8B 1457 in za Gornjo Radgono, sig. 7/B 2880)

¹⁷ Ustni vir, sin Martin Frank (21. 4. 2014)

¹⁸ Zemljiška knjiga - Črešnjevci, Gornja Radgona, Zbigovci; Okrajno sodišče Gornja Radgona

grob Matije Geršaka, Martin Ritonja pa ima spominski napis na drugem grobu na istem pokopališču.

Tako se je končalo življenje Martina Ritonje, ki je umrl star skoraj le 51 let, ko je njegovemu sinu Martinu Franku bilo dobrih 15 let. Oče mu je velikokrat pripovedoval, kako je potrebno skrbno delati, da si ustvariš solidno življenje in premoženje. Kljub temu, da je bil Martin nezakonski sin, rojen 20.5.1930 v Mariboru, kamor se je njegova mama preselila iz Gornje Radgone še pred porodom, ga je priznal za svojega sina in mu obljubil, »*da ti bom še več stvari povedal, ko boš starejši!*«¹⁹.

Martin Ritonja je nedvomno bil, po svojem premoženju, vplivu in gospodarskem pomenu, v trgu Gornja Radgona in v širšem okolju pomemben Radgončan, ob boku vinarja Bouviera, trgovca Korošca, usnjarja Žilavca in prej omenjenih gostilničarjev.

Sin Martin Frank je kot edini njegov dedič bil sicer upravičenec do denacionalizacijskih zahtevkov, ki jih je v večini tudi uveljavil, v naravi ali denarni odškodnini. Vseeno pa ostaja še moralni dolg, da se ga objektivno predstavlja tudi ob prezentacijah v sedanjih Radgonskih goricah, ko se omenja »*Klet pod skalo*«, kjer je bila nekoč njegova ledenica, danes pa tam zori znana Radgonska penina.

S predstavljenim zgodovinskim zapisom se v veliki meri, čeprav malo pozno, poklonimo njegovemu spominu in vsemu, kar je storil za njegovo Gornjo Radgono in okolico.

¹⁹ Ustni vir, sin Martin Frank (21. 4. 2014)

Deška šola v Apačah med svetovnima vojnama

Uvod

Na apaškem območju je zaradi spremenjenih družbenih in političnih razmer po prvi svetovni vojni prišlo do velikih sprememb na področju šolstva. Prebivalstvo tega območja je, kljub na novo določeni meji, bilo v veliko večini nemško govoreče. Po ustanovitvi kraljevine SHS in dodelitvi apaškega območja le-tej se je pričela slovenizacija tega območja. Oblast je veliko vlogo namenila šolskemu sistemu in s tem učiteljem. Učitelji so imeli nalogo otroke vzgajati v slovenskem narodnem duhu. Pričujoč članek tako poudarek namenja vzpostavitvi slovenskega šolskega sistema na območju Apač. Glavni poudarek je na Deški šoli v Apačah v času med obema svetovnima vojnama. Pomembno vlogo na področju šolstva v tedanjem času je imel dolgoletni šolski upravitelj Janko Žel, ki je bil prostovoljni Maistrov borec. Njegova naloga je bila krepiti slovenski jezik ter vzbuditi slovensko narodno zavest pri učencih.

Po ustnem izročilu naj bi se v Apačah pričel organiziran pouk leta 1804 v cerkvenikovi hiši. Obiskovali so ga dečki in deklice. Leta 1834 je poslopje uničil požar. Novo šolsko poslopje so zgradili leta 1836. Kasneje, od leta 1879 dalje, je v tej stavbi bil pouk samo še za dečke.¹ Leta 1870 je postala šola dvorazrednica, 1876 trirazrednica, 1884 štirirazrednica². Iz pisnih virov izhaja, da so začetki šolstva v Apačah bili že veliko prej. Leta 1739 je tukaj učiteljeval Jožef Ferdinand Sutor, ki je bil sin učitelja pri Sv. Vidu blizu Ptuja, Franca Antona Sutorja³. Uradni jezik v šoli je bil praktično vse do šolskega leta 1921/22 samo nemški. V letu 1925 je bila deška šola organizirana kot trirazredna državna šola z dvema nemškima vzporednicama⁴. Ker je bilo v stavbi deške šole premalo prostora, so v neposredni bližini sezidali (leta 1925) dodatno stavbo, v kateri je bila ena učilnica (t.i. peti razred) in tri sobe za učitelje.

Dekliška šola je v svoji zgradbi začela s poukom leta 1879⁵. V Pokrajinskem arhivu Maribor starejše dokumentacije o Deški šoli v Apačah⁶ skorajda ni.

¹ Spoznavamo korenine in širimo krila: zbornik ob 210-letnici šolstva v Apačah (urednica Violeta Kardinar), Apače, Osnovna šola in vrtec, 2014, stran 9 in naslednja.

² Cesar je za razširitev šole v Apačah (Abstall) v ta namen podaril 200 fl. Tako v; Popotnik, list za šolo in dom, Maribor, št. 5, 1884, stran 78.

³ Popotnik, list za šolo in dom, Maribor, dne 10. 2. 1887, št. 3, stran 37-38.

⁴ Šolski list, Državna deška osnovna šola, 1929 (Slovenski šolski Muzej).

⁵ Več; Dušan Ščap, Delovanje sester frančišćank na apaškem območju, Tretji dan, krščanska revija za duhovnost in kulturo, XLIII 2014 7/8, Ljubljana, stran 23-28.

⁶ Izkaz o stanju ljudskih šol v okraju Lenart za leto 1835, 1864 in 1865. SI_PAM/003/005_00006, SI_PAM/003/005_00007, SI_PAM/003/005_00008. Prav tako je sta ohranjena Izkaza o šolskih okoliših, prihodkih učiteljev in učni pomoči ter

V članku bo največ poudarka na spremenjenih razmerah šolstva in učiteljstva po prvi svetovni vojni na območju Apač. V skladu z navedenim bo večji del članka namenjen opisu razmer poučevanja učiteljev na Apaškem območju, ki jih razkrivajo časopisni članki, objavljeni v takratnem času.

Slovenski otroci v nemških šolah v Radgoni in Apačah pri Radgoni so pravi siromaki. Ker je radgonska okolica, poroča se nam, skoro popolnoma na okrog slovenska, unajo v Radgoni za te otroke posebno šolo; toda žal, ta šola je tako čisto nemška in učitelji z otroci nečejo slovensko govoriti. Baš tako je v Apačah, kjer je najmanj toliko slovenskih kakor nemških otrok. Tudi tukaj so učitelji Nemci, pa še jako strašni Nemci, ki nič slovensko ne znajo in znati nečejo. Samo eden zna nekaj besedic, pa jih menda tudi noče rabiti. Take sirote so torej slovenski otroci v nemških — mučilnicah.

Vir: Domovina, z dne 5.10.1894, stran 37.

Danes zgradba Deške šole v Apačah več ne stoji. Na tem mestu je bila leta 1974 sezidana nova zgradba. Danes so v tej novi zgradbi trgovski center, pekarna in stanovanja.

stanju šolskih zgradb vseh šol v okraju Lenart v Slovenskih goricah za leto 1830 in 1831. SI_PAM/0003/005_00004 in SI_PAM/0003/005_00005.

⁷ Podobno, Domovina, z dne 25. 3. 1895, stran 2.

Današnja zgradba t. i. petega razreda (zasebni arhiv).

Dogodki neposredno po prvi svetovni vojni

Po prvi svetovni vojni je bila na podlagi St.-Germainске pogodbe (sprejeta 10. 9. 1919, v veljavo je stopila 16. 07. 1920) Apaška dolina dodeljena kraljevini SHS (določila se je meja na sredini reke Mure z Republiko Avstrijo)⁸. Na območju Apač je v takratnem času živelo pretežno nemško prebivalstvo, t. i. apaški Nemci⁹. Navedene spremembe so pustile svoje posledice tudi na področju šolstva. Nova oblast (SHS) je hotela to območje čim prej posloveniti. En izmed načinov za doseg tega cilja je bil tudi nastavev zavednih slovenskih učiteljev¹⁰.

⁸ Dušan Ščap, Dodelitev Apaške kotline kraljevini SHS 1919-1920, Glasilo, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 2011, stran 128-136.

⁹ Kar izhaja iz popisa prebivalstva npr. iz leta 1910; Specialni Krajevni repertorij avstrijskih dežel, IV, Štajersko, Dunaj, 1918.

¹⁰ Dušan Ščap, O zgodovini šolstva v Stogovcih pred drugo svetovno vojno, Zbornik Soboškega muzeja, 2014.

Apače (Abstall) okrog leta 1910 s pogledom na deško šolo (vir: Zlatko Sajhar).

* Nemški učitelji v apaški kotlini so bili, kakor se nam poroča, končno vendarle odstavljani in bodo zamenjani s slovenskimi. Sicer pa je bil za to tudi že skrajni čas. Apaški Nemci in nemčurji so namreč nepoboljšljivi in sovražijo našo državo, kakor malokdo. Svojo jezo zlivajo zlasti v grasko «Deutsche Grenzschutz», ki jim daje tudi vse potrebne nasvete, kako naj bi obvarovali svoje nemštvo.

Vir: Jutro, z dne 12.4.1921, stran 4¹¹.

¹¹ Več; Domovina, z dne 15. 4. 1921, stran 3 in Nova doba, z dne 14. 4. 1921, stran 2.

Slovenski časopisni članki so v tem obdobju delovali zelo pro slovensko. Avtor enega izmed člankov se sprašuje, ali so res krasni pionirji jugoslovanstva v Prekmurju madžarski in v apaški kotlini nemški učitelji¹². Zaradi težkih in spremenjenih razmer se je 13. 6. 1921 v Apačah pripetila tragedija. Takrat je bil na mesto nove šolske vodje postavljen Gabrič¹³. Iz obupa nad neugodnimi razmerami je zgolj po osmih dneh delovanja naredil samomor.

V Apače¹⁴ je bil premeščen tudi učitelj Vinko Möderdorfer iz Mežice. Mežiško prebivalstvo je bilo nad tem ogorčeno.

V letu 1922 je bila težnja, da se čim prej razpišejo prosta delovna mesta za učitelje. Delo bi za stalno dodeli najboljšim učnim osebam z večletnimi izkušnjami. Šolske svete Apaške kotline je bilo zato potrebno razpustiti, saj so bili popolnoma nezmožni za delo. Razpisali so volitve in imenovali nove člane¹⁵.

V letu 1922 je bil tako objavljen razpis, v katerem je pisalo, da so za Apaško dolino nujno potrebne narodno zanesljive in jezikovno popolnoma usposobljene učne moči. Razpisana so bila mesta za šolskega voditelja in učitelje v Apačah¹⁶. Novo zaposlenim so priskrbeli prosto stanovanje¹⁷.

¹² Nova doba, z dne 11. 1. 1921, stran 2.

¹³ Učiteljski tovariš, z dne 30. 6. 1921, stran 2.

¹⁴ Učiteljski tovariš, z dne 1. 12. 1921, stran 2.

¹⁵ Učiteljski tovariš, z dne 27. 6. 1922, stran 2.

¹⁶ Učiteljski tovariš, z dne 2. 2. 1922, stran 3.

¹⁷ Učiteljski tovariš, z dne 16. 11. 1922, stran 4.

Imenovanje Janka Žela za nadučitelja v Apačah

Janko Žel je bil julija leta 1923 imenovan za nadučitelja v Apačah¹⁸. Janko Žel je bil nekdanji Maistrov prostovoljec, ki je tako imel zasluge za uvajanje slovenskega jezika v prostor, kjer je večinsko prebivalstvo bilo nemško¹⁹.

Nadučitelj Janko Žel z učenci (šolsko leto 1926/27).

Janko Žel²⁰ je bil v času volitev predsednik volilne komisije za območje Apač. Šolski upravitelj Janko Žel je bil prav tako načelnik Zadrugne elektrarne v Apačah leta 1927 (Maribor, dne 21. 7. 1927).

¹⁸ Učiteljski tovariš, z dne 5. 7. 1923, stran 4.

¹⁹ SI_PAM/0740 Osnovna šola Apače (1917-1955).

²⁰ Jutro, z dne 17. 10. 1931, stran 7.

— **Krajni šolski svet in šolsko vodstvo v Apačah** se najsrčneje zahvaljuje ta gospodu komercijalnemu svetniku Julija Meindl za velikodušno nabavo učil za tukajšnjo šolo v znesku 400 Din. Tudi za prepuščitev krasnega vrta v šolske namene ter za podporo pri različnih popravilih na šolskem posloppju bodi izrečena edinemu dobrotniku šole iskrena hvala! — Ivan Sedonja, načelnik. Janko Žel, šolski vodja.

Vir: Slovenec, z dne 8. 10. 1924, stran 4.

Učiteljsko društvo za Ljutomer se je dne 3. 5. 1924 zbralo v Apačah. Društvo je štelo 63 članov. V Apačah je bilo navzočih 45 članov²¹.

Ker tukajšnji starši niso hoteli kupovati učencem slovenskih knjig, je Ciril-Methodova družba pripomogla s svojim darilom, da so se otroci tako lahko učili slovenščine. Šolsko vodstvo Apače, pod upravljanjem Janka Žela, se je prisrčno zahvalilo Ciril-Methodovi družbi za velikodušen dar²².

Zanimivo je tudi pisanje učenke Vande Marije Žel iz Apač, ki navaja: »Pri nas imamo dve šoli, deško in dekliško. V vsaki so trije slovenski razredi in dva nemška. Jaz hodim seveda v slovenskega, in sicer v II. a, I. oddelek.«²³ Krajevna organizacija JRKD za Apaško kotlino je štela nad 500 članov in je spadala med najmočnejše organizacije ljutomerskega sreza. Dobro obiskan shod, dne 21. 5. 1933, je vodil šolski upravitelj Janko Žel²⁴.

V občini Apače sta bila učiteljska občinska odbornika Janko Žel in Rado Resman²⁵.

Dogodki v 30. letih prejšnjega stoletja

Ker se je veliko Prekmurcev naselilo v Apaško kotlino, so le-ti osnovali evangeličansko skupnost v letu 1929. Imeli so tudi željo, da se naj s šolskim letom 1931/32 na šoli v Apačah namesti učitelj evangeličan, ki bi opravljaj verske vaje, dokler število evangeličanov toliko ne bi narastlo, da bi prišel lastni evangeličanski duhovnik²⁶.

²¹ Prosveta, z dne 14. 8. 1924, stran 4 ter Učiteljski tovariš, z dne 24. 4. 1924, stran 3.

²² Učiteljski tovariš, z dne 9. 10. 1924, stran 2.

²³ Zvonček (kotiček gospoda Doropoljskega), april 1930, stran 216.

²⁴ Jutro, z dne 10. 6. 1933, stran 7.

²⁵ Učiteljski tovariš, z dne 10. 5. 1934, stran 5.

²⁶ Jutro, z dne 9. 3. 1931, stran 2.

Iz poročila oblastnega odbora Podmladka Rdečega križa v Ljubljani za šolsko leto 1930/31 je izhajalo, da je imela deška šola 194 organiziranih članov v tej organizaciji²⁷.

Deška (Narodna šola) v Apačah spodaj levo, okrog leta 1925, ter dekliška spodaj desno. Levo zgoraj ordinacija zdravnika dr. J. Matheya, kjer je danes Zdravstveni dom Apače. Zgoraj desno nekdanja trgovina Franza Kolleritsch v Apačah (kasneje je tukaj imela svoje poslovne prostore zadruga).

Dne 19. 3. 1931 sta se v kapelici dvorca Freudenuau poročila upravitelj veleposestva Meintl, Oto Paidasch, in učiteljica iz Apač²⁸.

Dne 20. 1. 1935 sta se poročila g. Hinko Šnuderl, dolgoletni tukajšnji učitelj, tedaj v Cezanjevcih, in gdč. Erna Kolerič, hči župana in trgovca. Priljubljenem vzgojitelju so zaželeli mnogo sreče ob strani njegove ljubljene družice²⁹.

Razpisi učiteljski mest: Apače 2 prosti mesti³⁰.

Po službeni poti je bil Janko Žel, dne 21. 10. 1939, premeščen v Braslovče. Novi šolski upravitelj je postal g. Hinko Šnuderl. Vsi modri starši so pozdravili njegovo veliko skrb, da se mladina redno udeležuje šolskega pouka in tako tudi nekaj nauči. Na deški šoli je nastopila službo učiteljica

²⁷ Učiteljski tovariš, z dne 26. 11. 1931, stran 1.

²⁸ Deutsche Zeitung, z dne 26. 3. 1931, stran 4.

²⁹ Slovenski gospodar, z dne 23. 1. 1935, stran 10.

³⁰ Učiteljski tovariš, z dne 1. 7. 1938, stran 6.

gdč. Šoukal, doma iz Ljubljane. Apaško podnebje je neprijetno vplivalo na njeno zdravje³¹.

Z deške šole se je odselila v Sv. Jurij učiteljica Helena Šetinc. Dolgih 18 let in pol je vzgajala apaško mladino v slovenskem narodnostnem in obenem verskem duhu. Vsi zavedni starši so ji bili hvaležni za njeno vzgojno delo in so ji vse dobro želeli v njenem prihodnjem delu³².

Apače. Odšel je šolski upravitelj deške šole g. Janko Žel na šolo v Braslovče. 15 let je preživel v Apačah in se mnogo udeleževal na narodnostnem polju. Na njegovo mesto pride g. Hinko Šnuderl, upravitelj v Cozanjevcih, ki je pred nekaj leti že poučeval na tukajšnji deški šoli.

Vir: Slovenski gospodar, z dne 11. 1. 1939, stran 10.

Iz daljnih Apač so si otroci ogledali zanimivosti mesta Ljubljane. Bilo je 40 dečkov višjih razredov, od tega jih 27 še ni videlo oz. se ni vozilo z vlakom³³. V Apačah so ustanovili moški pevski zbor. Vodil ga je učitelj g. Mizerit, ki se je vrnil iz vojaške službe. Mladeniči, ki so imeli veselje do petja, so prejeli navodila pri šolskem upravitelju³⁴.

Učiteljski zbor deške šole iz Apač je dne 19. 5. 1940 uprizoril dramo »Kadar se utrga oblak.« Čisti dobiček je bil namenjen razširitvi šolskega odra v Apačah³⁵.

V Apačah je bilo učiteljstvo spet polnoštevilno. Januarja 1940 je prišel nov učitelj, g. Franc Lobnik, doma iz Razvanja pri Mariboru³⁶. V Slovenskih Konjicah sta se poročila Lobnik Franc, učitelj iz Apač, in Matilda Lazar, uradniška pripravnica v Slovenskih Konjicah³⁷. Učitelj Franc Lobnik je bil iz tukajšnje deške šole marca 1941 premeščen v Loče pri Poljčanah. Zaradi svoje družabnosti je bil zelo priljubljen³⁸.

³¹ Slovenski gospodar, z dne 1. 3. 1939, stran 7.

³² Slovenski gospodar, z dne 6. 9. 1939, stran 9.

³³ Slovenec, z dne 18. 6. 1939, stran 8.

³⁴ Slovenski gospodar, z dne 6. 12. 1939, stran 10.

³⁵ Učiteljski tovariš, z dne 16. 5. 1940, stran 3 in Jutro, z dne 19. 5. 1940, stran 19.

³⁶ Slovenski gospodar, z dne 3. 1. 1940, stran 9.

³⁷ Slovenec, z dne 1. 1. 1941, stran 6.

³⁸ Slovenski gospodar, z dne 5. 3. 1941, stran 7.

Učiteljstvo narodne šole v Apačah je v predpustnem času pod okriljem podmladka Rdečega križa uprizorilo vsestransko lepo burko »Teta na konju«. Prireditev je bila zelo dobro obiskana, zato se je vršila tudi v G. Radgoni. Čisti dobiček obeh prireditev je šel v fond PRK Apače. Želja je tudi bila, da bi sokolsko društvo dogradilo svoj društveni prostor s prostorno prireditveno dvorano³⁹.

Obmejni pas vsake države in naroda je najbolj izpostavljen tujemu vplivu. V narodnoobrambnem oziru je imelo pomembno vlogo zavedno učiteljstvo. Tako je bilo zelo pomembno prosvetno delo ob naši severni meji, ki je krepilo narodno vzgajanje. Predvsem je bilo veliko krožkov, tečajev, prav tako pa je učiteljski zbor prirejal veliko gledaliških iger⁴⁰.

Po zaslugi upraviteljstva in učiteljstva so tudi to leto bili otroci nepremožnih staršev obdarovani z obleko na vseh šolah Apaške kotline, pred in deloma po božičnih praznikih⁴¹.

Na deški šoli je bila obširnejša proslava Vidovega dne s petjem, deklamacijami in igro⁴².

*Zbor Slovencev pred Deško šolo (Narodno šolo) v Apačah leta 1938
(Vir. E. Ajlec).*

³⁹ Slovenski narod, z dne 13. 2. 1940, stran 8.

⁴⁰ Slovenec, z dne 28. 4. 1940, stran 7.

⁴¹ Slovenski gospodar, z dne 5. 2. 1941, stran 8.

⁴² Slovenski gospodar, z dne 24. 7. 1941, stran 11.

Nekaj statistike deške šole Apače v času med obema vojnama

Leto 1921	Na štirirazredni deški šoli v Apačah je bilo 5 učiteljev. Eden izmed njih je bil začasni šolski vršilec Resman Jakob ⁴³ .
Leto 1923	Na deški šoli so bili 4 razredi in 4 učitelji ⁴⁴ .
Leto 1928	Na deški šoli v Apačah so bili 3 razredi ter 2 vzporedna nemška razreda. Poučevalo je pet učiteljev, eden izmed njih je bil šolski upravitelj Janko Žel ⁴⁵ .
Šolsko leto 1936/37	Na deški šoli v Apačah je bilo v petih oddelkih 230 učencev in 5 učiteljev. Šola je imela 5 razrednih učilnic, 2 kabineta, 4 učiteljska stanovanja in šolski vrt ⁴⁶ .
Šolsko leto 1939/40	Na deški šoli v Apačah je bilo v šestih oddelkih 274 učencev in 7 učiteljev. Šola je imela 5 razrednih učilnic, 4 učiteljska stanovanja in šolski vrt. V šolskem letu 1939/1940 so se v Apačah ⁴⁷ odvijali občasni strokovni tečaji in kmetijsko-gospodinjski tečaj.

Sklep

V času druge svetovne vojne je učiteljstvo na Apaškem območju spet postalo nemško. Na mestu, kjer je stala deška šola, je bila leta 1974 zgrajena nova stavba, v kateri so bili stanovanjski prostori in trgovina. V članku so predvsem prikazane razmere na področju šolstva na tem območju neposredno po prvi svetovni vojni. Nova oblast je hotela območje načrtno postopoma posloveniti. Po statističnih podatkih v tem času se je velika večina prebivalstva tega območja opredelila kot nemško govoreča. Tudi na področju šolstva je nova oblast nastavila narodno zavedne slovenske učitelje. Na podlagi navedenega je bil tako skoraj 16 let šolski upravitelj na Deški šoli Apače Janko Žel, nekdanji prostovoljni Maistrov borec. V času med obema svetovnjima vojnama so slovenski časopisi zelo povzdigovali narodno zavest in slovenski jezik na tem območju.

⁴³ Imenik šolskih oblastev, osnovnih, meščanskih in srednjih šol ter učiteljstva v Sloveniji, Ljubljana, 1921, stran 26.

⁴⁴ Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji, Ljubljana, 1923, stran 30.

⁴⁵ Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (Ljubljanska in mariborska oblast), Ljubljana, december 1928, stran 117.

⁴⁶ Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1936/37, v Ljubljani, 1938, stran 12.

⁴⁷ Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1939/40, v Ljubljani 1941, stran 12, 70 in 83.

Zgoraj levo deška šola v Apačah, okrog leta 1930 (zasebni arhiv), desno dvorec Freudenau, spodaj levo trgovina A. Reich, spodaj desno kovaštvo Markovič (danes trgovina Anja).

Literatura in viri

Vsa literatura in viri so navedeni pri sprotnih opombah, zato jih posebej ne navajam.

Spomini na 2. svetovno vojno v Veržeju

Vlado Ferenc

27. marca 1941 je bil v Beogradu izvršen državni udar. Kralj Peter je prevzel vse državniške dolžnosti. Ljudje so na ulicah protestirali proti sklenjenemu paktu s Hitlerjevo Nemčijo in vzklikali: »Bolje rat, nego pakt!« Tudi v Veržeju smo demonstriali. Orli in Sokoli so na prvi skupni proslavi združili oba praporja in s skupno izjavo potrdili enotnost za kralja in Jugoslavijo. Razšli smo se kot prijatelji in se nismo več žalili.

V Veržeju je bilo takrat nekaj srbskih vojakov, ki so pod mostove postavljali razstrelivo. Na cvetno nedeljo dopoldne so bili zelo aktivni: cni so iskali civilne obleke, da bi se preoblekli in odšli, drugi so ljudi obveščali, da bodo mostove razstrelili, zato naj okna odprejo, da močna eksplozija ne bo poškodovala šip. Iz radgonske smeri se je zjutraj slišalo streljanje. Okoli enajste ure je močna eksplozija raznesla železniški most, nato lesenega in na koncu betonskega v Sigetu (obmurski del Veržeja). V zraku so se pojavile nemške »štuke«, namenjene proti Hrvaški. Nekateri Veržejci so bili radovedni, koliko so mostovi poškodovani, a jim nekaj srbskih vojakov, skritih pod prvim lesenim mostom, ni dovolilo dalje. Zaradi nevarnosti iz zraka so jih prisilili, da so poiskali zaklonišče pod mostom. Nemški vojaki, ki

so že prodirali proti Lendavi, so iz Dokležovja šli proti Muri, videli pod mostom vojake in civiliste in vrgli tja nekaj ročnih bomb. Pod mostom so umrli trije Veržejci: Gaberc, Snedec in Šonaja. Med vojaki in civilisti je bilo nekaj ranjencev. Naš dedek Jožef Ferenc je pred vojaki bežal proti vasi, streljali so nanj, mu preluknjali zimski plašč, njega pa niso zadeli. Skril se je v Kosejevo hišo, vojak je spredaj stal pripravljen na strel. Gostilničar Bobnjar mu je z belim robcem šel naproti, vojak povedal, da je v hiši civilna oseba, in dedek je lahko prišel ven. Ranjene vojake so s kmečkimi vozovi prepeljali v Marijanišče, kjer so jih obvezali, nato pa prek razbitin lesenega mostu prenesli čez Muro in od tam prepeljali v bolnico v Murski Soboti.

Naš oče je dočakal nemško vojsko v svoji enoti v Strukovcih, predali so se Nemcem. Oče je bil bolničar in z zdravnikom sta pobegnila. S civilno obleko jima je pomagal šolski upravitelj, pomešala sta se med civilne ljudi in oče se je še tisto nedeljo vrnil domov – imela sta srečo! Tudi nekaj drugih moških, ki so služili v bližini, je prišlo domov. A še isto nedeljo so se po vasi razširile govorice, da Hrvati pobirajo moške in jih vključujejo v svojo vojsko. Moški so bili prestrašeni, večina se jih je poskrila, nekateri celo v krušne peči, da jih ne bi našli.

V Veržeju so se že pojavile nemške zastave s kljukastim križem. Nekateri so se s kolesi napotili proti Radgoni pozdravit Nemce. A Nemcev, razen tistih, ki so napadli vojake in civiliste pod mostom, to nedeljo ni bilo v Veržej. V ponedeljek je bilo precej mrzlo, naletaval je sneg. Okoli desete ure se je večja kolona nemških motoristov s strojnicami peljala skozi vas proti Ljutomeru. Naslednjih nekaj dni smo lahko videli le kakšnega moškega, oblečenega v nemško uniformo s kljukastim križem na rokavu. Čez nekaj dni pa se je ustavila kolona oklopnih vozil na trgu. Brat Tone je zna! nekaj nemških besed in začeli smo se pogovarjati z vojaki. Prosili so, naj jim iz Seršenove gostilne prinesemo pivo. Radi smo jim ustregli, saj smo zaslužili kak »fenig«. Nemškimi vojakom se je pri nas zdelo vse poceni, zato so v trgovinah pokupili precej blaga in ga poslali domov.

Nemški vojaki na porušenem mostu v Veržeju, 1941

Takoj po okupaciji so Nemci zelo hitro začeli uveljavljati svoj sistem. Vsaka hiša je morala imeti nemško zastavo, vse orožje je bilo treba predati, za nespoštovanje te odredbe je grozila smrtna kazen, zato je dedek predal svojo lovsko puško in je ni več dobil nazaj.

Za prvi maj so Veržejci priredili prvomajsko proslavo na glavnem trgu. Postavili so majniško drevo, visoko smreko, velik oder za folklorne plesе, kot so štajeriš, špic polka, šamarjanka. Plesalci so bili Martin Kupljen, star. Hladnjak, Galundrove in druge. Na majniško drevo je priplezal Korošev hlapec Smolenjak.

Okrog prvega maja je v Veržej vkorakala nemška vojska, kakšnih 300 vojakov, imeli so nekaj topov večjega kalibra ter drugo opremo. Naselili so se v Marijanišče, župnišče in osnovno šolo. Ker smo ostali brez konj in so bili hlevi prazni, so stanovali tudi pri nas, imeli so dva para konj. Oskrbovala sta jih dva vojaka: Hermann Jele je bil doma na Schwarzwaldskem, drugi na Češkem. Z vojaki smo se dobro razumeli, celo pomagali so nam pri različnih delih. Tudi v 15 km oddaljen vinograd so nas vozili.

Toda razočaranje nad Nemci je prišlo zelo hitro. Neko nedeljo so v izgnanstvo odpeljali družino Galunder, učitelja Veršiča in župnika Klemenška, kmalu zatem pa še vse duhovnike in druge zaposlene v Marijanišču. Veržej je ostal brez duhovnika, tudi iz drugih far so izselili duhovnike, pustili so le križevskega dekana g. Veixla in ljutomerskega župnika g. Lovreca. K mašam smo hodili v Križevce. Kmalu so izselili še družino Seršen in Bukovca. Ljudje so bili preplašeni, saj niso vedeli, ali so morda tudi sami na listi za izselitev. Nemčurji so se počutili varne in so druge ustražovali z grožnjami, da jih bodo dali odpeljati. Spominjam se, da nas je nekdo opozoril, da smo tudi mi na vrsti. Mama je spakirala kovčke, čakali smo in jokali, vendar po nas niso prišli.

Z vojaki smo se že dobro spoznali, posebno je bil dober z nami Hermann Jele, ki nam je dajal pomaranče in umetni med, ki so ga vojaki dobivali vsak teden, mi pa smo njim dajali kislo mleko. Skoraj vsak dan me je vojak posadil na konja Rolanda, da sem lahko jahal po dvorišču. Nekaj dni pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo so vojaki odšli. Zvečer so se poslavljali in pripravljali na odhod, veržajska dekleta so jim opletla topove in vozove. Nekaj časa smo si še dopisovali, dokler niso prišla z ruske fronte sporočila, da so padli. Kolikor vem, je eden izmed njih po vojni prišel domov v Nemčijo in čez mnoga leta obiskal v Veržeju Tuniko Janežič, poročeno Svatina. Osem let je preživel v ruskem ujetništvu.

Junija je starejša učiteljica »Peresce« organizirala tečaj nemškega jezika v pevski sobi župnišča. Za vsak dan poučevanja je zahtevala plačilo. Učili smo se gotico, ki nam je delala velike težave. Nemci so organizirali Steirische Heimatbund – Štajersko domovinsko zvezo. Vanjo so sprejemali ljudi, ki so kolikor toliko ustrezali nemški arijski rasi. Vsi smo morali na tako imenovani rasni pregled, na katerem so ugotavljali poreklo, izgled, velikost itd. Zelo so pazili, da ne bi bili v sorodu z Židi. Na osnovi tega pregleda so delili legitimacije: rdeče so dobili tisti, ki so se imeli za Nemce, ki 6so dokazali, da so nemškega porekla ali so sodelovali s člani Kulturbunda. Večina ljudi je dobila zelene legitimacije, ki so pomenile, da boš postal Nmec, ko boš izpolnil njihove zahteve, zlasti to, da se v največ štirih letih naučiš nemško. Tistim, ki jim to ne bi uspelo, je grozila izselitev. Nekaj ljudi sploh ni dobilo legitimacije, zato so bili ves čas v nevarnosti, da jih bodo izselili. Naša družina je tak pregled opravila pred več komisijami v bivšem župnišču, kjer si je prostore uredila Heimatbund. Pregled so opravljali za to izbrani Nemci, pomagali so jim domačini, ki so že prevzeli različne funkcije v nemški službi. Na zeleno legitimacijo smo dolgo čakali in jo dobili verjetno po zaslugi Šonajeve Mire, ki je bila v službi pri Heimatbundu v Mariboru. Brat Tone, ki je končal tretji razred gimnazije v Murski Soboti, legitimacije ni dobil. To mu je kasneje koristilo, da mi ni bilo treba v nemško vojsko.

Sedež vseh služb občine Veržej je bil v Križevcih pri Ljutomeru v prostorih hranilnice in posojilnice in pri Štraklovih, ki so si po požaru zgradili novo hišo. Za župana je bil postavljen Ivan Cmerekar, za blagajnika Martin Šonaja, za matičarja Rajmund Topolovec, za preskrbo je bil odgovoren Anton Rožmarič, vsi iz Veržeja, tudi občinski sluga Franc Ropoša. Tajnik je bil Franc Osterc iz Iljaševcev. Ni mi znano, na podlagi katerih kriterijev so bili imenovani. Domnevam, da so vsaj vodilni morali imeti neke zasluge pri organiziranju nemških nacističnih organizacij pri nas že pred vojaško zasedbo. Volitev pa ves čas okupacije ni bilo.

Po vaseh (ali za več vasi skupaj) so bili nastavljeni Ortzbanführerji, katerih naloga je bila skrbeti za razvoj vasi. Za naš okoliš je to vlogo opravljal Ivan Šoštarič, ki je skrbel predvsem za selekcijo živine, nabavo kmetijskih strojev, umetnih gnojil, semen ... Poleg tega je skrbel še za obvezno oddajo kmetijskih pridelkov. Zato se je ljudem večkrat zameril, ko je moral prešteti kokoši na kmečkih dvoriščih in predpisati obvezno prodajo jajc. Nemci so v tem času organizirali tudi druge dejavnosti in na vodilna mesta postavljali svoje zanesljive ljudi. Za matere in otroke je skrbel Milica Hanžekovič, za kmečke žene Šonajeva (Gajsarjeva) itd.

Nemci niso postavljali svojih ljudi le na gospodarskem področju, ampak tudi na političnem. Tako imenovani Blokleiterji so morali skrbeti za politično stanje v svojem okolišu. Vsakega, ki bi delal zoper oblast, so morali prijaviti nadrejenim ali gestapu – tajni policiji. Te funkcije so dobili tisti, ki so pri organizaciji Steirische Heimathund prejeli rdeče legitimacije. Nemci so delali veliko propagando za nemštvo, povsod so izobešali zastave s kljukastim križem, lepili plakate, na katerih so naznajali, da nismo več Slovenci, ampak Vindišarji in Štajerci, da bomo čez čas postali Nemci. Prepovedali so nam govoriti slovensko. V trgovinah, gostilnah in drugih javnih prostorih so bile table z napisom »Tu se govori nemško«. Take napise so si lepili tudi nekateri zagrizeni nemškutarji iz Veržeja, čeprav sami sploh niso znali nemško. Vsi šoloobvezni otroci so morali 1. septembra priti v šolo. Iz takratne Nemčije so k nam prišli nemški učitelji. Šolski upravitelj je postal August Pratner, učitelji pa so bili Pratnerjeva žena, Hilda, Mina, Franci. Pozneje je kot učitelj prišel še nek mlad fant, čigar imena si nisem zapomnil. Šolski upravitelj Pratner je bil zelo strog, bil je nemški oficir in član SA (Sturmabteilung), pozneje je bil premeščen v Ljutomer kot vodja Hitlerjeve mladine.

V šoli smo se učili samo nemško. V začetku nismo ničesar razumeli in učitelji niso razumeli nas. Učili so nas, kdo je naš »führer«, recitali smo nemške pesmi, peli smo himno in pesem ob dviganju nemške zastave vsako jutro. V učilnicah so odstranili vse slike in križ, na stene pa obesili Hitlerjeve slike in nemške parole. Najprej nas je učila učiteljica Pratnerjeva, starejša zadrtá ženska, zelo neprijazna in stroga. Ko jo je kakšen učenec razjezil, ga je ozmerjala s »serbiše švajn«. Z možem si nista bila kdo ve kako dobra, saj je gospod Pratner rad pogledal za gospodično Hildo, ki je bila zelo lepa, dokler ni dobila ekcem. Ko smo se učili izgovarjati številke od ena do sto, smo

morali to narediti v zelo kratkem času. Nekega dne v septembru, ko je bila voda v Muri že precej hladna, smo se morali vsi učenci iti kopat. Voda je bila res precej hladna, vsi smo morali stati do pasu v vodi tako dolgo, da smo brez napake prešteli do sto. Nemci so nas bolj učili razne vojne veščine kot splošne predmete (»gelende špil«). Za vsako malenkost so nas kaznovali z različnimi kaznimi. Sto počepov z odročenimi rokami, na katere so nam obešali uteži, je bilo nekaj vsakdanjega. Včasih smo morali dolgo ostati v šoli, topli so nas s palicami. Učitelj z očali, čigar ime sem pozabil, je bil najstrožji pri kaznovanju. Za majhne prekrške si je izmišljal najrazličnejše kazni, s katerimi je ponižal učenca. Če se nisi upal pomeriti s sošolcem v boks, si moral na ves glas kričati, da si strahopetec (»feingling«).

V naslednjih razredih se je to začelo počasi umirjati. Pratner je bil premeščen v Ljutomer, k nam pa je prišel starejši gospod Maks Mandelj. Pratner je v Ljutomeru prevzel funkcijo vodje nemške mladine za celoten okraj in šolsko upraviteljstvo ljutomerske osnovne šole. Pisarno je imel v prvem nadstropju župnišča. Ljutomerski župnik gospod Lovrec je moral v kaplanijo, tako da je celotno župnišče zasedla Hitlerjugend.

Nekega dne je učiteljica mene in še nekaj sošolcev določila, da se moramo udeležiti vaj »fanfarenzuga« v Ljutomeru, zborna mesto v župnišču. V Ljutomer smo se peljali s kolesi, slabo oblečeni, tudi se nismo najbolje odrezali ob zelo disciplinirani skupini mladincev, ki so že odlično igrali na fanfare in bobne. Pred župniščem so nas postrojili in odkorakali smo v Seršenov log, kjer je bilo vežbališče. Ljutomerski fantje so nas gledali zviška, nas poniževali, saj smo bili skoraj raztrgani, nekateri s predpasniki in smo izgledali prav kmečko v primerjavi z njimi, ki so bili urejeni v svojih uniformah. Vodja tega »fanfarenzuga« je bil ljutomerski mladinec Wolf. Grupa je štela okrog 80 mladincev, polovica je imela fanfare, druga polovica bobne. Na vežbališču smo morali prenašati lesene cepanice z enega konca loga na drugega. Ko smo po treh urah delo opravili, smo se javili vodji, ki je Ljutomerčane naščuval na nas, da so nas pretepli in spodili domov.

Ko sem hodil v zadnji razred osnovne šole, sem ob neki priliki izkoristil učiteljičino odsotnost in šel pogledat domov, kako so gasili apno, ki ga je oče kupil za gradnjo hlevov. Računal sem, da gospe ne bo hitro nazaj, kot je to bilo običajno. A proti pričakovanju se je hitro vrnila, in ker me ni bilo v razredu, me je kaznovala z negativno oceno iz računstva, kar je pomenilo, da ne bom mogel uspešno končati osmega razreda.

Iz šole sem izstopil konec šolskega leta 1943. Pomagal sem delati na posestvu. Poleg staršev je bila doma še dekla Ana, bratje Tone, Drago, Lojze in jaz. Vsi smo pomagali pri delu, zato je kmetija spet dobro uspevala. Oče je nabavljaj stroje, ki so se sicer težko dobili, zato pa nam je veliko pomagal gospod Šoštarič kot Ortzbauernführer. S Šoštaričevimi smo si bili zelo dobri, pri delu smo si pomagali, tako da smo nekatere stroje kupili skupaj.

Slamoreznica za rezanje silosa je bila v lasti Jauševca, Osterca, Šoštariča in nas. Mulec nam je izdelal gnojnično črpalko s kapaciteto 1000 litrov v minuti, nabavili smo elektromotor, cirkularko sta izdelala Andrej Osterc in Mulec, kupili smo konjsko kosilnico in trosilec umetnega gnoja. Redili smo več glav goveje plemenske živine. Takoj po okupaciji je oče pri razpadli vojski nabavil dva bela konja. Ko je enega moral predati nemški vojski, smo kupili žrebico od Seršenovega Jakoba iz Banovcev. Imeli smo zopet dobro konjsko vprego in delo na kmetiji je bilo spet uspešno. Kmetijski stroji so nam olajšali delo, saj ni bilo treba ročno kositi, z ročno črpalko črpati gnojnice, ne ročno žagati drv ali rezati slame in koruznice.

Tudi mladi smo si kupili ribolovno dovolilnico. Koncesijo za ribolov je izlicitiral Anton Kapun (Tonek). Imeli smo pravico loviti ribe po murskem rokavu od lesenega mostu do Mursovega mlina na Krapju. V tem potoku je bilo polno rib, zlasti še po veliki vodi ali ob drstenju. Ob ugodnem vremenu smo s Frasovimi fanti vedno bili pri potoku in ribarili. Skoraj vsakokrat smo ulovili nekaj kilogramov rib, čeprav je bilo naše ribolovno znanje minimalno. Ko je Mura prestopila bregove, smo ribarili pri malem železniškem mostu – včasih tudi celo noč. Ulov je bil zadovoljiv in ribe so bile vedno na jedilniku.

Angloameriška letala so ob vsakem lepem vremenu bombardirala Dunaj in Gradec in preletala našo vas. Letela so visoko, da jih niso dosegale granate iz protiletalskih topov. Nemci so imeli protizračno obrambo v Dobravi in so večkrat streljali na letala, ki so se vračala, še posebej, če je katero zaradi okvarc letelo nižje. Videl sem, kako je ob obstreljevanju Maribora protizračna artilerija sestrelila letalo, ki se je v zraku vnelo, se prelomilo na dvoje in strmoglavilo. Prav tako sem videl, kako je iz okvarjenega in gorečega letala izskočilo pet padalcev. Letalo je padlo na tla pri Runču in eksplodiralo. Neko drugo letalo je odvrгло bombi v Raščici in nastali sta veliki jami. Ko so se nekega dne letala vračala iz Avstrije, je eno odvrгло rezervoar za gorivo nad njivami pri Banovcih. Padel je na cesto tam, kjer je zdaj kopališče. Tekli smo tja, neki fant je vrgel vžigalico na razliti bencin in zagorelo je z velikim plamenom. K sreči je veter plamen usmeril v drugo smer, sicer bi nas ogenj zajel in se ne bi mogli rešiti.

S Tonetom sva se s kolesi večkrat peljala v vinograd in tam pomagala pri delu, zlasti pri škropljenju, ko sva nosila škropivo. Kopanje, rezanje in vezanje so opravljali najeti delavci. Takrat je bilo treba v vinograd peljati kruh, zaseko in dati delavcem pijačo. Oče in mama sta nam že zaupala ključe kleti, v kateri je bilo vino in jabolčnik za delavce. Delavci so bili mojega prihoda vedno veseli, saj so vedeli, da bodo dobili pijačo, kar pri starših verjetno ni bila praksa. Pozimi 1944 sva šla z Dragom v vinograd s smučmi. Bil je velik sneg, po cestah lepo zglajen, tako da so se lahko vozili s sanmi, pa tudi smučji so lepo tekle. Frasov oče Jakob in naš oče sta tam žgala žganje iz grozdnih tropin, midva pa sva ves dan presmučala.

Skupna površina našega vinograda je bila 1,70 hektarja, od tega 1,20 hektarja čistega vinograda, ostalo sta bila sadovnjak in stavbno zemljišče. Tu je bila s slamo krita stanovanjska hiša, v kateri je stanovala družina Rožmarič, gospodarsko poslopje z veliko stiskalnico, hlevi za konje, za govejo živino, svinjaki in listnjak. Za delo v vinogradu smo porabili kakšnih 200 delovnih dni v letu. Na trgatev smo poleg plačanih delavcev pripeljali tudi 10-15 domačih ljudi. Zgodilo se je tudi, da smo se s konji pripeljali na trgatev, pa je začelo deževati in dežju ni bilo konca. Za nas otroke je to bilo nekaj izrednega, saj smo lahko šli iskat kostanje, se igrali, zabavali, uganjali norčije, kot na primer takrat, ko smo viničarjevi kozji odrezali brado (kec). Tudi starejši so bili dobre volje, saj je bila pijača vedno na mizi. Nekoč je deževalo ves teden, pojedli smo že vse, kar smo imeli pripravljeno za trgatev, zato je moral nekdo domov, da so zaklali drugega prašiča in je bilo hrane spet dovolj. Spomini na naš vinograd so nas nekaj nepozabnega. Ko se je oče odpravljatja, smo ga prosili, ali lahko gremo z njim. Oče je bil vesel spremstva, saj je na vozu zaspal in je bil bolj sproščen, če smo bili z njim. Od nas je zahteval le to, da se izostanek iz šole izprosimo sami. Učitelja sem vedno prosil v očetovem imenu in vedno mi je uspelo.

Tudi v letu 1944 smo imeli trgatev v začetku oktobra.

Jeseni 1944 so Nemci na našem področju začeli graditi utrdbe in so mobilizirali civiliste, da so z nemško mladino in vojaki pomagali pri delu. V Veržeju je bilo takrat nekaj tisoč mladincev Hitlerjugend, ki so sodelovali pri gradnji utrdb, saj se je od Madžarske k nam hitro bližala vzhodna fronta. Vsaka hiša je morala dati vsaj enega za delo sposobnega člana, v velikih družinah sta morala na prisilno delo dva ali celo več družinskih članov. Oče se je izmikal tej mobilizaciji, zato je vedno pošiljal na delo mene ali brata Toneta. Vseh šest mesecev sva delala na »stefungsbau«. V glavnem smo kopali jarke, gradili bunkerje, sekali les in tako dalje. Za mlade je bilo delo zelo naporno, predvsem zato, ker so nas nemški vojaki priganjali in nam odredjali visoke norme, ki si jih moral opraviti. Poleg tega je bilo delo zelo nevarno, ker so nas preletali anglo-ameriški avioni »tifligerji«. Spominjam se, kako so med gradnjo železniškega mostu streljali na lokomotivo, ki je dovažala material za gradnjo mostu.

Oktobra 1944 je v Ljutomeru iztiril potniški vojaški vlak, ki je peljal ranjence s fronte v zaledje. Ravno tega dne smo končali trgatev v vinogradu. Tja smo se pripeljali s traktorjem »Landbuldog«, vozil je Franc Janežič (Kruc). Ko je popoldne prišel po nas, je že znal povedati to novico. Sicer smo mu verjeli, a smo vseeno mislili, da kaj hudega ne more biti. Toda na poti domov smo se pri ljutomerskem pokopališču prepričali, da je bila nesreča huda. Mrtve so nosili na pokopališče, ranjence pa v različne dvorane in v radgonsko bolnišnico. Imeli smo srečo, da je bila tema. Vojaki in reševalci so si svetili z baklami in dosti dlje od sebe niso videli. Neki žandar v naši bližini je vprašal, ali smo že natovorjeni. Nismo ga razumeli, a je nekdo izmed naših delavcev

odgovoril: »Jawohl!« Žandar je zamahnil z roko in vozniku zapovedal, naj pelje v bolnico v Radgono. Tako smo se izmotali iz tega vrveža in se srečno pripeljali domov.

4. oktobra 1944 so ruski kozaki ujeli Babičevega Dorča na njegovem domu. Bil je moj sošolec v prvih razredih osnovne šole, zelo dober prijatelj – neštetokrat sva se skupaj igrala in hodila na ribolov. Bil je sicer starejši od mene, rojen 1927. Zaradi nekih malenkosti je moral na žandarmerijo, tam so ga aretirali, a jim je pobegnil k partizanom na Kozjak. Ko so Nemci napadli tamkajšnje partizane in jih razbili, je pobegnil domov in si napravil skrivališče v domači hiši. Nekdo ga je izdal kozakom, ti so ga verjetno zelo mučili. Iskali so tudi našega soseda Cmerekarjevega Juža oziroma skrite partizane ali tiste, ki niso hoteli v nemško vojsko. Ujetega Dorča so pripeljali tudi na naše dvorišče. Pozdravila sva se samo s pogledom. Prosil je za pijačo in oče mu je ponudil kozarec, a ga je kozak opozoril, da tega ne sme. Na našo prošnjo se je kozak le omeščal in dovolil Dorču izpiti kozarec rdečega vina. Dorč je izpil na dušek in tega dne sem zadnjič videl prijatelja. Za njim je izginila vsaka sled.

Pozimi 1944/45 je bilo precej snega, vendar dela na »štelungsbaik« niso prenehala. Morali smo hoditi na delo, čeprav nismo imeli ne primerne obutve ne obleke. Čevlje nam je šival čevljar Svatina, lesene podplate je izdelal mizar Janežič. Vsak otrok je dobil le en par čevljev, ki so bili venomer mokri. Če smo jih posušili na krušni peči, so postali trdi, da si jih komaj dobil na noge. Zaradi tega smo vsi bratje dobili težke ozebline, posledice katerih še danes čutimo.

Ko smo nekega dne v decembru šli na delo, smo slišali močno streljanje. Na Grlavi pri Prelogovih so ruski kozaki izsledili partizane in vnel se je boj. Padli so vsi partizani in nekaj kozakov, hišo so požgali, smrt sta v ognju našla tudi Prelogova oče in mati. Otrok ni bilo doma, zato so se rešili. Najstarejša hči Stana je skočila skozi okno in se skrila v kupu koruzne slame. Videl sem, kako sta iz Banovcev proti Veržeju tekli najmlajša hči Danica in sosedova hči Anica Novak. Skrili sta se pri Šonajevih. Naslednjega dne me je Šonajeva gospa prosila, naj nesem pismo k Šoštarčevim v Krištance. Zaupno mi je rekla, naj pisma nikomur ne dam, sploh pa ne žandarjem ali kozakom, ki so tam še nekaj iskali. Za dobro opravljeno delo mi je obljubila smuči. Na poti v Krištance sem seveda moral mimo požgane Prelogove domačije. Videl sem dim in kozake, ki so brskali po pogorišču. Naročeno sem uspešno opravil in kasneje izvedel, da se je tam zadrževal Jan Ros, ki je bil takrat sekretar Osvobodilne fronte za ljutomerski okraj. Sporočilo je bilo namenjeno njemu. Šonajeva gospa mi je res podarila lepe, sicer rabljene lesene smuči.

Delo pri gradnji utrdb je potekalo z veliko naglico. Največje gradbišče je bilo na gornjem polju v Komarombi. Tam je delalo največ mladine iz okolice avstrijskega Gradca. Gradbišče so poimenovali Mariazell, ker je bilo od tam verjetno največ mladincev, starih med 14 in 16 leti. Drugo večje gradbišče je bilo v Kotičih na Osterčevi ter Strajnsakovi njivi pri Krapju, manjše pa tudi na njivi Alojza Frasa na Bunderlovi njivi na Široki poti. Vsa gradbišča so bila med sabo povezana s strelskimi rovi, z notranje strani pa prepletena s šibjem. Bunkerji so bili leseni, lahko bi rekli montažni. V izkopano jamo velikosti 5 x 3 metre so položili iz desk narejene elemente z močnimi navpičnimi in horizontalnimi tramovi, nad tem je bila plast zemlje in tri plasti debelih, ravnih smrekovih hlodov. Vse to je bilo pokrito z zemljo. Nekaj bunkerjev je bilo tudi betoniranih. Tu sem prvič videl, kako se betonira pozimi, ko je bilo 10 stopinj pod ničlo. Vodo smo segreli skoraj do vrelišča in tako mešali beton. Strelski rovi so potekali tudi v gozdu ob Muri. Dela so trajala do konca marca 45. leta, ko se je ruska fronta že približala reki. Avstrijski mladinci, ki so bili nastanjeni v Veržeju in v Križevcih, so od nas odšli, tik preden so se začeli boji med Rusi in Nemci v Veržeju.

Kolone nemških vojakov so se umikale proti Nemčiji. Noč in dan so skozi vas hitele motorizirane enote in pešadija. Nemški vojaki so ljudem pobrali nekaj konj in nekaj glav goveje živine, kakšnih drugih problemov pa z njimi ni bilo. Mi smo se z nekaterimi vojaki hitro spoznali in z njimi tudi uspešno trgovali. Prodajali smo jim jajca, oni pa nam cigarete, ki jih je zelo primanjkovalo. Ves čas okupacije se je blago za široko potrošnjo, tudi cigarete, dobivalo le na karte. Vsak odrasli je dnevno dobil le dve cigareti, zato je črna borza lepo uspevala.

V začetku aprila smo že pričakovali, da bodo Rusi vkorakali v Prekmurje. Ponoči smo gledali ognjene zarje – topovi so streljali nekje daleč na Madžarskem. 5. aprila 1945 so bili Rusi že v Prekmurju in granate so padale tudi na Veržej. Mladi smo mislili, da je vojna le med vojaki, zato se nismo ničesar bali. Dopoldne smo iskali ostanke za vojaki, ki so se z oklopnimi vozili ustavili pred veržejskim transformatorjem. Najbolj nas je seveda zanimalo orožje, pobirali smo ostanke (mi in Frasovi), a ko je granata eksplodirala blizu nas, smo pobegnili vsak na svoj dom. Hkrati je pridrvel domov oče in nas nagnal v klet. V kleti je bilo vlažno, nič pripravljeno za daljše bivanje, a tudi nevarno. Čeprav je bila klet obokana, je ob močni detonaciji odpadal omet, zato smo se preselili k sosedovim Gaberčevim, ki so imeli mnogo boljšo klet. Tu se nas je znašlo dvajset ljudi, vseh starosti – najmlajši je bil brat Janez, star komaj nekaj mesecev, najstarejša je bila Cimermanova, mogoče Senčarjeva, mogoče osemdeset let. V klet smo nanosili slame, jo pokrili s ponjavo in ležali na tem. Ker je bilo v skupini precej žensk, smo molili, molili, molili ... Vse dele rožnega venca in znova...

Štefanečev Franc se je tega naveličal in spraševal ženske, kdaj bo konec: vse smo že trikrat zmolili in bi moralo zadostovati! Seveda ga starke niso poslušale in molilo se je naprej. Ko je kaka granata udarila zelo blizu, je zračni pritisk ugasnil petrolejko. Granate so udarjale celo noč in med pokanjem so se kolone nemških vojakov pomikale proti Avstriji.

Rusi so že podnevi prešli Muro in se vkopali ob murskem nasipu v Komarombi, to je tam, kjer so bile največje utrdbe. V njih podnevi ni bilo vojaške enote, pač pa so vojaške položaje varovali starejši vojaki – »folksšturm«. Rusi tega niso vedeli, saj bi lahko brez večjih težav zavzeli te utrdbe. Prehod čez Muro so Rusi vzeli preveč zlahka. Ljudje iz Dokležovja so jih opozarjali na nevarnosti, ki prežijo v Muri, a so trdili, da so prebredli Dnjeper in bodo tudi to rečico. A tiste dni je »rečica« močno narasla, voda je dosegla bregove, je tudi zelo hitra, na kar Rusi niso računali. Postavili so jekleno vrv čez reko, nanjo pripeli vojaške čolne in si naredili brod. A voda je hitro nosila čolne niže, kjer so jih čakali Nemci, tako da so Rusi izgubili veliko vojakov že pri samem prehodu reke.

Ponoči s 5. na 6. april je utrjene položaje zasedla neka nemška SS-tankovska enota. Eden od vojakov je v svojih spominih Od Blatnega jezera do reke Mure opisal boje v Veržeju. Posebno zanimiv je opis, kako so se srečali z ruskim vojakom, kateri ga je vrgel pod sebe, a ga je rešil prijatelj, ki je Rusa z vojaško lopato treščil po kosmati kapi. Rešil ga je gotove smrti.

Ruski napad se je začel ob zori med tretjo in četrto uro. Rusi so večkrat jurišali, okoli pete ure zjutraj pa so potisnili Nemce že na obrobje Veržeja. Nemcem se je posrečilo pretgati jekleno vrv čez Muro in onespobiti rusko preskrbo, zato je ruski napad slabel. Nemci so šli v protinapad in potisnili Ruse spet k reki. Večina ruskih vojakov, ki so plavali na drugo stran, je utonilo, veliko je bilo ubitih ali ujetih. V Bunčanih pri Petovarjevih so našli okoli sto ujetnikov. Nikoli nismo izvedeli, koliko ruskih vojakov je v resnici padlo v tej borbi. Po moji oceni nekaj sto. Na murskosoboškem pokopališču, kamor so po vojni prepeljali posmrtno ostanke najdenih in izkopanih ruskih vojakov, je zapisana številka 980.

V Pomurju sta bili le dve taki bitki: v Veržeju in na Razkrižju, kjer so na ruski strani sodelovali tudi bolgarski vojaki. V spominu sta mi ostala dva dogodka tistega dne, sam sem bil prisoten. Gaberčev Viktor (hlapec) je v kleti povedal, da je v njihovem sadovnjaku videl ruske vojake. Seveda sem bil radoveden, kakšni so, zato sem šel sam pogledat. Res sem videl štiri ruske vojake, ki so si v bližini pokopališča morali sami skopati jamo. Moje početje je bilo nevarno, zato sem se hitro umaknil v klet in povedal, kaj sem videl. Vtem smo že slišali rafal iz brzostrelke. Na skrivaj smo šli gledat, kaj je bilo. Ruski ujetnik je moral pokopati svoje tri tovariše, njega pa so ustrelili na gnojišču pri šoli. Za vedno mi bo v spominu ostal tudi pogled na previjališče za šolo: prostor, velikosti 10 krat deset metrov, je bil posut s slamo, 40

centimetrov debelo, ki je bila povsem krvava. Videl sem dolge kolone ranjencev, ki so jih spravljali sem, previjali rane in jih pripravljali za nadaljnjo oskrbo.

Popoldne je streljanje ponehalo, slišali so se le še posamezni rafali. Vojaki z bojišča so se vrnili, zamenjali so jih drugi. Velika skupina je prišla tudi na naše dvorišče, sami mladi fantje, vsi z oznako SS. Radovednost nas je gnala mednje. Razkazovali so nam epolete, ki so jih pobrali ruskim komisarjem, oficirske pasove ter druge predmete – trofeje, s katerimi so se hvalili. Nam niso storili nič hudega, niti nas niso nadlegovali za hrano in pijačo.

Za nas v kleti, zlasti za najstarejše, je bilo najhuje, ko so trajale najhujše borbe in je bil izid še negotov. Nemški oficirji so prišli v klet, češ da moramo zapustiti prostore, ker bodo tu pripravili bunker za poulične boje. Prosili smo, jokali in molili, vendar so vztrajali. Čez nekaj časa je prišla novica, da so Nemci vrgli Ruse nazaj, zato smo lahko ostali.

Marburgerzeitung je naslednji dan poročal, da je »mostobran v Veržeju uničen«. Danes se nam zdi to skoraj neverjetno, saj smo skoraj do zadnjega tedna pred dokončnim zlomom »Tretjega Rajha« prejeli časopise in drugo pošto.

Rusi niso več poskusili prodreti na to stran Mure. Nemške vojaške enote so se umaknile, zamenjale pa so jih madžarske, ki so se borile na Hitlerjevi strani. Madžarski vojaki so bili slabši od nemških, toda tudi z njimi smo se hitro spoznali. Zelo radi so kartali in so nas vabili k igri. Zelo hitro smo tudi začeli tolči njihov jezik. Enkrat sem tudi sam igral z njimi – v Kosovem sadovnjaku na vojaški odeji. Ko je sonce pregrelo odejo, so uši kar mrgolele, a nas to ni motilo, saj smo bili vsi ušivi. Na odeji je bil kup denarja, in to vseh vrst. Ko sem videl ugodno priložnost za zmago, sem se odločil kartati za cel kup. Igro sem dobil, segel po denar, a mi ga Madžari niso hoteli dati. Dobil sem le toliko, kolikor sem imel svojega denarja. Protestiral sem, a so me spodili.

Madžarski vojaki so imeli tudi malokalibrske puške, s katerimi so streljali kokoši in jih kradli. Včasih so tudi nas povabili, da smo za kos kruha ali jajce preizkusili svoje sposobnosti v streljanju – a jih seveda nismo imeli. Želja, da bi tudi sami imeli puško, je bila velika, zlasti ko smo izvedeli, da jo Frasovi fantje že imajo. Skušali smo jo kupiti za nekaj masti in žgane pijače, česar je takrat že primanjkovalo. Mi smo še imeli nekaj masti in druge hrane, vse skrito v enem od treh silosov, da ne v primeru požara ne bi zgorelo. Madžari so na našem dvorišču postavili vojaško kuhinjo, tam so imeli tudi konje in nekaj druge živine, ki so jo krmili z našo silažo. Ko smo že drugo jamo skoraj pokrmili, je vojakom postalo sumljivo, zakaj ne odpremo tretje silosne jame, v kateri je bil shranjen kosilni stroj, okrog 300 kilogramov pšenice, 85 kilogramov ržene moke, tunka z mastjo, nekaj knjig in še nekaj stvari. Ko

nam je zmanjkalo vsega, smo morali odpreti tretjo jamo, a razočaranje je bilo veliko: madžarski vojaki so ponoči vse pobrali in jamo spet lepo zakrili z zemljo. Za našo družino se je začelo stradanje. Sposodili smo si nekaj ječmena, ga ročno zmelili in pekli ječmenov kruh.

V vodo je padla tudi nameravana kupčija z enim od vojakov – od njega bi v zameno za hrano kupili puško, zato smo se odločili, da jo ukrademo. Načrt sva naredila z bratom Dragecom, ki je že imel nekaj izkušenj s krajno vojaškega orožja in streliva. Puška je bila shranjena na slami, kjer so vojaki spali. Ko ni bilo v bližini nobenega vojaka, je Dragec puško omotal v slamo ter vse to odnesel v konjski hlev. Orožje smo premazali z bučnim oljem, ga shranili v vrečo in zakopali pod konjske jaslji.

Fantje smo se radi hvalili, koliko orožja smo ukradli. Jaz sem se pohvalil Bunderlovemu pastirju Ernestu Horvatu, ki je kupoval malokalibrsko puško od istega vojaka. Vojak je po naši kraji naročil Ernestu, naj izve, kdo so tatovi. Ker je vedel, je tudi takoj povedal, da je orožje skrito pri meni. Še isti dan so me obkolili štirje madžarski vojaki in mi zapovedali, naj izdam, kje je skrito orožje. Tajil sem, se delal nevednega. Odgnali so me k nekemu oficirju pri Ostrečevih, ta mi je grozil celo s smrtjo. Ker sem vztrajno tajil, so me odvedli k višjemu oficirju v bivše župnišče. Tudi tam nisem ničesar izdal, zato sem moral v štab pri Seršenovih. Zasliševal me je višji oficir, ki je ugotovil, da ne bom ničesar povedal, zato je zahteval soočenje z Bunderlovim Ernestom. A tudi tam sem trdil, da z Ernestom nisem nikoli govoril o tem. Ker je Ernest vse povedal, so me nato gnali še k madžarskemu majorju, ki je stanoval pri Seršenovih nad trgovino. Tudi tam nisem ničesar priznal. Major mi je svetoval, naj puško vrnem, sicer bodo naredili preiskavo, in če bodo našli kakršno koli orožje, bodo ukrepali po nemških vojnih predpisih. Tega sem se zbal. Povedal sem, da imam več bratov in da bom poskusil izvedeti, ali je morda kateri izmed njih vzel orožje. Ko so me gnali proti domu, sem se domislil, da orožje lahko vrne najmlajši brat Lujz, kar se je tudi zgodilo. Madžari so se še tisto noč umaknili iz Verzeja.

Ruski vojak, ki se je prebil skozi nemško fronto, se je skrtil pri Jurinčevi Katiki v kopici slame. Hranil se je z nekaj latmi koruze, pil kalužno vodo, ki je pritekala ob dežju pod slamnato kopico. V skrivališču je zdržal štirinajst dolgih dni, nato se je predal Madžarom. Gospodinja Katika ga je videla in Madžare prosila, naj ga pustijo pri njej za hlapca. Veliko jim je morala obljubiti, saj so ji Madžari ugodili. Ta vojak je 14. maja prišel k odkopu treh ustreljenih ujetnikov v Gaberčevem ogradu. Prepoznal jih je in med jokom povedal, da so vsi trije iz njegovega kraja in da so bili dobri prijatelji. Naš Tone mu je izročil pisma, ki smo jih našli pri ustreljenih.

Madžari so ves čas držali frontno črto na reki Muri. Menjavali so vojake v strelskih jarkih, včasih tudi zagnali preplah ter se z motorji in drugimi prevoznimi sredstvi odpeljali na bojišče. Seveda so utrpeli tudi žrtve. Mrtve

so pokopali v gozdu, levo od nogometnega igrišča v Koroševi šumi (Prdačevi). Bilo jih je 28, vsaj tako je pisalo na vojaškem križu, ki so ga postavili tam. Po vojni je ta grob ostal opuščen in danes ni o njem več nobene sledi.

Vseh pet tednov, kolikor je trajala fronta na Muri, ni bilo miru. Skoraj vsak dan je padlo nekaj granat na Veržej ali okolico, a večje škode niso naredile. Potem ko se je oče že preselil iz Gaberčeve kleti domov v našo klet, nam je nekega dne naročil, meni, bratu Tonetu in Frasovemu Frančku, da mu za boljšo varnost prinesemo betonske plošče izpred šole, namenjene pa so bile za šolsko zaklonišče. Sredi popoldneva smo se z nosilnimi koli odpravili ponje, jih ravno hoteli naložiti, ko je priletela granata in eksplodirala nekaj metrov od nas. Na srečo je padla ob cestni rob tako, da smo bili v mrtvem kotu, da so drobcu granate leteli preko nas in nas niso poškodovali. Skočili smo v šolske prostore in se zatekli v klet, kjer je bilo varno. Po končanem streljanju smo se vrnili domov brez betonskih plošč. Morda so nas Rusi opazovali, saj je skoraj nemogoče, da bi granate padle tja slučajno.

Med begom so Nemci uničevali avtomobile, nekaj so jih s porušenega lesenega mostu pometali v reko, še več pa uničili tako, da so z eksplozivom razbili del motorja ali kakšen drugi del. Mladi smo se hitro navadili na vojne razmere in smo venomer stikali in iskali kaj, kar bi nam lahko koristilo za igro ali kaj drugega. Pri Cimermanovi Micki je stal na dvorišču onesposobljen osebni avtomobil, zdi se mi da mercedes s premično streho. Zelo hitro smo ga razmontirali. Jaz sem odnesel zadnje sedeže in enega prednjega, uporabljal sem jih kot ležalnike v kleti. Z njim smo se tudi »vozili« - porivali smo ga, eden je sedel za volanom, saj je bil motor seveda uničen. Vojaki nam tega niso prepovedali, le smejali so se nam.

Pod našim skednjem smo si nakopičili že lepo zalogo orožja. Vsak od nas je imel nekaj kosov pušk, municije pa cele zaboje. Dragec je imel rusko brzostrelko, a brez šaržerja, zato ga je ukradel nemškimi vojakom iz lope pri Gaberčevih. Nemci so ta del iskali in okrivili Štefanečevega Franca, ki o tem ni imel pojma. Takoj po vojni je Dragec brzostrelko predal Ivanu Škerbecu, ki je moral gnati ujetnike v Ljutomer.

Bližal se je 9. maj, ko je Nemčija kapitulirala. Večina madžarskih vojakov je ponoči odšla, le nekaj jih je ostalo na Zgornjem polju kot zaščitnica. O tem je bil dobro informiran Jože Kološa, ki se je oženil s Frasovo Haniko. Kološa je že bil vojak, na Bledu celo pri SS. Večkrat je pripovedoval o bojih s partizani, še posebej kako natančno je znal vreči bombo, da je eksplodirala na glavi partizana. Morda je lagal ali se hvalisal, a nekaj je moralo biti na tem, saj je enkrat posredoval, da je naš ujec Osterčev Južek dobil nazaj ovci in konje, ki so jih vzeli nemški vojaki. Ko je stopil prednje, jim je pokazal legitimacijo in zapovedal, naj konje izprežejo, vrmejo ovci. Takoj so naredili, kar je naročil, in ga celo strumno pozdravili. Potem po konje nikoli več niso

prišli. Kološa nas je 8. maja zjutraj nagovarjal, da napademo Madžare, ko se bodo umikali iz utrd. Čakali naj bi jih v porušeni hiši Osterčevih oziroma Cirarjevih, a si nismo upali, saj nismo imeli nobenih izkušenj in bi nam verjetno trda predla.

Tega dne smo popoldne z očetom in Šonajevim Lujzecom šli po deteljo na njivo. Med košnjo smo videli za železnico v zraku svetlobno raketo. Čez kake pol ure se je izza ograje pojavil Kardinar iz Krapja in pozval očeta, naj skupaj nekaj pogledata. Očeta precej dolgo ni bilo nazaj. Z Lujzecom sva najprej odpeljala deteljo k njim, nato sva šla nalagat za nas. Ko sva peljala proti domu, sva na križišču, kjer je sedaj združni dom, zagledala očeta, štiri ruske vojake in partizana z brzostrelkami in ročnimi bombami. Pisali so zapisnik o predaji Veržeja in oče je moral podpisati, da v Veržeju ni več nemške vojske. Seveda sem bil takoj pri njih, šli smo po vasi, tu in tam so streljali v zrak. Po končanem zaslišanju in zapisanem zapisniku jih je Bunderlov Hans odpeljal v Krapje, naložiti je moral tudi sod pijače. Naslednji dan smo pričakali bolgarsko vojsko. Zjutraj je izvidnica previdno šla skozi žito, ki je bilo že toliko visoko, da je nudilo markirno zaščito. Nato je v strelcih prešla pešadija. Škrbečev Ivo, ki je bil bolj informiran o dogodkih, je na križišču postavil tablo »živel maršal Tito«, »Živela nova Jugoslavija«. Ko so se pripeljali bolgarski oficirji, so zahtevali napis »Živela armija bugarska«.

Tako se je končala druga svetovna vojna.

Sodni proces obtoženih sodelovanja z oboroženo skupino v Slovenskih goricah, 1946

V Pokrajinskem arhivu v Mariboru je med dokumenti o zaplembi premoženja (Komisija za upravo narodne imovine)¹ Okrajnega sodišča Ljutomer ohranjen dokument o izreku kazni obtoženim sodelovanja z oboroženo organizacijo, imenovano »prvo brigado slovenskih Matjaževih odredov«, katero je vodil kot komandant Bedo Lovro.

Obtoženci so bili obsojeni na Okrožnem sodišču v Mariboru dne 30. 9. 1946. Spis sodbe je v vednost prejelo Okrajno sodišče Ljutomer, dne 17. 1. 1947.

Priprti obtoženci so bili krivi sodelovanja z oboroženo skupino (četniki), ker so jo materialno podpirali in je niso prijavili državnim oblastem, čeprav so se zavedali kaznivega dejanja, saj se je oborožena skupina predstavljala kot skupina križarjev, ki se bori proti obstoječi politični oblasti, za vzpostavitev monarhije Kralja Petra Karadorđevića.

Iz I. dela obtožnice so bili obsojeni obtoženci, ki so storili kaznivo dejanje:

Kolbl Frančiška je na svojem domu v Sovjaku dne 19. in 20. julija 1946 dajala hrano in prenočišče 24 članom oborožene križarske tolpe;

Horvat Štefan je na svojem domu v Žihlavi dajal hrano 4 članom oborožene tolpe;

Markovič Franc je na svojem domu v Žihlavi 15. in 16. julija 1946 dajal hrano in prenočišče neugotovljenemu številu članov oborožene križarske tolpe;

Belec Alojz je na svojem domu sredi julija 1946 dva dni dajal hrano in prenočišče od 5 do 7 članom oborožene križarske tolpe;

Korošec Franc je na svojem domu v Zg. Dupleku 30. junija 1946 dajal hrano in stanovanje 15 članom oborožene križarske tolpe;

Kšela Stanislav je na svojem domu v Bolehnečicah v času med 14. in 16. julijem 1946 dajal hrano in stanovanje 10 članom oborožene tolpe;

Senčar Alojz je na svojem domu v Bolehnečicah 1 dan sredi meseca julija 1946 dajal hrano in stanovanje od 5 do 7 članom križarske tolpe;

¹ SI-PAM, Zp O633, Okrajno sodišče Ljutomer, šk. 566, 1947

Ajlec Jurij je na svojem domu v Bolehnečicah 2 dni v začetku julija 1946 dajal hrano in stanovanje 7 članom križarske tolpe;

Zamuda Franc je na svojem domu v Bolehnečicah 2 dni v začetku meseca julija dajal hrano in stanovanje 4 članom oborožene križarske tolpe.

Imenovani obtoženci so bili obsojeni na sledeče kazni:

Kolbl Frančiška, posestnica v Sovjaku, na 7 let odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja, izgubo političnih in državljanskih pravic za 3 leta, 1000 din povprečnine;

Horvat Štefan, posestnik v Zihlavi, na 4 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja, izgubo političnih in državljanskih pravic za 2 leti, 500 din povprečnine;

Murkovič Franc, posestnik v Zihlavi, na 5 let odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja, izgubo političnih in državljanskih pravic za 2 leti, 600 din povprečnine;

Belec Alojz, posestnik v Slabtincah, na 6 let odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja, izgubo političnih in državljanskih pravic za 3 leta, 800 din povprečnine;

Korošec Franc, ml. posestniški sin v Završki vasi, na 5 let odvzema prostosti, s prisilnim delom, izgubo političnih in državljanskih pravic za 3 leta, povprečnine se oprosti;

Kšela Stanislav, posestniški sin v Bolehnečicah, na 6 let odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja, izgubo političnih in državljanskih pravic za 3 leta, 700 din povprečnine;

Senčar Alojz, posestnik v Bolehnečicah, za 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja, izgubo političnih in državljanskih pravic za 2 leti, 400 din povprečnine;

Ajlec Jurij, posestnik v Bolehnečicah, na 5 let odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja in izgubo političnih in državljanskih pravic za 3 leta, 700 din povprečnine;

Zamuda Franc, posestnik v Bolehnečicah, na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, zaplembo premoženja in izgubo političnih in državljanskih pravic za 2 leti, 400 povprečnine.

Prav tako so bili obsojeni obtoženci iz II. dela obtožnice, ki so po mnenju sodišča vedeli za obstoj in zatočišče oborožene skupine, pa je niso prijavili organom državne oblasti in so s tem zakrivali kaznivo dejanje. Obsojeni so bili:

Šafarič Terezija, delavka iz Kapele pri Radencih, na 1 leto in 6 mesecev prisilnega dela, brez odvzema prostosti, na izgubo političnih in državljanskih pravic za 1 leto in plačila 300 din povprečnine;

Trčavec Antonija, delavka iz Sv. Petra, na 6 mesecev prisilnega dela, brez odvzema prostosti, povprečnine se oprosti;

Korošec Franc, posestnik v Završki vasi, na 1 leto prisilnega dela, brez odvzema prostosti, na izgubo državljanskih in političnih pravic za 1 leto, 400 din povprečnine;

Mulec Amalija, delavka iz Spodnje Korene, na 6 mesecev prisilnega dela, brez odvzema prostosti, na izgubo političnih in državljanskih pravic na 1 leto, povprečnine se oprosti;

Lenhart Marjeta, delavka iz Maribora, na 6 mesecev prisilnega dela, brez odvzema prostosti, na izgubo političnih in državljanskih pravic za 1 leto, 500 din povprečnine;

Fekonja Otilija, delavka v Mariboru, na 1 leto prisilnega dela, brez odvzema političnih in državljanskih pravic, povprečnina se oprosti.

Obtoženi Slana Franc, posestnik v Bolehnečicah, in Kamler Jakob, posestnik v Ciglencih, sta se oprostila obtožbe, da sta vedela za obstoj, organizacijo in zatočišča oborožene skupine.

Vsi obsojeni iz I. dela obtožbe, ki jih je sodišče bremenilo sodelovanja z oboroženo skupino, so se pritožili na Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani, zoper sodbo Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 30. 9. 1946. Sodišče na II. stopnji je pritožbe glede izreka krivde zavrnilo, upoštevalo pa je olajševalne okoliščine pri nekaterih obtožencih in jim pri tem znižalo kazen v razsodbi z dne 17. 12. 1946. Znižane kazni so prejeli:

Kolbl Frančiška, na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 5 let, na zaplembo premoženja ter na izgubo političnih pravic za dobo 3 leta;

Markovič Franc, na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 4 leta, na zaplembo premoženja ter na izgubo političnih pravic za dobo 2 leti;

Belec Alojz, na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 5 let, na zaplembo premoženja ter na izgubo političnih pravic za dobo 3 let;

Korošec Franc, na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 4 leta ter na izgubo političnih pravic za dobo 3 let;

Ajlec Jurij, na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 3 let, na zaplembo premoženja ter na izgubo političnih pravic za dobo 2 leti;

Zamuda Franc, na odvzem prostosti s prisilnim delom na dobo 2 leti, na zaplembo premoženja ter na izgubo političnih pravic za dobo 1 leta.

Za vse ostale obtožence, krive sodelovanja z oboroženo skupino, je sodišče presodilo, da je izrečena kazen po presoji prvostopenjskega sodišča primerna, po mnenju sodišča sicer visoka, vendar pa upravičena iz preventivnih razlogov, ker naj bi le »stroge kazni uničile banditizem, ki se je razpasel v obmejnih predelih«.

V obrazložitvi sodbe Vrhovnega sodišča je navedeno, »da so obtoženci vedeli, da imajo opravka s križarskimi tolpmi, to je z organizacijo, ki zasleduje gotove politične in protidržavne cilje, pa so pristali na to, da jo podprejo. Pravilnost tega zaključka podkrepljujejo še okoliščine, da so se člani križarske tolpe zatekali k obtoženim, ne pa tudi k drugim kmetom. Iz tega sledi, da je križarska tolpa ravno v obtožencih gledala svoje zanesljive pristaše in jih smatrala za svoje člane, pri katerih se bodo lahko nemoteno in brez nevarnosti zadrževali. V tej zvezi tudi ugotavlja prvostopna sodba, da je značilno, da so se tolpe pri obtoženih čutile popolnoma varne in niso bile zastražene. Da se niso člani tolpe v obtožencih odnosno glede zanesljivosti istih zmotili, dokazuje okoliščina, da jih obtoženci niso prijavili, čeprav je to bila njihova dolžnost. Obtoženi so torej zavestno podpirali fašistično organizacijo in delovali v smislu ciljev te organizacije. Značilno je tudi, da so bili nekateri obtoženci že v naprej obveščeni, da bodo člani tolpe prišli k njim. Ta okoliščina še močneje kaže na to, da so bili vsi obtoženci organizacijsko povezani s tolpo. Končno pa dejstvo, da obtoženci tudi naknadno niso prijavili križarske tolpe organom oblasti stopnjuje njih krivdo in kazensko odgovornost.«

Pet stoletij družinskega vinogradništva

Od nekdaj sem rad hodil v gorice. Vinska trta, sladko grozdje, različna opravila, klopotec trgatev, »prešanje«, vinska klet, vse to me je vedno znova privlačilo in vznemirjalo. Vinograda nisem dojemal kot delo, ampak me je tja vodil rek, ki sem ga doma vedno znova slišal: »Gorice pa že moremo meti!«¹ Sprva nisem razumel, kaj naj to pomeni. Z leti sem dojel, da je posest vinograda družini ni pomenila le pridelka v dobrem vinu, ampak tudi svojevrsten prestiž. Starejše sem povprašal, od kdaj in kako imamo ta ali oni vinograd, potem pa prisluhnil raznim zgodbam in doživljam. K pripovedim sem v mislih dodajal stare fotografije, kasneje tudi številne listine, ki jih imamo doma. Oporoke, kupoprodajne pogodbe, davčne zadeve, računi in drugi dokumenti so dobili pravo vrednost, ko sem jih sistematično obdelal. Vse v povezavi z našimi goricami.

Ker pri hiši hranimo arhiv vse od mojega prapradeda Mihaela (*1836+1904) naprej, je bilo delo zahtevno. K temu arhivu je namreč že moj oče zbral številne starejše dokumente od vsepovsod. Z leti se je nabralo več škatel kopij in originalov različnih vsebin. **Iz njih sem odbral vse zapise, ki govorijo o družinskem vinogradništvu.**

Bil sem prijetno presenečen. Prav vsaka generacija mojih prednikov je imela vinograde. Nekateri posamezniki pa so se ne področju vinogradništva celo posebej uveljavili. Doma in širše. Zapišem lahko, da smo vinogradniki še danes. Res vedno bolj za hobi. O naši vinogradniški preteklosti pa imamo zbranih več kot 50 zgodovinskih dokumentov. Predniki so bili kmečkega stanu, običajno z eno kmetijo, v dveh generacijah tudi z dvema.

Z goricami pa smo povezani od vsega začetka. Pa pogledjmo to zanimivo generacijsko posestniško shemo.

Naš **priimek** se v Prlekiji omenja prvič leta 1495. Navaja ga seznam gornikov (vinogradnikov) križniške komende Velika Nedelja za Slenčo vas pod Jeruzalemom. Ob priimku je navedena višina predpisane letne gornine za vinograd.² Zapis v registru za naslednje leto se ponovi. Starčiji od tega registra je samo oni iz leta 1486.

¹ *Vinograd moramo vsekakor imeti.*

² *Originalna listina se nahaja v križniškem arhivu DOZA na Dunaju.*

Verzeichnis der Freijeden in der
 Kommandung der Freijeden in der
 Kommandung der Freijeden in der
 Anno Domini 1495

Lantweesscheper

1	Matthias	100	100
2	Christoph Landweessscheper	100	100
3	Georg	100	100
4	Matthias	100	100
5	Georg	100	100
6	Matthias	100	100

Register gornikov iz Slenče vasi, 1495

Šele iz naslednjega zgodovinskega dokumenta ugotovimo, da je bilo predniku ime **Nikolaj**. Omenjen je leta 1505 prav tako v takratnem registru gornikov iz Slenče vasi križniške komende Velika Nedelja. Dejstvo je, da gorniški registri ne bi omenjali prednikov, če ne bi bili vinogradniki. Tako se je pri nas začelo.

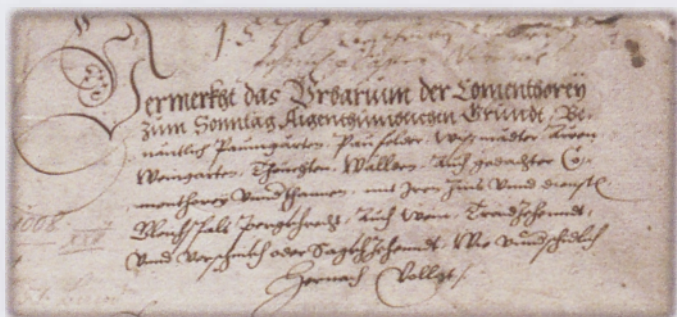
Naslednja generacija Pavličičev se kot vinogradniki omenja v Koračicah. Bližnji Savci so bili dom stranske veje rodbine več rodov. Tamkajšnji gorniški urbar križniške komende Velika Nedelja leta 1540 omenja **Gregorja** in **Nikolaja** kot gornika.³

Verzeichnis der Freijeden in der
 Kommandung der Freijeden in der
 Kommandung der Freijeden in der
 Anno Domini 1540

1	Matthias	100	100
2	Christoph Landweessscheper	100	100
3	Georg	100	100
4	Matthias	100	100
5	Georg	100	100
6	Matthias	100	100

Seznam gornikov iz Koračic, 1540

Tudi naslednji dokument, ki omenja prednike vinogradnike, je gorniški register komende Velika Nedelja. Leta 1570 je med navedenimi omenjenih več imen z našim priimkom, ki se ponovijo tudi v drugih arhivskih listinah. **Ivana** štejemo za neposrednega prednika.⁴

Dokument v Slenči vasi omenja gornika Ivana Pavličića

Še ena generacija prednikov vinogradnikov se omenja v gornškem registru križniške komende Velika Nedelja za Slenčo vas.⁵ To je bil **Jurij** Pavličič leta 1600.

Jurijeva omemba, 1600

³ Originalno gradivo se nahaja v križniškem arhivu DOZA na Dunaju. Poleg tega je tam ohranjenih še veliko drugih vsebin, ki z imeni in priimki omenjajo gornike in kmete od Ljutomera do Ormoža, kar predstavlja zanimivo raziskovalno gradivo v zvezi s takratnimi prebivalci. Glede Prlekije gradivo DOZA še čaka podrobno raziskovanje.

⁴ Tukaj so mišljeni sezname dimnine »Rauchgeld«, ki se nahajajo v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.

⁵ Glej opombo 2.

Iz zapisov do leta 1600 smo izvedeli le za imena vinogradnikov. Drugi podatki so bolj skopi, kar se po tem obdobju spremeni. Sočasne listine prinašajo več podatkov o naših prednikih in njihovem življenju ter delu v vinogradih.

Prednika **Ivana** kot gornika in drugače omenjajo številne arhivske listine. Nazadnje je bil poročen z ljutomersko tržanko Regino Pašič, hčerjo trškega pisarja. Bil je tudi »abtman«, gorniški župan vinogradniškega imenja gospostva Lukavci v lasti pl. Khevenhüllerjev na Brebrovniku. Umrli je leta 1666. Zanimiva je njegova gorniška knjižica iz let 1660 in 1661, kjer so opisane vse dejavnosti v povezavi z njegovim vinogradom.⁶ V kriznem letu 1664 se je pečal tudi z vinsko trgovino in si pridobil precejšnje premoženje. Magistrati Ormoža, Ljutomera in Središča so ga zato tožili sami deželni oblasti v Gradec.⁷

*Gorniška knjižica Ivana Pavličiča,
1660, 1661*

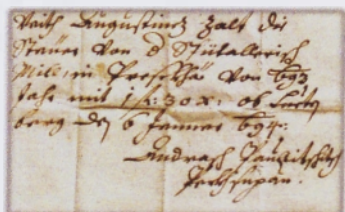
Družinsko vinogradniško tradicijo je v naši liniji nadaljeval Ivanov sin **Andrej** Pavličič (+1705). V mnogih arhivskih zapisih se navaja kot kmet in gornik, med drugim tudi kot gorniški župan »Perkhsupan« grofa Ratkaya na Dolnjem gradu.

⁶ Dokument se nahaja v fondu trga Ljutomer v PAM. Podoben je vsebinsko že bil predstavljen v Zgodovinskih listih

⁷ Zapis je ohranjen v fondu trga Središče v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.

Tudi arhivska gradiva trga Središča javnosti niso povsem znana niti kot celota zbrana.

Njegov brat Franc (+1720) je v svojem času bil eden največjih gornikov v Ljutomeru. Njegove vinograde v Slamnjaku, Ilovcih in drugje iz dokumentov prepoznamo tudi danes in nekateri so še v lasti potomcev.⁸

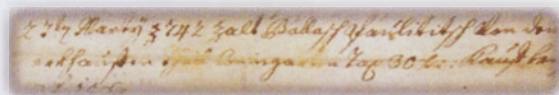

Andrejevo potrdilo, 1694

Več Andrejevih vinogradov sta podedovala hči Urša, poročena Vodišek, in starejši sin Janez. Veliko mlajši sin **Blaž** (*1701+1758) je dedoval le manjšo kmečko posest na Podgradju. Kot vinogradnik je posedoval vinograd, podložen samostanu Göss.⁹

Omeniti velja, da je bil tačas Blažev nečak Janez (*1700+1784) ne le g o r n i k v b ližnji Rinčetovi Grabi, ampak tudi sodar. Med drugim ga omenja seznam novo nastalega ljutomerskega sodarskega podceha leta 1754.

¹⁰ Družinska vez z vinogradništvom je tako segla tudi v druge dejavnosti.

Zapis o Blažu – vinogradniku, 1742

Blaža je nasledil sin **Jernej** Pavličič (*1729 +1769). Kot kmet in gornik je živel na Podgradju. Z vinogradništvom ga povezuje pogodba o nakupu vinograda od sestre Marije, poročene Koboth, z grajske pristave v Babineh.¹¹ Vinograd je bil na Kogu.

⁸ Arhivska dokumentacija o imenovanih je povečini v ljutomerskem trškem fondu v PAM, nekaj malega v družinskem arhivu in v fondu gospostva Lukavci prav tako v PAM.

⁹ Dokument se nahaja v samostanskem arhivu.

¹⁰ Nečak je bil istih let kot stric, saj so bili stričevi bratje iz treh očetovih zakonov.

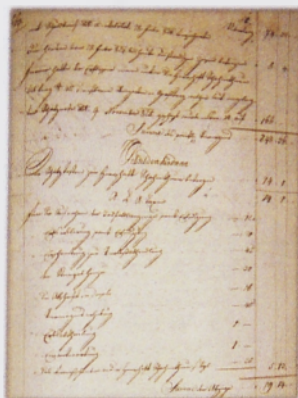
¹¹ Dokument hranimo v družinskem arhivu.

Po očetu Jerneju je kmetijo in vinograd podedoval sin **Janez** (*1756+1798). Umrli je nepričakovano in brez oporoke, zato je gosposka dala popisati njegovo zapuščino. Med nepremičninami je tudi omenjeni podedovani vinograd, ob njem pa še dva druga.¹²

Omemba Janezovih vinogradov v zapuščinskem inventarju, 1798

Z **Vidom** Pavličičem (*1790+1862) bi se tradicija družinskega vinogradništva skoraj prekinila. Kot mlajši Janezov sin ni bil dedič imetja, a je vmes posegla usoda. Vidov starejši brat Johan je bil v času avstrijskih vojn s Francozi vpoklican v vojsko. Leta 1814 je padel v italijanskem mestu Rovigu. Njegovo imetje je pripadlo hčeri Urši in bratu Vidu. Njemu med drugim vinograd na Kogu. Tako je tudi Vid postal poleg kmeta še gornik.¹³

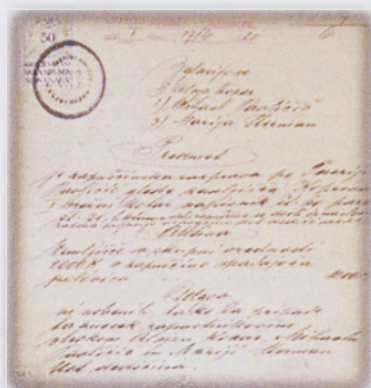

Zapis Vidovega dedovanja po preminulem bratu, 1825

¹² Zapuščinski inventar je zapisan v knjigi (Zemljiška knjiga stare vrste) gospostva Branek v Arhivu RS v Ljubljani.

¹³ O tem dokumenti v Zemljiški knjigi stare vrste, Arhiv RS, Ljubljana. Delno tudi v družinskem arhivu.

Moj že omenjeni prapraded **Mihael** Pavličič (*1836+1904) je bil Vidov sin. Tudi on ni bil dedič domačega imetja, a je s prvo poroko priženil kmetijo in vinograd v Žerovincih, kasneje pa kupil še enega v Šprincu. Iz ohranjenih listih o dedovanju, nakupih in drugih posestnih zadevah razberemo tudi, kdo so bili naši viničarji v Žerovincih in zakaj so predniki vinograd prodali. V Mihaelovem času je vinograde v Prlekiji povsem uničila trtna uš.¹⁴

Zapuščinske zadeve po Mihaelu in njegovi drugi ženi, 1904-1918

Tudi moj praded **Mihael** Pavličič ml. (*1891+1956) bi skoraj ostal brez vinograda. Ob poroki sestre Marije ji je namreč podaril vinograd v Šprincu, a kmalu nato kupil večjega v Globoki. Ta je še vedno v družinski lasti. Mihael je vino prodajal in ga manjšem obsegu tudi flaširal. Sodeloval je na različnih vinskih razstavah ter drugih dogodkih takratnega vinogradniškega združenja v Ljutomeru.

¹⁴ Listine v družinskem arhivu, v arhivu Župnije Ljutomer in v fondu trga Ljutomer v PAM. Pojav trtne uši počasi tone v pozabo, čeprav je bil ključnega pomena propada takratnega in vzpostavitve današnjega vinogradništva.

Praded Mihael (levo) pred kletjo v Globoki, 1951

Vsi Mihaelovi sinovi so tako ali drugače (bili) tudi vinogradniki. Moj ded **Jožef** (*1931) je imel kar tri vinograde v Globoki, do danes pa obdeluje le enega, manjšega. Tudi delovna leta je skupaj z ženo preživel v nekdanjem VŽK oziroma *Ljutomerčanu*. Znan je kot dober kletar.

Ded Jožef na trgatvi v Globoki (z brento), 1968

Vinogradništvo v naši družini se nadaljuje z vinogradom mojih staršev, ki je zadnji dve leti postal moja obveza in delo. V želji, nadaljevati stoletno tradicijo, sledim potem prleškega človeka, ki mu je pesem klopotcev najlepši spev.

Veliko nas je ljubiteljev goric, sladkega grozdja in opojnega vina.
Še posebej v Prlekiji. Le malo pa nas lahko s pisnimi viri potrdi stoletne vezi z goricami.

Rodbine naše fare

Genealogija ali rodoslovje zadnja leta tudi v slovenskem prostoru dobiva nove možnosti, povečuje se interes posameznika in javnosti ter s tem seveda ustrezno mesto. Čeprav desetletja na konkreten način prezrta dejavnost, poimenovana celo kot »pomožna zgodovinska veda«, je med mlajšimi predstavniki zgodovinske stroke in tovrstnih raziskav ter zapisov dobila nov pomen. Nič novega sicer, saj je rodoslovje drugje temelj zgodovinskega raziskovanja v vseh smereh, mi pa kot običajno (spet) odkrivamo že zdavnaj odkrito.

Če pobrskamo po slovenskih spletnih straneh, bomo našli več zbranih rodovnikov o konjih, pasjih vrstah in celo hrčkah, kakor o pomembnih ali nasploh Slovencih. Očitno je vcepljanje nekih polpreteklih zgodovinskih »resnic«, da Slovenci itak nismo drugo kot nekdanji hlapci in delovni proletariat brez porekla, bogato obrodilo, še posebej v naših glavah in stališčih. Celo zgodovinarji akademiki in strokovnjaki z referencami tukaj »padejo«.

Zahvaljujoč se ta trenutek dr. Mihi Preinfalku in nekaterim drugim, njemu blizu po delu in javnih objavah, se tudi Slovenci soočamo sami s seboj, svojim poreklom in s svojimi predniki.

Obstoječa in oblikovana društva ter druge oblike zainteresiranih na tem področju na tem mestu opredelim kot preozka in neustrezna za resno delo. Ne le da pretirano protežirajo same sebe, udeležene posameznike in njihova (svoja) dela, javnosti ponujajo in od nje celo zahtevajo delo po merilih in standardih, v glavnem namišljenih in nepotrebnih. Podobna ocena velja tudi za vse, ki rodoslovje raziskujejo po naročilu in proti plačilu, saj je njihove raziskave težko preveriti, kaj več od osnovnih podatkov pa v končnem izdelku, če mu gre verjeti, ni najti.

Ker je danes resnemu rodoslovcu dana možnost dela z arhivskim gradivom tako na spletu kot v arhivih ali celo drugače, je delo postalo boljše, lažje in bolj odprto za vse, ki si želijo zapisanih podatkov tega področja. Mnoge države v tem Slovenijo prehitujejo po vseh straneh, za vzor so nam lahko sosodje Hrvati. Kljub temu slovenski rodoslovci delajo veliko in vsepovsod, s tem pa celotna slovenska zgodovina dobiva nove vsebine. Mogoče bomo tudi skozi rodoslovje nekoč zapisali resnično pot zgodovine slovenskega naroda, ki jo vsi tako obupno iščemo.

Sam se rodoslovjem ukvarjam več kot 40 let. Ne lastim si ničesar, ne odkritij ne pomembnih zgodovinskih vsebin. Sem se pa v tem času veliko naučil o preteklosti, predvsem domači, o ljudeh, ki jih že zdavnaj več ni, o družbenih odnosih in vsakdanjem življenju v različnih obdobjih, česar ni

najti v nobenem učbeniku ali drugih knjigah. Vezi med ljudmi so le potrdile to spoznavanje preteklosti in danes sem neizmerno zadovoljen, ker se zavedam, kaj o svojem domačem okolju prav zaradi rodoslovja vem. Mogoče je komu pomemben znameniti pohod Mao Ce Tunga, morda še bolj oddaljene burske vojne, huda bitka na Neretvi v času druge svetovne vojne ali križarske vojne v sveti deželi.

Zame kot Slovencu, prleškemu domačinu in raziskovalcu lokalne preteklosti več pomeni, kdo so bili kmetje na Cvenu v 19. stoletju, ki so doživeli marčno revolucijo, kdo so bili vinogradniki, ki jih je uničila trtna uš in kdo ter kdaj je posekal znamenite prleške hrastove loge, ki so segali od Ljutomera so Mure, pa jih ni več.

Kdo od naših prednikov je zares bil na I. slovenskem taboru in kdo je v Miklošičevem času hodil v šole na tujem. To znanje rodoslovje nudi meni, takega publiciram in podarjam javnosti.

Da bi zadostil sebi in pomagal drugim, sem zbral rodoslovne in druge spremne podatke o več kot 450 prleških rodbinah. Ene so tukaj prisotne že 500 let in več, spet druge so se pojavile krajši čas in za vedno preminile. Vsaka zase pa je pustila pečat v času in življenju in tega je vredno spoznati.

Sistematično in naključno sem obdeloval ljutomerske trške rodbine, kmečke v ljutomerski (vključno s cezanjevško) in križevski župniji, vinogradniške v ljutomerski, štrigovski, miklavški, kogovski in svetinjski župniji, ter ostale, v kolikor je bilo dovolj gradiva. Zanimive so njihove medsebojne sorodstvene vezi, še bolj pa tiste, katerim je botrovalo imetje ali posli. Na stotine porok pripoveduje o življenju družin, tisočera imena pripovedujejo zgodbe o rojstvih in umiranju.

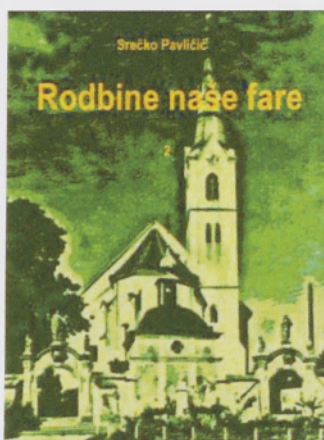
Spremnne listine, ki imena dopolnjujejo z življenjskimi podatki, so najbolj zanimive. Več tisoč sem jih pregledal in zbral, da jih lahko razložim tistim, ki se jih tičejo ali kogar pač zanimajo. Zbrana imena se vrstijo v urejenih razpredelnica, še bolj nazorna so na urejenih rodoslovnih drevesih, kjer (živi) posamezniki končno spoznajo svoje mesto in svoje korenine.

Kri ni voda in pregovor ni vsebina brez pomena.

Za javnost je letos izšla četrta knjiga Rodbine naše fare, kakor sem svoje zbrano delo naslovil.

Tudi ta kot vse prejšnje prinaša vedenje o 50 izbranih priimkih, rodbinah iz našega okolja. Predstavljene so v besedi, dokumentih, fotografijah in posebnostih, nazadnje jih dopolni še rodoslovna tabela s ključnimi imeni in datacijami. Seveda to še zdaleč ni vse, kar je zbranega, a je več, kot ostati pozabljen v času in zaprašenih arhivskih listinah.

Knjig ne prodajam. Če koga zanimajo, jih podarim, dokler jih še imam. Prav tako sem vesel vsakega pogovora o rodoslovju, če koga to osebno zanima. Mislim, da je to dovolj, saj sem samo eden od mnogih, ki imajo radi svoj dom, domačo preteklost in vse, kar je s tem v povezavi. Vsak malo, radi rečemo, pa voz pelje dalje. Tudi z raziskavami in objavami rodoslovnih vsebin bomo obogatili znanje o nas, o naši ožji in širši domovini.

Dosedanje izdaje Rodbin naše fare

Vargason

Dokler se je leta 1736 iz fare Miklavž v Pristavo priženil prvi Vargazon, Andrej po imenu. Je Vargazonov toliko, da jih v desetih generacijah ne moremo natančno prešteti. Pravi vsi so potomci prednika Andreja in med seboj v sorodu. Delijo se na štiri veje, ki se črno križajo ali delijo čas razraščajo v samostojne veje, a hranjajo skupno vez in zavezanost. To je izredno navznanost na kmetije, zemljo in kmetiško življenje. Dve ilirji pristavskih Vargazonov sta se še posebej oddaljili od prvotnega doma. Ena je bila podjetniška v Sredozemju, ki je do zumnjta premožila kar nekaj veljavnih, premožnih in uglednih imen tudi s področja tehnike in prave, druga pa »gosposka« v Pristavi, ki se je oblikovala na kmetiji števil. 18. v francižofovski, dobi posegla za častjo in slavo vse od Dunaja, sli skozi preluznejo političnih pretreskov, zapletov in izgona in na prehodu v 21. stoletje prav tako zurrla.

Prilmeke veje se ohranja s posvojenem poslednje Rozalje Vargazon, zapisoval pa se je vedno na tak način, da se je od prvotnega »kmetiškega« razlikoval. »Gosposko« vojjo Vargazonov prdstavlja tudi ta zapis.

Že prvo omenjeni Andrej sa je v Pristavi trikrat poročil. Dve poroki sta bili namenjeni sinovima Jurju in Marku, vnuk Jurj se je spat trikrat poročil in nadaljeval rad na domačem gruntu, njegov brat Jožef pa se je ženil na kmetiji s posebnim statusom v vasi in vzel vdovo po Ostercu na števil 18 Jožefov sin Johan je kmetijo povečal z doto v obsegu kmetije po ženi Heleni Krašovec, kateri so v otroštvo umrli starši in je živela v skrbništvu. S tem se je »gosposka« linija Vargazonov utrdila. Prožnozanje je omogočilo udobje in izobrazbo, kar je s študijem od vseh najbolj pridobil Franc Vargazon. S cer se je družina ukvarjala tudi s tavovilstvom in prodajo vina, hčere pa so kar najbolj ugodno poročili Jožefa Marija Terezija je sli za smotno kmetijsko uršakom Avstriji v Verzej. Johan Vargazon, rojen 1866, je bil v monarhični znan gradnji nizkih gradov. Delal je pri gradnji električnega Fala, Medvode, pri Koplejevem n. oslu v Gradcu, nazadnje pa ga je pri gradnji prececa v današnji Romuniji zaradi napaka zadel a hap žena, Čehinja Minkaškova, se je s kopicom otrok in z majhno rento naselila v imenitni vili v Pristavi. Življenja je nekaj otrok odneslo po svetu, dva sta se poročila doma. Ša najbolj sa je odrazil sir Oto, ki se je kot otrokovičnik izobraženez uveljavil v Welau v Avstriji. Oblast je družini po drugi svetovni vojni zaplenila imetja, pravehve pa izgnala. Čas samostojne Slovenije je popravil krivice, a »gosposka« Vargazoni so izumrli.

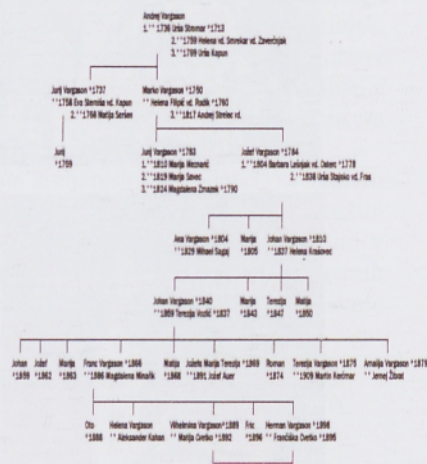
Poročna pogodba Johana Vargasona in Helene Krašovec, 1837

Vargasonova vila v Pristavi

Franc Vargazon z Jano Marjo Magdaleno Minko, ok. 1900

Primer predstavitve ene rodbine (Vargazon)

Pater Bruno, dr. Jožef Korošak
(1920-2015)

Pater Bruno, dr. Jožef Korošak
(Vir: Google)

Pater Bruno – kratek življenjepis

Korošak Jožef (po krstni knjigi), redovniško ime Bruno, frančiškan, doktor teologije in vseučilišni profesor, je bil rojen 18. marca 1920 v Mariboru. Imel je leto dni mlajšega brata Milana. Oče Franc, višji sodni uradnik, je imel dva brata in pet sester. Teta Amalija je imela sina Juša Makovca, profesorja in znanega zbiratelja rodoslovnih podatkov. Mati Pavla Podbregar je umrla že leta 1929, tako da je na očeta Franca padla vsa skrb za vzgojo obeh sinov.

Po osnovni šoli je Jožef tri leta obiskoval klasično gimnazijo v Mariboru, kjer je bil ministrant pri frančiškanih in vodja »križarjev«. Zaradi družinskih razmer ga je oče poslal v frančiškanski konvikt (dijaški dom) v Novo mesto.

Po mali maturi na realni gimnaziji v Novem mestu je bil najprej nekaj časa pri kartuzijancih v samostanu Pleterje, zatem pa je bil 14. avgusta 1935 sprejet v frančiškanski red. Šolanje je nadaljeval v Ljubljani, kjer je z odliko končal gimnazijo. Prejel je nagrado ljubljanskega župana Adlešiča. Zanimivo je, da

edino iz verouka ni imel odlične ocene, saj naj bi profesorja teologije nenehno spraševal o raznih verskih resnicah.

Takoj po končani gimnaziji je bil leta 1939 pozvan in potrjen na vojaškem naboru, vendar so mu služenje vojske Kraljevine Jugoslavije odložili do zaključka študija. Še pred italijansko okupacijo, aprila 1941, se je vpisal na teološko fakulteto, zatem pa opravil slovesno zaobljubo in se septembra 1941 podal v Rim, kjer je nadaljeval teološke študije na frančiškanski univerzi Antonianum.

Leta 1966 je bil imenovan za direktorja osrednje frančiškanske univerzitetne knjižnice Antonianum in naslednje leto tudi za profesorja kristologije za slušatelje dogmatske specializacije na frančiškanski univerzi Antonianum.

Leta 1967 je postal profesor dogmatike na Vatikanski univerzi Urbanianum, posebne tečaje pa je vodil tudi na teološki fakulteti Marianum in karmeličanski fakulteti Teresianum.

Leta 1978 je bil imenovan za generalnega tajnika Vatikanske univerze Urbanianum, ki je skrbel tudi za 32 bogoslovnih študij v Afriki in Aziji, nekatere od njih pa je tudi osebno vizitiral kot inšpektor za semenišča v misijonih.

Istega leta je bil na Univerzi v Cambridgeu uvrščen v mednarodni seznam izrednih razumnikov.

Poleg doktorata in številnim teoloških razpravam, prevajanju sv. pisma stare zaveze in drugih teoloških del, je pater Bruno posebno skrb posvetil učenju starih in sodobnih jezikov. Bi je pravi poliglot. Od starih jezikov je izredno dobro obvladal latinščino, grščino, hebrejščino in staroslovanščino, od novejših jezikov pa srbsščino, hrvaščino, nemščino (strokovnjak za gotico), francoščino, angleščino in italijanščino. Razumel je španščino, portugalščino in nizozemščino, delno tudi ruščino in romski jezik.

Leta 1984 je bil upokojen in bil imenovan za župnika v Žabnicah in oskrbnika svetišča treh dežel na Višarjah.

Od leta 1995 je spovedoval v samostanu Kostanjevica pri Novi Gorici in na Sveti Gori. Posvetil se je pisanju teoloških člankov in razprav.

Teološko delovanje, raziskovanja in publicistična dejavnost

Potem, ko je bil 11. julija 1943 posvečen za duhovnika, je tri leta nadaljeval višje teološke študije in se kot član mariološke komisije posvetil zbiranju pričevanj o Marijinem Vnebovzetju.

V obdobju 1950 do 1966 je bil član komisije za beatifikacijo škotskega teologa John Duns Scotus – Janeza Škota iz Dunsu. V tem obdobju je bil tudi študijsko

zelo aktiven. Leta 1954 je doktoriral iz teologije, z doktorsko disertacijo v latinščini, z naslovom *Mariologia S. Alberti Magni eiusque coaequalium*¹ (Nauk o Mariji sv. Alberta Velikega in sodobnikov). Leta 1958 je izdal knjigo z naslovom *Doctrina de immaculata B. V. Mariae conceptione apud auctores qui Concilio tridentino interfuerunt*² (Nauk frančiškanskih teologov na tridentskem koncilu o Marijinem brezmadežnem spočetju), nato pa še obsežni esej o Marijinem doprinosu h Kristusovem Odrašenju.

Vsa leta poučevanja je kot univerzitetni profesor teoloških znanosti v Rimu, pod okriljem Vatikanske kongregacije, pripravljaj zgodovinska in teološka raziskovanja kandidatov za blaženega ali svetnika, med katerimi so bili tudi Slovenci: škof Friderik Irenej Baraga, škof Janez Frančišek Gnidovec, škof Anton Martin Šlomšek, frater Monald Koprski.

Leta 2008 je sicer izšel seznam njegovih teoloških del in publikacij³, v katerem je navedeno 26 knjig in 64 člankov, novejši seznam po Cobissu pa zajema (vključno za leto 2011) 49 del, od tega 35 knjig, 8 člankov in 1 esej.

Duhovniki iz Korošakove rodovine, njih sedem predstavljajo vodilno intelektualno skupino Korošakovih in so kot taki dajali tudi pečat celotni rodovini, posebno "Mihlovim" iz Grabonoša.

Prvi, ki se je odločil za duhovniški poklic, je bil Anton, rojen 1783 v Grabonošu št. 4, umrl 1840 leta kot župnik v Desterniku. Njegov nečak Matija je bil mežnar v desterniški župniji. Bil je začetnik grabonoško-desterniške veje Korošakovih v Desterniku in Vintarovcih. Antonu je sledil nečak Matej (1805-1864) iz Grabonoša št. 43, ki je bil tri leta pred smrtjo tudi župnik v matični župniji. Iz grabonoške veje "Mihlovih" sta tudi naslednja dva duhovnika - Jakob (1844-1920) in Jožef (1878-1910), oba rojena v Rožičkem vrhu 11, pri "Kucovih". Med frančiškane sta se podala dva - Janez kot pater Amat (1866-1890) iz Kraljevcev 21, po domače "Rakušev", in Jožef kot pater Bruno, rojen 1920 v Mariboru, iz glavsko-mariborske veje "Farkaševih", po praočetu Simonu (1766) iz Grabonoša pa peti duhovnik "Mihlovih". Od mlajše generacije se je v duhovniški stan podal tudi Bojan (1964) iz župetinsko-ljubljanske veje "Cikovih", ki je ob koncu 1999 postal tudi prvi in zatem tudi dvojni doktor znanosti (filozofije in psihologije) med Korošakovimi.

¹ *Mariologia S. Alberti Magni eiusque coaequalium*, Romae 1954.

² *Doctrina de immaculata B. V. Mariae conceptione apud auctores qui Concilio tridentino interfuerunt*, Romae 1958.

³ Branko Lušina, *Vodnik po knjižni razstavi farniščkana p. Bruna Korošaka ob 65. obletnici mašništva*, Nova Gorica, 2008.

Ker je bil duhovnik tudi moj stric Jožef (1876–1944), »Lukačev« iz Radoslavcev v Slovenskih goricah, je tudi moja mati želela, da bi šel v duhovniški stan. Nekaj od tega sem opisal tudi v intervjuju z naslovom »Od ministranta do generala«⁴.

⁴ MFK, Balkanski vojaški poligon, CD, Pro-Andy Maribor, 2008.

Zapis pogovora z Marico Zacherl, hčerko glasbene pedagoginje Minke Zacherl¹

Minka Zacherl, glasbena pedagoginja (Ljutomer, 1894-1985). Klavir in petje študirala na Konservatoriju v Ljubljani (1919-1922). Položila državni izpit iz glasbe, (1922-1940) v Mariboru poučevala glasbo, (1940-1941) ravnateljica glasbene šole v Ljutomeru. Med okupacijo pregnana iz Ljutomera, stanovala v Ljubljani in Slavonskem Brodu, od 1945 ponovno v Ljutomeru, kjer je vodila glasbeno šolo (1945-1946) in poučevala na nižji gimnaziji. Izvrstna pedagoginja, ustanovila je pevske zборе in jih zelo spretno vodila, prispevala k širjenju glasbene umetnosti. Pred drugo svetovno vojno je nastopala kot pianistka, pogosto kot korepetitorica violinistke F. Brandl-Jevdenjevič in pevecv F. Neraliča in P. Lovšetove.²

Marica Zacherl

¹ Zapis pogovora je povzet po tonskem zapisu pogovora z Marico Zacherl (roj. 1917), ki sta ga 26. oktobra 2016 posneli Mira Azzeh in Andreja Krvina in, ki ga je Marica Zacherl tudi avtorizirala.

Prepis tonskega zapisa, Mateja Hržič.

² Melanija Markovič, Akademik dr. Dragotin Cvetko – starosta muzikologije na Slovenskem, Zgodovinski listi, letnik 20, št. 1, SKL Ljutomer, 2012. Gestlo »Zacherl, Minka«, Muzička enciklopedija, Zagreb, 1977.

Vaši spomini na Minko? Na Minko, na dedka Franca Zacherla?

Minka je bila moja mama, vendar ji nikoli nisem rekla mama, ker tega ni želela. Minka je bila Minka, pri Zacherlovih. Jaz sem dedku in babici rekla atek pa mamika. Onadva sta bila za mene. Moja mama je orglala in bila učiteljica v Križevcih. Oče je pa en Tržačan, ki je bil tu z vojsko 1916 leta. Vojska je prišla do Veržeja, do Križevca in so v Križevcih imeli postojanko. Oče je kot Italijan rad pel in to, Minka je orglala pa igrala harmonij in klavir, tako sta pač prišla skupaj. In potem je oče z vojsko odšel nazaj v Italijo, je pa zelo delal na tem, da bi Minka prišla v Trst. Da ji bi službo našel in ne vem kaj. V naši hiši, kjer je bil en zaboj, ne velik, v njem pa so bila očetova pisma. Zucca se je pisal, Zucca pa po italijansko pomeni buča. Cuka se je pisal, ampak jaz z njim v kontakt nisem nikoli stopila. Moram reči, ni mi bilo potrebno. Jaz sem bila tako pri Zacherlovih.

Ali pa mama ni hotela? Minka ni hotela?

Minka pa nikakor ne. Tu je ona imela svoje glasbeno, kako bi rekla, izživljanje bi temu kratko malo rekla. To je bila njena odvisnost ... kot je za ribiča ribičija, za pijanca alkohol in ne vem kaj, tako so bili za njo pevski zbori. S pevsкими zbori je bil ta Emil Adamič. To je zanimivo, nedolgo tega so jemali Emila Adamiča na fakulteti v Ljubljani, na glasbeni fakulteti. In so obravnavali pesem Vragova nevesta in ravno to pesem, Vragovo nevesto, je Emil Adamič napisal za mojo mamo. Vsebinsko te pesmi mi je ta študentka prinesla. In tudi note je prinesla.

Ja, imaš to Vragovo, narodna, pripovedna ...

To je to. In, pesem je pač mami, Minki, napisal. Ampak, v glavnem on je pisal te, mladinske pesmi. Vem, da jih je prinesel domov in rekel Minki, naj jih pogleda in preigra, če so dobre. Če bodo odgovarjale za zbor. Ona je v Mariboru bila profesorica, na učiteljskišči. Tiste dokumente, zapiske, pa to, kar je ona tam delala, to so morali ukrasti ali so vrgli proč. Ko so prišli Nemci, so zasegli te stvari. Ker o Minki v Mariboru ... Recimo, ona je, če se samo spomnim tistega, to je bilo za nas Zacherle zanimivo, za mene, koliko sem bila stara, saj ne vem, ko je Minka sodelovala s pevskim zborom, totih Trboveljskih slavčkov. Ne vem, če ste kdaj slišali, da so Trboveljčani dali naslov temu pevskeму zboru, otroškemu zboru, Trboveljski slavčki.

To sem slišala ...

In, s temi Trboveljskimi slavčki je Minka šla v Sofijo. Vete, to je bilo eno potovanje, preko Zagreba, pa Beograda, z vlakom seveda. Jasno, ni bila sama, seveda. Jasno, da je nekdo vodil ta zbor. Ona je pač tam dirigirala. Ali pa recimo, v Maribor je prišel Prihoda. Se ti spomniš na Prihodo? To je bil en svetovno znani violinist. In je prišel na koncert v Maribor. Ampak, brez

spremljevalke. Ta je ostala na Češkem ali kaj. In, kdo bi ga spremljal? Minka! In ga je Minka spremljala. Tako, da je bila pač povsod.

Ona je že pred drugo svetovno vojno prišla nazaj sem, v Ljutomer?

Ja. Meni je žal, da nisem obdržala slike. Ker vem, da je to Alto Huber slikal. V sredini je Minka, potem je atek, dedek moj na sliki, potem je šolski nadzornik Karbaš. Ta je bil tudi tu zato, da so ustanovili glasbeno šolo v Ljutomeru. In to sliko sem jaz ... pri otvoritvi je Huber fotografiral in slika je tako lepa. Minka ima zeleno obleko, jaz se še zdaj spomnim, 'erbsen grün', veš? Tako večerno, to ni bilo kar tak. In so odprli glasbeno šolo. Ali pa recimo, ko sem bila stara 13, 14 ali 15 let, je atek imel knjižnico. Ne vem, če je kje to napisano. Se spomnim, v glasbeni šoli, tam, kjer je zdaj glasbena šola, so bile omare ob steni, in v teh omarah so bile notri knjige. In atek je mel napise, kdo vzame, kdo prinese nazaj. Knjige so si sposojale kmečke ženske. Po maši je bilo največ ljudi.

In smo šli. Jaz sem šla z njim, tako kot pesek. Ni mi bilo drugače usojeno. Pač pa to, ampak nikoli, da bi jaz zaradi tega trpela.

Ker so te imeli radi, tvoji ...

Tako, to lahko rečem. Toti so me imeli radi, vzeli so me kot svojo. Najprej so bili grozno obupani. Takrat, ko sem se rodila. Za Zacherlovo družino je bil takrat nezakonski otrok velik udarec. Takrat, sedemnajstega leta. So me pa res te vzeli kot svojo, Zacherlova Marica, in tam sem te gor rasla. Ob Minki. Imela pa je Minka to srečo, da je mene prepustila v vzgojo teti Slavici, ki pa je bila zelo stroga. Tudi jaz sem bila kaznovana. Nikoli pa tepena. To, da bi jaz kdaj dobila po riti ali kako zaušnico, to ne! Ampak, klečati pa sem morala.

Takrat se je to tako delalo ... Za kazen klečat.

Jož, kak je to bilo hudo. Ali pa ni hotela z mano govoriti. Ta, Slavica. To je bila sestra od Minke.

Torej vaša prava teta?

Ja, ja. In, ona je bila res stroga učiteljica. Do mene tudi. Ampak, po drugi strani ... Neverjetno! 12 ali 13 let sem imela, ko me je peljala v Graz. V opero. Tannhäuser. Jaz ne vem, kako je dobila karte. Kako je dobila balkon, prvo vrsto? V prvi vrsti sva medve sedele. Jaz sem se ves čas samo bala. Jezoš Kristoš, če se to odrta, bomo padli dol. Se pa še spominjam malo, kako je bilo. Reči moram, da jaz, kot nezakonski otrok, nisem bila za nič prikrajšana. Pač pa, vedno sem si želela brata ali sestro. To pa sem te našla. Pri doktor Haringi, tam so bili Gita, Hilda, pa Hanzl. To so bili otroci. Ali pa doktor Faltovi. Doktor Faltovi tudi. Taka je pač bila družba, s katero se je

moja teta družila. In tudi mene je vpeljala v to družbo. Z Minko pa sem bila med počitnicami v Mariboru. V Mariboru, ob parku, je ta Koroščeva ulica, in v tisti Koroščevi ulici je imela Minka dvosobno stanovanje. In imela je služkinjo. Tako, da je Minka bila s služkinjo, ker ne bi sama mogla pospravljati, pa to ... Vedno je nekdo bil tam.

Gospa Marica, če smem vprašati, vi ste iz glasbene družine. Ali imate tudi vi kaj glasbenega v sebi?

Ja, zelo zanimivo. Minka je vsakega, ki je hotel, poučevala klavir. Mene ne! In, Emica Scheithauer je bila ena profesorica v Ljutomeru, ki je igrala klavir. Ona me je začela poučevati klavir. Minka je bila taka. Poskrbela je, da me je nekdo glasbeno izobrazil. Pa vem, da nisem vedno dobro igrala. Tudi zdaj se spomnim tega. Ampak jaz sem jo spremljala na koncertih, pa kaj. Ona sama je določila, kdo ji je pomagal.

Gospa Marica, kaj pa ste vi poučevali?

Jaz sem končala 'stručno učiteljsko ško' v Zagrebu. In sicer, v Zagrebu, gori v Gornjem gradu, je bil en dom Majke božje kamenite. En del, kjer so ljudje hodili, kot ena votlina je bila doli, pod glavno cerkvijo. In tam mi je Slavica našla stanovanje. Potem pa sem šla drugam.

V internat, ne?

Ja, v internat, ja.

Kdo pa je plačeval to? Kdo vas je vzdrževal? Minka, Franc, dedek?

Minka, Minka, Minka! Saj Minka je kot profesorica imela denar. In tudi pozneje. Jaz sem se potem ločila, v Slavonskem Brodu. Ko sem se ločila od Benčeviča, sem prišla v Ljutomer.

Kam so vas izselili?

Mene ne, ker jaz pa sem končala šolo v Zagrebu. Moje prvo službeno mesto je bilo, zanimivo, v Krapini. Ker pa je bila Krapina premajhna, so me dali v Slavonski Brod. In tam sem spoznala Benčeviča, se tudi hvala Bogu ločila. Doma sta pa bila že Alka pa Krešo. Moja otroka. Z Alko pa sva bila takoj na udaru. Da smo morale v partizane. Jaz imam še partizane za seboj, v Vedrini na Papogu sva midve z Alko bili v partizanih, prosim vas lepo. Eno leto skoraj. In te smo pa peš šli, Alka je bila takrat komaj tri leta stara. Peš, lepo do Podravske Slatine. Drava je bila zaledenela. Bili smo begunci. Begunci, pravi begunci smo bili. No, to zdaj ni tako važno. Jaz bi samo to rekla, da meni ni nič manjkalo. Za mene so res poskrbeli.

No, ko si bila odrasla, sta z Minko imele bolj tesnejše stike ali ne?

Kako bi ti jaz to rekla? Mati nikoli ni bila. Mi smo skupaj hodili, tudi v Mariboru, tam je bila družina doktor Wankmüllerja, pa ne vem ... Pa slavni baletni par, no ... Pia, pa Pino Mlakar. Te jaz vse poznam. Jaz sem z njimi v družbi sedela, ker to je bila Minkina družba tudi takrat. V Mariboru. Tako, da me je vzela za 14 dni v Maribor. Recimo na dopust. Bila sem pri njej, v Koroščevi ulici. Lepo stanovanje je imela. Tam je imela tudi pianino, ker je poučevala tudi klavir, privatno, predvsem otroke. In ta pianino so, ko je Minka šla v pokoj, preselili v Ljutomer. Ta pianino imamo še zdaj doma.

Pianino od Minke?

Ja, ja. Alka ga ima. Torej, v našem stanovanju je.

Pa še igra, še dela? Je še uporaben - ta pianino?

Seveda. Ja, samo Alki je zdaj minila volja za igranje, verjetno. No, na ta pianino so hodili ljutomerski otroci vadit. Marsikaj smo tako doživeli, tudi hudo. Tu je bila nižja gimnazija in mene so dali v nižjo gimnazijo. In nižjo gimnazijo sem končala s prav dobrim uspehom. Nato sem zaključila srednjo šolo v Zagrebu.

In v gimnaziji, tak kak je zdaj gimnazija, na desno, spodaj, je telovadnica, levo je pa ta učilnica, kjer sem jaz v začetku poučevala kemijo.

Pozneje pa ste nemščino učila, dolga leta.

Nemščino, ja. Sem poučevala nemški jezik. Pa slovenski jezik. Tak je to.

Pa, če se vrneva na vašo mamo. Mama je potem živela v Ljutomeru? Ko ste vi že tu živeli in poučevali. Je tudi mama Minka živela v Ljutomeru?

Ja, je. Ker je delovala še z glasbeno šolo, pa bila zaposlena. Ona je bila z glasbo zasvojena. In je za glasbo živela.

In vi ste se rodili 6. januarja?

Sedmega. Šestega je začelo. Minka je pa šla študirat, v Ljubljano, na akademijo. Ni bilo lahko. Gotovo ni bilo lahko. Vem, da je bila takrat v Ljubljani. Vem, da so tudi Grossmanni tam. Da je pri Grossmannih bila, smo zelo prijateljsko povezani z njimi. Jaz imam še zdaj od Božene eno bluzo. Ki jo še nosim. Grossmanni so imeli Tanjo, najmlajšo hčerko, Vlada, advokata, pa Boženo, zdravnico. Božena je umrla, jaz sem še hodila na njen pogreb. Božena je bila prva otroška zdravnica, ki je v Mariboru imela v eni privatni hiši privatno ordinacijo. Tam je začela, potem je šla v Ljubljano. In takrat vem, je bila otroška zdravnica za Kardelja, pa za vse te.

Kaj bi vam še povedala? Torej to, da sem živela res lepo. Samo brat in sestra sta mi manjkala. Samo zdaj pa vidim, da se tudi bratje in sestre na razumejo. Samo, bolnice pa se bojim. V bolnico ne bi rada šla. ... Saj, moj vnuk je tudi zdravnik. Kak bo, pa bo. Jaz se vam res lepo zahvaljujem, da ste prišle in ste me hotele poslušati. Vete, kje je Zacherlova hiša?

Vem, mi je Alka pokazala ...

Tu dvorišče, tu imamo vrt ... Dvorišče ... Jaz se tako spomnim, da je k našemu dedku Zacherlu vsa gospoda lotmerška, pa slovenska prišla, pa iz Ljubljane, pa to. Pa so sedeli pa to. ... Se lahko lepega spomnim. To moderno glasbo nimam rada, to s tolkali.. Te je res boljša harmonika ali klavir za spremljavo. S tem se jaz ne sprijaznim. Pa to ni zdaj važno. Ni važno, kaj Zacherlca misli.

Pela pa ti nisi v zbori, ne?

Pela sem, v zboru, ampak to je zanimivo. Rekli so drugi ljudje, da imam dober glas. Ali veš, da jaz ne vem nobene takšne. Da bi Minka rekla, hodi, gremo zapet eno. Da bi z mano zapela eno. Z mano ne. Igrati klavir. To mi je pripovedovala, kaj doživlja, kak doživlja. Jaz se spomnim, da je Minka bila v Ljutomeru in so jo obiskali cni, ki so takoj po osvoboditvi šli na sever. Med njimi je bil en profesor, ki je šel gor predavat in ona je šla z njim. Tako, da so takšni ljudje prihajali, ki so z Minko in Slavico ... Pač, preživeli smo. Tako, kot rečejo Francozi - c'est la vie. To je življenje. Veste, jaz sem imela v Zagrebu na učiteljišču pet let francoščino. Pravzaprav, študirala me je Minka. Ni ji bilo žal denarja. Koliko so tam plačali, to ne vem.

Zacherli so skromno živeli. Minka tudi, Minka ni znala razmetavati denarja. Čeprav, hvala Bogu, je imela lepo pokojnino. O ja, za vnuke pa je bila. Je zelo pomagala. Krešo je šest let študiral veterino v Zagrebu, živel v stanovanju Emice, ki je bila Minkina prijateljica.

Tako da, pomagala mi je zelo. Tudi Alka. Kaj bo zdaj dalje, ne vemo. C'est la vie. To si jaz stokrat na dan lahko rečem.

Hvala za pogovor, bilo vas je užitek poslušati.

»Marica Zacherl je 7. januarja 2017 dopolnila 100 let. Še vedno je bistrega uma in duha.«